

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ, ΤΟΥ Π. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1917

ΙΔΡΥΤΗΣ: Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ (†)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Μ. ΠΡΩΤΟΠΡ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΑΚΑΡΟΣ, ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΚΟΝΤΑΚΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ

ΕΤΟΣ 74, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1991, ΤΕΥΧΟΣ 739

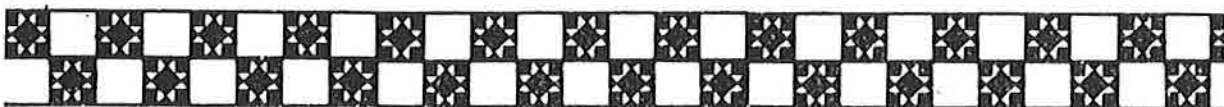
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κ.κ. Παντελεήμονος Β', <i>Ποιμαντορική Έγκύκλιος επί τῆ ἑορτῆ τοῦ Πολιοῦχου Μεγαλομάρτυρος Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου,</i>	525
Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κυρός Δημήτριος Α',	533
Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος Α',	537
Βασιλείου Φανουργάκη, <i>Ὁ Κυρίλλειος χαρακτήρας τοῦ Ὄρου τῆς Χαλκηδόνος στό Διάλογο τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μέ τίς ἀρχαῖες Ἀνατολικές μή Χαλκηδόνιες Ἐκκλησίες,</i>	541
Ἄντωνίου Παπαδοπούλου, <i>Ἡ περί Ἁγίας Τριάδος διδασκαλία τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων στήν Οἰκουμενική τῆς διάστασι,</i>	689
Ἰωάννου Φουντούλη, <i>Ἡ ἑορτή καί ἡ ἀκολουθία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, Χριστοῦ Κρικῶνη, Χαρακτηριστικά τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καί ἡ Ἐκκλησία τῶν Φιλίππων,</i>	717
Γεωργίου Βεργωτῆ, <i>Εἶναι ὁ Θεόδωρος Φωκαεύς ὁ μελοποιός τῶν συντόμων «Ἀνοιξανταρίων»;</i>	731
Σταύρου Γιαγκάζογλου, <i>Προλεγόμενα στή σπουδή τῆς Θεολογίας τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ περί τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν,</i>	741
Σπυρίδωνος Τσιτσιγκου, <i>Παιδεία καί Πολιτισμός στό φῶς τῆς Θεολογίας,</i>	791
ΧΡΟΝΙΚΑ ἸΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	813
ΒΙΒΛΙΑ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ, ΦΥΛΛΑΔΙΑ, ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	825

Φωτοστοιχειοθεσία - ἐκτύπωση:

γραφικές τέχνες ΑΝΔΡΟΝΑΚΗ

Κλειούς 11, 54633 Θεσσαλονίκη, τηλ. 277.128

Σταύρου Γιαγκάζογλου

*Προλεγόμενα στή σπουδή τῆς Θεολογίας
τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ περί τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν**

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ θεολογία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ ὡς ἀνατομία καί ἀνάπτυξη τῆς βιβλικῆς καί πατερικῆς παράδοσης κατά τούς συνοδικούς τόμους τοῦ ΙΔ' αἰ.¹, ἐάν ἀπομονωθεῖ ἀπό τήν ἐκκλησιολογική της βάση πού εἶναι ἡ ἐν Χριστῷ ἐμπειρία, δέν κατανοεῖται παρά μόνο ἀκαδημαϊκά καί ἐννοιολογικά. Ἡ μονοδιάστατη αὐτή διανοητική προσέγγισή της ἐνέχει σοβαροῦς κινδύνους. Συμφωνώντας μέ τούς σκεπτικούς φιλοσόφους ὅτι «λόγῳ ἀντιπαλαίει πᾶς λόγος», ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς συμπληρώνει ἐρωτηματικά: «βίῳ δέ τίς;»². Ἡ θεολογία ὡς πείρα καί μέθεξι Θεοῦ, εἶναι πέρα ἀπό διανοητικές τεχνολογίες καί στεῖρες διαμάχες. «Οὐδέ γάρ περί τῶν ὀνομάτων ζυγομαχοῦντες ἀσχημονήσομεν»³, δηλώνει προβάλλοντας τό θεολογικό ἦθος τῆς πατερικῆς παράδοσης. Ὅταν ἡ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζεται δογματικά κατά τρόπο ἐσφαλμένο, ἔτσι ὥστε ὁ λόγος νά γίνεται διαφορετικός ἀπό τήν ἐν Χριστῷ ζωή, τότε ὁ ἀγιορείτης ἅγιος εἰσέρχεται στό πεδίο τοῦ δογματικοῦ ἀγώνα ὄχι διαλεκτικά ἢ φιλοσοφικά, ὅπως οἱ τεχνολόγοι τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς ἀντίπαλοί του, ἀλλά ἀποδεικτικά δηλαδή θεολογικά, ἀκολου-

*. Ἀνάπλαση καί ἐπέκταση τοῦ ἄρθρου, Οὐσία, ὑποστάσεις, ἐνέργειες πού δημοσιεύθηκε σέ δύο μέρη στό περιοδικό «Σύναξη» 37-38/1991.

1. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, *Τά Δογματικά καί Συμβολικά Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, I, Ἀθήναι ²1960, σ. 378, «Οὐδέ προσθήκη ἂν καλοῖτο δικαίως, ὡς ἀνάπτυξις οὐσα τῆς ἁγίας καί οἰκουμενικῆς ἕκτης συνόδου». Πρβλ. σ. 382, 391.

2. Βλ. *Τριάδες ὑπέρ τῶν ἱεράς ἡσυχάζοντων* 1, 3, 13, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ *Συγγράμματα*, ἐκδ. Π. Χρήστου, τόμος Α', σ. 423. Πρβλ. 1, 1, 1, σ. 361.

3. *Λόγοι ἀποδαικτικοί Α'*, 29, Α', σ. 54. Πρβλ. *Πρός Διονύσιον* 12-15, Β', σ. 489-93.

θώντας τά θεοπαράδοτα λόγια καί τούς «μή γνόντες μόνον, ἀλλά καί παθόντες τά θεῖα» πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς δέν «μετέβαλε τό θαῦμα -τό θαῦμα ὅπως τό ζοῦσαν οἱ μυστικοί «ἐπόπται» τοῦ Θεοῦ- σέ δογματική ἐπιχειρηματολογία»⁴, ἀλλά ὑπεράσπισε τήν ἐμπειρία τῶν ἁγίων καί τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, προσωπική ἐμπειρία τοῦ ἴδιου τοῦ ἡσυχαστή ἁγίου.

Ὁ Παλαμᾶς πολεμήθηκε καί πολεμᾶται σφόδρα ἀπό τή δυτική θεολογική σκέψη⁵. Ἄν μετά τήν καταδίκη τῶν ἀντιπάλων του, ὁ «ἀντιπαλαμισμός» δέν ρίζωσε ποτέ στήν ὀρθόδοξη Ἀνατολή, στή Δύση ἀναπτύχθηκαν σχολές ὀλόκληρες μεθοδευμένης ἀντιπαλαμικῆς πολεμικῆς. Τά ὀνόματα τῶν D. Petau (1583-1652), L. Allatius (+ 1669) παλαιότερα, M. Jugie, S. Guissardan, I. Hausherr, M. Candal κατά τήν τριακονταετία τοῦ '30-'60, ἀποτελοῦν τήν «παλαιά φρουρά» πού ἐπανελάβε καί ἀνέπτυξε τά ἴδια σχεδόν ἐπιχειρήματα τῶν Βαρλαάμ Καλαβροῦ, Γρηγορίου Ἀκινδύνου, Νικηφόρου Γρηγοῦ, Πρόχωρου καί Δημητρίου Κυδώνη, Ἰωάννη Κυπριασιώτου, Μανουήλ Καλέκα κ.ἄ.. Ἡ ἀντιπαλαμική αὐτή σχολή χαρακτηρίζεται γιά τήν λατινική της ὑπεροψία ἔναντι τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, τήν ἀκαδημαϊκή πολεμική καθώς καί γιά τήν ἐρμηνεία καί ἀξιολόγηση τῆς διδασκαλίας τοῦ Παλαμᾶ μονολιθικά μέσα ἀπό τό σχολαστικό της πρίσμα.

Ἡ σύγχρονη ὀρθόδοξη θεολογία μέ τούς K.F. Radchenko⁶, A. Dobrynitsine⁷, κυρίως ὅμως μέ τό ἀξιόλογο ἔργο τῶν Σ. Οἰκονόμου⁸, Θ.

4. Π. Κανελλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος I*, Ἀθήνα, 1976, σ. 392.

5. Βλ. Ἀρχιμ. Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀρχιεπίσκοπος Θεσ/νίκης καί ἡ Λατινική Ἐκκλησία*, «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 26-27, ἔτος Β' (1918), σ. 345-354. Θεοδώρου Ζήση, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, Ἀθήνα, 1985, σ. 48-53, 61. Γεωργίου Δ. Μαρτζέλου, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς καί ἡ νεότερη δυτική θεολογία*, Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσ/νίκης τοῦ Παλαμᾶ (12-14 Νοεμβρίου 1984), προνοία τοῦ Παναγ. Μητροπολίτου Θεσ/νίκης κ. Παντελεήμονος Β', Θεσ/νίκη, 1986, σ. 216-227. Βασιλείου Καλλιακμάνη, *Ἡ μνήμη τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στήν Τουρκοκρατία*, Ἐπιστημονικό Συμπόσιο - Χριστιανική Θεσσαλονίκη, Ὀθωμανική περίοδος 1430-1912 Α' (ὑπό ἔκδοση).

6. *Ἡ θρησκευτική καί λογοτεχνική κίνηση στή Βουλγαρία κατά τήν περίοδο πρό τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς* (στά ρωσικά), Κίεβ, 1818.

7. *Οἱ μυστικοί τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας κατά τόν 14' αἰ.* (στά ρωσικά), 1906.

8. Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσ/νίκης τοῦ Παλαμᾶ, *Ὁμιλία κβ'*, Ἀθήνα, 1861.

Χατζησταύρου⁹, Γ. Παπαμιχαήλ¹⁰, Β. Krivocheine¹¹, D. Staniloae¹², αρχίζει σταθερά νά επανακαλύπτει τόν Γρηγόριο Παλαμά στην αυθεντική και όχι στην φαλκιδευμένη του διάσταση και μαζί του ανακαινίζεται τό ενδιαφέρον της για ὅλη τή Φιλοκαλική Παράδοση¹³. Τό 1944 ὁ ρῶσος θεολόγος Vladimir Lossky ἐκδίδει στή Γαλλία τό δοκίμιό του γιά τή «Μυστική Θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». «Εἰς τήν παράδοσιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, γράφει ὁ Lossky, δέν ὑπάρχει περιθώριον διά μίαν θεολογίαν καί πολύ ὀλιγότερον δι' ἓνα μυστικισμόν τῆς θείας οὐσίας»¹⁴. Τή θέση αὐτή στοιχειοθέτησε ὁ Lossky βασιζόμενος, κυρίως, στή θεολογία τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν ὅπως τήν ἐξέφρασε ὁ ἅγ. Γρηγόριος Παλαμάς καί τήν ἀπηύθυνε προκλητικά, ὁ θεολόγος αὐτός τῆς ρωσικῆς Διασποράς καί μαθητής τοῦ νεοθωμιστῆ καθ. E. Gilson, πρὸς τή σύγχρονη νεοσχολαστική θεολογία τῆς Δύσεως¹⁵. Τό βιβλίον τοῦ Lossky ἄφησε ἐποχή. Ἡ κατηγορία του, ὅμως, αὐτή δέν ἔμεινε χωρίς ἀντίδραση. Ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '50, σιγά-σιγά, σχηματίζεται μία ὀλόκληρη ὁμάδα δυτικῶν θεολόγων καί ἐρευνητῶν πού ἀντιδρᾷ στήν πρόκληση τοῦ Lossky. Σέ ἄρθρο καί μονογραφίες, σέ ἀφιερῶματα ρωμαιοκαθολικῶν περιοδικῶν γιά τό Filioque¹⁶ καί γιά τόν ἴδιο τόν

9. Αἱ περί τῶν ἡσυχαστῶν τῆς ἰδ' ἑκατονταετηρίδος καί τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἔριδες, Λειψία, 1905.

10. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμάς ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Πετρούπολις - Ἀλεξάνδρεια, 1911.

11. *La doctrine ascétique et théologique de Saint Gregoire Palamas*, Mont Athos 1935, γαλλική μτφρ. στό *Messenger de l' Exarchat du Patriarche russe en Europe occidentale*, No 115/1987, σ. 45-108.

12. *Calea spre lumina dumnezeasca la sf. Grigorie Palama*, Anuarul Acad. Theol. Sibiu 6 (1929-1930), σ. 55-72 καί *Viatsa si invatsatura sf. Grigorie Palama*, Sibiu, 1938 (διδακτ. διατριβή).

13. Γιά περισσότερα βλ. στήν εἰσήγηση τοῦ Γ. Μαντζαρίδου, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμάς καί ἡ νεώτερη ὀρθόδοξη Θεολογία, Δ' Ἐπιστημονικό Συμπόσιο - Χριστιανική Θεσσαλονίκη, Ἀπό τῶν Κομνηνῶν μέχρι καί τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσ/νίκης ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν, (ὑπό ἐκδοσιν).

14. Ἑλληνική μτφρ. Πρεσβ. Στέλλας Κ. Πλευράκη, Θεσ/νίκη, ²1973, σ. 71.

15. Στήν ἴδια γραμμὴ τῆς ἀντιπαράθεσης μέ τή δυτική κλασσική θεολογία ὁ π. J. Meyendorff θά παρουσιάσει τό 1959 στό Παρίσι τήν θεμελιώδη γιά τήν ἐποχὴ ἐκείνη διατριβή του, *Introduction a l' etude de Gregoire Palamas*, ὅπου τονίζει τόν ἐντονο «θεολογικό περσοναλισμό καί ὑπαρξισμό» τῆς μυστικῆς ἐμπειρίας καί θεολογίας τοῦ ἡσυχαστῆ διδάσκαλου.

16. Βλ. *Russie et Chretiente* No 3-4/1950. *Istina* 17/1972.

Παλαμᾶ, ἡ «νέα φρουρά» ἀντιπαλαμικῶν συγκροτεῖται τῆ φορά αὐτὴ δυναμικότερη ἀπ' ὅσο ποτέ ἄλλοτε. Στὴν κατηγορία τοῦ Lossky ἀλλὰ καὶ ἄλλων ὀρθοδόξων θεολόγων γιὰ προτεραιότητα καὶ μυστικισμό τῆς θεϊκῆς οὐσίας, ὡς βασικοῦ γνωρίσματος τῆς δυτικῆς θεολογικῆς σκέψης, νεοσχολαστικὴ αὐτὴ «φρουρά» ἀνταποδίδει τὴν κατηγορία ἐπεκτείνονται τὴν σ' ὀλόκληρη τῆ θεολογία τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς καί, πρᾶγμα πολὺ σημαντικό, ἐπικεντρώνει τὴν κριτικὴ τῆς, ὡς μὴ ὄφειλε, στὸν ἅγ. Γρηγόριον Παλαμᾶ. Ἐπειδὴ, ἐν τῷ μεταξύ, ὑπάρχουν καὶ φιλικὰ προσκείμενοι πρὸς τὸν Παλαμᾶ ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι¹⁷, ἡ πολεμικὴ τῆς νέας ἀντιπαλαμικῆς σχολῆς γίνεται πιὸ ἐπιτηδευμένη καὶ ἀναλύεται σὲ δύο μεθοδολογικὰ ἐπίπεδα

α) Ὁ Παλαμᾶς παρερμηνεύει τοὺς Καππαδόκες καὶ τὸν Μάξιμον Ὁμολογητὴ καὶ παρασύρεται ἀπὸ τὶς νεοπλατωνικὲς ἀκρότητες τοῦ Ψευδοδιονυσίου. Οἱ Καππαδόκες δὲν ἐφαρμόζουν πραγματικὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν στὸ Θεό, ἐνῶ ὁ Μάξιμος κάνει λόγο γιὰ ἔξη καὶ διάθεση ἀποδοχῆ τῆς κτιστῆς χάριτος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καί, βεβαίως, ὄχι γιὰ ἄκτιστη χάρη¹⁸.

17. Βλ. *Istina* 3/1974, σ. 259. Πρβλ. F. Bossuyt, *Hesychasmus en Katholieke theologische Bijdragen*, 1964. J. Kuhlmann, *Die Taten des einfachen Gottes. Eine romisch-katholische Stellungnahme zum Palamismus*, Wurtzbourg, 1968. G. Phillips, *La Grace chez les orientaux*, *Ephemerica Theologica Lovaniensis*, 48/1972, σ. 37-50. A. De Halleux, *Palamisme et scolastique*, *Revue theologique de Louvain (RtL)*, 4/1973, σ. 409-422. Προσφάτως, ὁ G. Russo θεωρεῖ ὅτι ἡ θεολογία τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὴν ἄκτιστη χάρη παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν οἰκουμενικὸ διάλογο. Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ ἐπιχειρεῖ ἓνα παράλληλο συσχετισμὸ ἀνάμεσα στὴ νεοσχολαστικὴ θεώρηση τοῦ K. Rahner γιὰ τὴν παρουσία τῆς ἄκτιστης χάριτος *via quasi-formal causality* μετὰ τὴν θεολογία τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὴν ἔκφραση τῆς θεϊκῆς οὐσίας *via uncreated energies*. Βέβαια, «causality quasi-formal» τοῦ Rahner θεωρεῖται ἄκτιστη, σ' ἀντίθεση πρὸς τὴν «cause efficiantia» τῶν σχολαστικῶν καὶ τῆς συνόδου τοῦ Τριδέντου. Ἡ οἰκουμενιστικὴ καὶ, δυστυχῶς, μόλις ἐννοιολογικὴ αὐτὴ προσέγγιση μεταξύ Rahner καὶ Παλαμᾶ δὲν υπερβαίνει τὸ φράγμα τῶν δύο ἀσύμπτωτων ὀντολογιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, τῆς ἄκτιστης καὶ κτιστῆς χάριτος. Βλ. Russo, *Rahner and Palamas: A Unity of Grace*, *St. Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 32, No 1988, σ. 157-180. Πρβλ. D. Coffey, *The Palamite Doctrine of God: A New Perspective*, *SVThQ.*, vol. 32, No 4/1988, σ. 329-58.

18. H.-G. Beck, *Die byzantinische kirche: Das Zeitalter des Palamismus* (Handbuch der Kirchengeschichte, ἔκδ. H. Jedin, III, 2), Fribourg im Br. 1968, σ. 603. G. Podskalsky, *Gottesheligion und Inkarnation. Zur Bedeutung der Heilsgeschichte bei Gregorios Palamas*, *OCP* 35, 1969, σ. 5-44. P. Houdret, *Palamas et les Cappadociens*, *Istina* No 3/1974, σ. 272-295. Πρβλ. ἀντίθεση τῶν θέσεων τῶν δύο τελευταίων ἀπὸ τοὺς A. De Halleux, *Palamisme et Tradition*, *Irenikon*, 48(4)/1975, σ. 41-49. G. Barrois, *Palamisme Revisited*, *SVSQ*, vol. 19, No 4/1975, σ. 211-31. C. Yannaras, *A Distinction Between Essence and Energies and Its Importance for Theology*, *SVSQ*, vol. 19, No 4/1975, σ. 232-45.

Παλαμᾶς «αὐγουστινίζει» πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του¹⁹.

β) Ὁ Παλαμᾶς ὀρθά ἐρμηνεύει τοὺς Καππαδόκες καὶ τὸν Ἀρεοπαγίτη ὀλοκληρώνοντας τὶς νεοπλατωνικὲς τοὺς τάσεις. Ὅλη σχεδὸν ἡ Ἀνατολή νεοπλατωνίζει²⁰.

Βασικὸς ἄξονας τῶν δυτικῶν ἐπικρίσεων εἶναι ὅτι ἡ θεολογία τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὶς ἄκτιστες ἐνέργειες στηρίζεται σέ πτωχή καὶ χωρὶς συνοχή τριαδολογικὴ καὶ χριστολογικὴ βάση. Τοῦτο ἀναλύεται ὡς ἑξῆς:

α) Οἱ ἐνέργειες σχετίζονται μὲ τὴ θεία οὐσία καὶ καθόλου μὲ τὰ Πρόσωπα τῆς θεότητος. Ὁ Παλαμᾶς εἶναι «ἐσσησιαλιστής» (οὐσιανιστής), προτάσσει τὴ θεία οὐσία ἔναντι τῶν Προσώπων στὴν ἔκφανση τῶν ἐνεργειῶν καὶ ἀρνεῖται τὸν Τριαδικὸ «περσοναλισμό». Τοῦτο συνιστᾷ ἐπάνοδο σέ μία γνωστικίζουσα θεολογία, σέ μία πνευματικότητα νεοπλατωνικοῦ τύπου ὅπου ἀπουσιάζει ἡ ἐλευθερία τοῦ Προσώπου. Ἡ ἀπασχόληση τοῦ Παλαμᾶ μὲ τὴν Τριαδολογία γίνεται δίχως χριστολογικὲς βάσεις. Συνεπῶς, χάσμα μέγα ὀρθώνεται ἀνάμεσα στὴ «θεολογία» καὶ τὴν «οἰκονομία».

β) Ὁ Παλαμᾶς ἀγνοεῖ τὸν οἰκονομικὸ ρόλο τῶν θείων Προσώπων. Στὴν θεολογία του γιὰ τὶς ἄκτιστες ἐνέργειες, οἱ θεῖες Ὑποστάσεις συσκοτίζονται,

19. Ἀκολουθώντας τὸν M. Jugie (D.T.C. XI, 1766-67) ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι ὁ Παλαμᾶς δέχθηκε πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἐπιδράσεις ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου *De Trinitate* κατὰ μετάφραση τοῦ Μάξιμου Πλανούδη, ὁ Le Guillou θεώρησε ὅτι ὁ Θεολόγος τοῦ ἡσυχασμοῦ στὰ *Κεφάλαια φυσικά καὶ θεολογικά* (λε'-λθ') ἀποδέχεται τὴν αὐγουστίνεια θεωρία γιὰ τὴν προέλευση τῶν θείων Προσώπων διὰ τῆς ψυχολογικῆς τριάδος τοῦ νοῦ, τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦτο γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν διάταξη καὶ ἱεραρχία τῶν ἐνεργειῶν ad extra καὶ τὴν τάξη τῆς Τριαδικῆς ὁμοούσιας ζωῆς, κάτι πού δέν εἶχε πλήρως κατορθώσει πρωτότερα. Τὴν ἴδια ἄποψη περὶ αὐγουστίνειας ἐπίδρασης στὸν Παλαμᾶ μοιράζονται καὶ οἱ σχεδὸν φιλικὰ προσκείμενοι στὸν ἁγ. Γρηγόριο ρωμαιοκαθολικοί, L. Bouyer, *Le Consolateur*, Paris, 1980, σ. 321, Y. Congar, *Je crois en l'Esprit Saint*, III, Paris, 1985, σ. 132-36.

20. Βλ. B. Schultze, *Das Gottesproblem in der Osttheologie*, Munster, 1967, σ. 23-32, 71-72. A. von Ivanka, *Le fondement patristique de la doctrine palamite*, Πεκπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήναι, 1956, σ. 126-32. D. Wendebourg, *Geist oder Energie? Zur Frage der innergottlichen Verankerung des christlichen Lebens in der Byzantinischen Theologie*, Munchen, 1980, σ. 10, 171 ἑξ., 233 ἑξ., 244 ἑξ. F. Heinzer, *L'explication trinitaire de l'economie chez Maxime le Confesseur*, Maximus Confessor, Actes du Symposium, Fribourg en Suisse, 1982, σ. 159-172. A. von Ivanka, *Plato Christianus Übernahme und Umgestaltung des Platonismus durch die Vater*, Einsiedeln, 1964, σ. 391-93, 405-7, 413, 445. H.-G. Beck. *Ἡ Βυζαντινὴ χιλιετία*, ἑλλ. μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Ἀθήναι, ΜΙΕΤ, 1990, σ. 259 ἑξ. A. De Halleux, *Personnalisme ou essentialisme trinitaire chez les peres cappadociens? Une mauvaise controverse*, *RtL*, 17/1986, σ. 129-55, 265-92.

άν δέν άφανίζονται πλήρως. Η Οίκονομία είναι έξολοκλήρου έργο τών ένεργειών τής θείας ούσίας, όχι τών θείων Προσώπων. Ο Χριστός έναντι τών θείων ένεργειών περιορίζεται σ' ένα τυπικό και δευτερεύοντα ρόλο.

Συμπέρασμα: μόνο ή δυτική παράδοση, από τόν άγιο Αύγουστίνo και τίς ψυχολογικές τριάδες ώς τό Θωμά Άκινάτη και τήν κτιστή χάρη, κράτησε έντονα τό βιβλικό - περσοναλιστικό χαρακτήρα τής θεολογίας και τήν τάξη τών Προσώπων στήν Άγία Τριάδα μέ βάση τήν οίκονομική τους δραστηριότητα²¹.

Στό σημείο αυτό επιβάλλεται μία σύντομη παρένθεση σχετικά μέ τήν άκαδημαϊκή θεώρηση τής θεολογικής διδασκαλίας του Γρηγορίου Παλαμά στή νεότερη Ελλάδα. Μέσα στά δεσμά τής «βαβυλώνειας αϊχμαλωσίας» της στή Δύση²², ή νεοελληνική θεολογική σκέψη δέν έδωσε από τήν άρχή τή θέση πού άξιζε στον άγ. Γρηγόριο Παλαμά. Άσχετα από τή λαϊκή ευσέβεια και τιμή πρός τόν άρχιεπίσκοπο Θεσ/νίκης πού έτρεφαν, λόγου χάρη, οί όρθόδοξοι στίς Κυκλάδες νήσους και διαμέσου αυτής προσδιόριζαν τήν διαφορά τους από τούς λατίνους μισσιοναρίους και τήν προπαγάνδα τους²³, άσχετα από τήν «Φιλοκαλία» τών Νικοδήμου Άγιορείτη²⁴ - Μακαρίου

21. Για τόν περσοναλισμό τών Θωμά Άκινάτη και Αύγουστίνου έναντι του έσσηνσιαλισμού τών Έλλήνων πατέρων (sic) βλ. A. Malet, *Personne et amour dans la theologie trinitaire de saint Thomas d' Aquin*, Paris, 1956, σ. 14, 28-29, 71-80, 152-55. Πρβλ. A. De Halleux, *Palamisme et Scolastique* σ. 409-442: *Orthodoxie et Catholicisme: du personnalisme en pneumatologie*, Rtl, 6/1975, σ. 3-30.

22. Για τό ζήτημα αυτό βλ. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, *Θέματα Έκκλησιαστικής Έστορίας*, Έργα 4, Θεσ/νίκη, 1979, σ. 183-244. Χρήστου Γιανναρά, *Όρθοδοξία και Δύση, Η Θεολογία στήν Ελλάδα σήμερα*, Άθήνα, 1972. J. Zizioulas, *The Ecumenical Dimension of Orthodox Theological Education*, Orthodox Theological Education for the Life and Witness of the Church, C.O.E., Geneve, 1978, σ. 33-40. Του ίδιου «*Orthodoxia*», *Enciclopedia del Novecento*, vol. V, Roma, 1981, σ. 5-7. Θεοδώρου Ζήση, *Η έλλαδική Θεολογία*, Ξενία Τακώβου άρχιεπισκόπου Β. και Ν. Αμερικής, Θεσ/νίκη, 1985, σ. 456-78.

23. Περισσότερα για τό ζήτημα αυτό βλ. στο άρθρο του Χρυσ. Παπαδόπουλου πού ήδη μνημονεύσαμε και Θ. Ζήση, *Ό άγιος Γρηγόριος Παλαμάς*, σ. 50.

24. Ο άγ. Νικόδημος έτοίμασε τήν ά κριτική έκδοση έργων του Παλαμά μέ βάση άθωνικούς κώδικες τό ύλικό τής όποίας, δυστυχώς, χάθηκε και δέν περιελήφθη τελικά στήν έκδοση τής «Φιλοκαλίας». Πιστεύεται ότι τά έργα του Παλαμά πού είχε επιμεληθεί ο άγ. Νικόδημος βρίσκονται μαζί μέ χειρόγραφα του Ρήγα Βελεστινλή στα άρχεία τών μυστικών ύπηρεσιών τής Αύστρίας. Βλ. Μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου, *Ό άγιος Νικόδημος ο Άγιορείτης*, Άθήνα, 1959, σ. 208-12.

Νοταρᾶ, χωρίς καμμία ἀναφορά πρὸς τὴ ζῶσα παράδοση τοῦ ἡσυχασμοῦ στοῦ Ἅγιο Ὅρος, πρὸς τὴν ἴδια τὴ λατρευτικὴ πράξη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας πού τιμᾶ τὴ μνήμη τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ τὴν ἐπομένη Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἕνας πατρολόγος ὅπως ὁ Δ. Μπαλᾶνος μπόρεσε νὰ γράψει ὅτι ὁ ἡσυχασμὸς τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ὑπῆρξε «ζήτημα τόσον προσκροῦον εἰς τὴν ἡμετέραν λογικὴν»²⁵.

Ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '50 τὰ θεολογικὰ πράγματα φαίνεται ν' ἀλλάζουν. Οἱ ἐργασίες τοῦ π. J. Meyendorff στὰ περιοδικὰ «Θεολογία» καὶ «Γρηγόριος Παλαμᾶς» (1954), τὰ ἄρθρα τοῦ π. Θεοκλήτου Διονυσιάτου²⁶ (1956), οἱ μελέτες τοῦ καθ. Π. Χρήστου²⁷ (1956), ἡ διατριβὴ τοῦ π. Ἰ. Ρωμανίδου²⁸, ἡ κριτικὴ ἐκδοση τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὸν Π. Χρήστου καὶ πλειάδα ἐρευνητῶν²⁹, συνιστοῦν ἕνα σταθερὸ προσανατολισμὸ τῆς ὀρθόδοξης νεοελληνικῆς θεολογίας πρὸς τὴν κληρονομία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ἡ ἴδια ἡ Θεσ/νίκη γίνεταί κέντρο παλαμικῶν σπουδῶν³⁰.

Δύο χαρακτηριστικὲς ἀντιδράσεις, ὅμως, κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους σὲ ἀνύποπτο χρονικὸ διάστημα. Ἡ παλαιὰ ἀκαδημαϊκὴ θεολογία θορυβεῖται ἀπὸ

25. Δ. Μπαλᾶνου, *Οἱ Βυζαντινοὶ Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς*, Ἀθήναι, 1951, σ. 145. Πρβλ. Β.Κ. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 1978, σ. 434-35. Τὰ δογματικὰ ἐγχειρίδια τῶν Ρώσων Ζήκου (1903), Χρ. Ἀνδρουτσοῦ (1907), Π. Τρεμπέλα (1958) καὶ Ι. Κασσομενάκη - Α. Κόμπου (1970), ἐμπνέονται περισσότερο ἀπὸ τὴν δυτικὴ θεολογία, ἐνῶ ἡ θεολογία τοῦ Παλαμᾶ, ἐάν δὲν εἶναι ξένη, εἶναι, πάντως ἀδιάφορη γιὰ τοὺς παραπάνω δογματολόγους.

26. Βλ. *Ἀθωνικὰ Ἄνθη*, Ἀθήναι, 1962.

27. Βλ. *Θεολογικὰ Μελετήματα 3, Νηπτικὰ καὶ ἡσυχαστικὰ*, Θεσ/νίκη, 1977.

28. *Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα*, Ἀθήναι 1957. Πρβλ. *Notes on the palamite controversy and related topics*, *The Greek Orthodox Theological Review*, No 2/1963-64, σ. 225-270.

29. *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, ἐπιμέλεια Παναγ. Κ. Χρήστου, τόμος Α' 1962 (ἐκδίδουν Β. Bobrinsky, Π. Παπαευαγγέλου, J. Meyendorff, Π. Χρήστου), τόμος Β', 1966 (ἐκδίδουν Γ. Μαντζαρίδης, Ν. Ματσούκας, Β. Ψευτογκᾶς), τόμος Γ', 1970 (ἐκδίδουν Α. Κοντογιάννης, Β. Φανουργάκης), τόμος Δ', 1988 (ἐκδίδουν Π.Κ. Χρήστου, Β.Δ. Φανουργάκης, Β.Σ. Ψευτογκᾶς).

30. Βλ. ἐνδεικτικὰ Γ. Μαντζαρίδου, *Παλαμικά*, Θεσ/νίκη 1973. Ἄμφ. Ράντοβιτς, *Τὸ Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ*, Θεσ/νίκη, 1973. Θεοκλήτου Μοναχοῦ Διονυσιάτου, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, Θεσ/νίκη, 1976. Α. Παπαδοπούλου, *Πνευματολογία εἰς τὸν ἡσυχασμὸν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ*, «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 54/1971, σ. 54-70. Οἱ Δ. Τσάμης, Β. Ψευτογκᾶς καὶ Δ. Καϊμάκης στὴ σειρά «Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς» τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν ἐκδίδουν τὰ ἔργα ἄλλων ἡσυχαστῶν καὶ φίλων τοῦ Παλαμᾶ.

τίς παλαμικές σπουδές καί τήν «νεοπατερική σύνθεση», πού ἀρχίζει μέ τήν προτροπή ἑνός Γεωργίου Floronsky³¹. Τό 1974-75 ὁ ὁμότιμος, πλέον, καθηγητής ἀείμνηστος Παναγιώτης Τρεμπέλας ἀντιδρώντας προσωπικά κατά «προσφιλοῦς νεωτέρου συναδέλφου» πού σέ μία διάλεξή του ἔκανε λόγο γιά τήν εὐσεβή διπλοπροσωπία τῶν ὀρθοδόξων, δηλαδή τήν ἔλλειψη συνθέσεως μεταξύ τῆς καταφατικῆς - ἀποφατικῆς θεολογικῆς μεθόδου, ἐκδίδει δύο τεύχη μελετῶν μέ τόν τίτλο, «*Μυστικισμός - Ἀποφατισμός - Καταφατική Θεολογία*». Γιά πρώτη φορά, στή δύση τοῦ βίου του, ὁ καθ. Τρεμπέλας ἀσχολεῖται μέ τόν Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη, Συμεών τόν Νέο Θεολόγο, Νικήτα Στηθάτο, Μάξιμο Ὁμολογητή, γιά νά καταλήξει στό Γρηγόριο Παλαμᾶ. Στό ἐρώτημα πού θέτει τί εἶναι «μυστικισμός», ἀφοῦ ἐπαναλαμβάνει τήν κατανόηση καί ἐπιχειρηματολογία τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας κατά τῶν μυστικιστῶν της, ἀποφαίνεται ὅτι πρόκειται περί νοσηρῆς συναισθηματικῆς θεολογίας (*Theologia affectiva*) πού διαπνεέται ἀπό τόν πανθεϊσμό³². Ἡ θεώρηση αὐτή τοῦ «μυστικισμοῦ» ἐφαρμόζεται πλήρως ἀπό τόν Π. Τρεμπέλα στή «λοιμώδη ἐστία» μέ κακόηχες (*sic*) διατυπώσεις τοῦ νεοπλατωνικοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτη, ὁ ὁποῖος δέν εἶναι δυνατό νά καταχωρηθεῖ στους ἁγίους πατέρες. Οἱ Μάξιμος Ὁμολογητής καί Γρηγόριος Παλαμᾶς παραπλανήθηκαν, δυστυχῶς, ἀπό τήν πλαστοπροσωπία τοῦ Ψευδοδιονυσίου. Τά νεοπλατωνικά ἀπολείμματα τοῦ τελευταίου συνετέλεσαν στίς ὑπερβολές καί καταχρήσεις τῶν ἀδαῶν ἀσκητῶν τοῦ ἡσυχασμοῦ³³. Ἡ διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν στό Θεό εἰσάγει σύνθεση στήν ἀπλότητα τῆς θείας οὐσίας³⁴. Τό «θεοποιόν δῶρον... παρουσιάζεται ἐξατομικευόμενον καί ὅπωςδήποτε ὡς ἴδιόν τι στοιχεῖον καί καθ' ἑαυτό πως ὑπάρχον, ὑποστάτην ἔχον τόν ἄνθρωπον»³⁵. Ἡ θέωση καί ἁγιότητα εἶναι ἠθική μεταβολή καί

31. Βλ. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καί ἡ πατερική παράδοσις, Πανηγυρικός τόμος ἑορτασμοῦ τῆς ἐξακοσιοστῆς ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, (1959), Θεσ/νίκη 1960, σ. 240-254. Πρβλ. Μοναχοῦ Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, σ. ιζ'-ιη' εἰσαγωγῆς Ἀθωνικά Ἄνθη, σ. 118-120.

32. Π. Τρεμπέλα, *Μυστικισμός - Ἀποφατισμός, Καταφατική θεολογία Α'*, Ἀθήναι, 1974, σ. 12-19.

33. Βλ. παραπάνω σ. 28-47. Πρβλ. *Μυστικισμός-Ἀποφατισμός Β', Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, Ἀθήναι, 1980, σ. 27, 29, 30, 38, 40, 47, 69, 74-75, 81.

34. Βλ. παραπ. Β', σ. 34, 68. Πρβλ. σ. 44.

35. Βλ. παραπ. Β', σ. 68. Πρβλ. σ. 82.

μεταστοιχείωση³⁶. Η πρόκληση αυτή της συντηρητικής «εὐσεβολογίας» καί ἡ «γηράσασα θεολογία τῶν σχολαστικῶν ἐργαστηρίων, ἡ ὁποία ἐνῶ καταρᾶται συνήθως τήν Δύσιν, οὐσιαστικῶς τρέφεται ἀπό τήν παράδοσιν τῆς Δύσεως, ὑποφέρει ἀπό τόν διχασμόν της καί μεταδίδει τήν ἀσθένειά της»³⁷, δέν ἔμεινε ἀναπάντητη ἀπό τήν ζῶσα ἡσυχαστική παράδοση τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ὁ Θεόκλητος μοναχός Διονυσιάτης ἀπάντησε δεόντως τότε στόν «πολιό συγγραφέα» σέ δύο σημειώματά του μέ τίτλο «Περί μίαν θεολογικήν μελέτην» στό περιοδικό «Ἀθωνικοί Διάλογοι»³⁸. Ἡ διαμάχη αὐτή πάντως φανέρωσε καί ἀπό τίς δύο πλευρές ἄρκετά ἐρωτήματα πού δέν εἶναι τοῦ παρόντος νά τεθοῦν.

Ἐνας ἄλλος ὁμότιμος καθηγητής τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Σάββας Ἀγουρίδης, ὕστερα ἀπό δεκαεξί συναπτά ἔτη, δημοσίευσε στή «Σύναξη» (τεῦχος 33, Ἰαν. - Μάρ. 1990) διάλεξή του στό Council of World's Religions μέ τίτλο, «Μποροῦν τά πρόσωπα τῆς Τριάδας νά δώσουν τή βάση γιά персонаλιστικές ἀπόψεις περί τοῦ Ἄνθρώπου;», ὅπου καταφέρεται εὐθέως στήν θεολογική σκέψη καί συγγραφή τῶν Σεβ. Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα καί Χρήστου Γιανναρά. Τόσο ὁ Σεβ. Περγάμου Ἰωάννης ὅσο καί ὁ καθ. Γιανναράς ἀπάντησαν στόν ὁμότιμο καθηγητή μέ ἄρθρα τους στό ἴδιό περιοδικό³⁹. Ὅμως, ὁ σεβαστός καθηγητής ἐκτός ἀπό ἐκεῖνα τά σημεῖα τῆς κριτικῆς πού ἀφοροῦν στούς δύο παραπάνω θεολόγους, θίγει καί τήν «μεσαιωνική νεοπλατωνική θεολογία», ὅπως χαρακτηριστικά τήν ἀποκαλεῖ χωρίς νά ἀναφέρεται σέ κανέναν εἰδικά πατέρα τῆς Ἐκκλησίας. Θά προσπαθήσουμε νά ἐκθέσουμε σύντομα τά ἐρωτήματα καί τοῦς ἀφορισμούς του πού σχετίζονται καίρια μέ τό θέμα μας.

Ἀναρωτιέται, λοιπόν, ὁ ὁμότιμος καθηγητής, ἂν ἡ ἔννοια τοῦ Προσώπου ἔχει φιλοσοφική προέλευση καί ἂν εἶναι δυνατόν νά συμφιλιωθεῖ μέ τή βιβλική ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ⁴⁰. Τό Πρόσωπο εἶναι ἄσχετο ἀπό τήν οὐσία στό

36. Βλ. παραπ. σ. 72.

37. Βλ. «Ἐκθεσις τῆς ἐξ Ἁγιορειτῶν Ἐπιτροπῆς...», «Ἀθωνικοί Διάλογοι», 33-34/1975, σ. 25.

38. Βλ. «Ἀθωνικοί Διάλογοι», 29-30/1975, σ. 9-18· 33-34/1975, σ. 8-19. Πρβλ. «Ἐκθεσις τῆς ἐξ Ἁγιορειτῶν Ἐπιτροπῆς...», σ. 20-27.

39. Βλ. «Σύναξη» 37/ Ἰαν.-Μαρτ. 1991: Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννου, *Τό εἶναι τοῦ Θεοῦ καί τό εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, ἀπόπειρα θεολογικοῦ διαλόγου*, σ. 11-36· Χρήστου Γιανναρά, *Περί ἀπυροβλήτου πτώματος ἢ ἀποκλίσεων ὑπαρξιακῶν καί персонаλιστικῶν*, σ. 37-45.

40. Βλ. «Σύναξη» 33/1990, σ. 67.

Θεό; Αποφαίνεται ότι η Τριαδολογία πού έχει κέντρο τό Πρόσωπο χωρίς αναφορά στην ουσία εκφράζεται ιδιαίτερα από τή μεσαιωνική βυζαντινή άσκητική θεολογία. Πιό συγκεκριμένα προσδιορίζει «βυζαντινή νεοπλατωνική άσκητική θεολογία»⁴¹. Ποιούς έννοει άραγε, τούς Άρεοπαγίτη, Μάξιμο καί Παλαμά; Οί θεϊές ένέργειες άφορούν στην ουσία μία νεοπλατωνική μυστική θεολογία⁴². Η άναδίφηση τής παραδοσιακής θεολογίας στά έσωτερικά τής Τριάδος δέν είχε σχέση μέ τήν ιστορία τής σωτηρίας⁴³. Η λύση τής Χριστολογίας (των δύο φύσεων) είναι έλληνική καί λιγότερο χριστιανική αντίληψη⁴⁴. Τό θέμα «ένέργεια - ουσία» δέν σχετίζεται μέ τήν ύπαρξιακή κοινωνία του άνθρώπου μέ τό Θεό ως Πρόσωπο. Ο λόγος πού όδήγησε τόν Γρηγόριο Παλαμά στην άνάλυση τής διακρίσεως ουσίας καί ένεργειών ήταν ή προσπάθειά του νά εκμηδενίσει τή σημασία τής κτιστής Δημιουργίας έναντι τής Άναγεννήσεως⁴⁵. Παρατηρεί επιδράσεις νεοπλατωνικές στην Ορθόδοξη Θεολογία. Άπορεί για ποιό λόγο ή επίδραση αυτή σέ κάποια τάξη Βυζαντινών πρέπει νά άναχθει σέ κριτήριο καί γνώμονα παρελθόντος καί μέλλοντος. Διαμαρτύρεται για τήν άλλαγή στη θεολογική μας σκέψη μετά τό '50⁴⁶. Έντυπωσιάζεται από τίς ίνδικές - βουδιστικές τριαδικές θεωρίες των Κινέζων⁴⁷. Άφήνοντας άρκετά άλλα ένδιαφέροντα σημεία του άρθρου του καθ. Άγουρίδη, νομίζουμε, πώς, μολονότι, είναι πιό «προοδευτικός» καί ρηξικέλευθος στις θέσεις του αυτές από τόν «συντηρητικό» αείμνηστο Τρεμπέλα, έντούτοις, ύπάρχουν όλοφάνερες όμοιότητες μεταξύ τους. Καί οί δύο έπιπλέον, συγκλίνουν επικίνδυνα προς τά έπιχειρήματα των συγχρόνων δυτικών θεολόγων πού έχουν στό στόχαστρό τους τόν ίδιο τόν Παλαμά.

Η σύντομη αυτή μελέτη δέν έξαντλει, άσφαλώς, όλόκληρο τό φάσμα των σύγχρονων αντιπαλαμικών αιτιάσεων, έπιχειρεί όμως νά θέσει τά θεολογικά κριτήρια καί τίς προϋποθέσεις μέσα από τίς όποιες ό ήσυχαστής άγιος

41. Βλ. παραπ. σ. 68.

42. Βλ. παραπ. σ. 70.

43. Βλ. παραπ..

44. Βλ. παραπ. σ. 73.

45. Βλ. σ. 73-74.

46. Βλ. παραπ. σ. 75.

47. Βλ. παραπ. σ. 77.

υπεραμύνθηκε τήν ἐμπειρία τῆς προσωπικῆς θεώσεως τῶν ἁγίων διαμέσου τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν. Παρουσιάζοντας τήν θεολογική διδασκαλία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τονίζουμε καί οἱ ὀρθόδοξοι, συνήθως, τή διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν δίχως νά τή συσχετίζουμε μέ τό ρόλο καί τή σημασία τῶν Ὑποστάσεων. Ἀκόμη καί ὅσοι ἐπικρίνουν τή σύγχρονη ὀρθόδοξη θεολογία πού ἔχει ὡς ἐπίκεντρο τό Πρόσωπο, θεωροῦν ὅτι στόν Παλαμᾶ ἀνακαλύπτουν ἐπιχειρήματα ὑπέρ μιᾶς ὑπέρβασης τῆς «φιλοσοφικῆς» ἔννοιας τοῦ Προσώπου, διότι τό ζήτημα τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ τίθεται ἀποκλειστικά μέσα ἀπό ὅρους πού προσδιορίζουν τή διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν⁴⁸.

Τά ἐρωτήματα πού ἀνακύπτουν ἀπό τό σύγχρονο αὐτό δυτικό «ἐνδοθεν καί ἐξωθεν» προβληματισμό, θίγουν τήν ὑπαρξιακή διάσταση, τήν ἐμπειρία πού ἐμπεριέχει καί προϋποθέτει ἡ θεολογία καί πίστη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Εἶναι ὁ Θεός ἀπρόσωπος στή σχέση του πρός τόν ἄνθρωπο; Ἡ διδασκαλία τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν εἰσάγει πολυθεϊσμό νεοπλατωνικοῦ τύπου; Οἱ θεῖες ἐνέργειες εἶναι νεοπλατωνικά ἐνδιάμεσα Θεοῦ καί κόσμου μεταξύ τοῦ «Ἐνός» καί τῶν «πολλῶν»; Ἡ θεία Οἰκονομία ἀποσυνδέεται ἀπό τά θεῖα Πρόσωπα καί, κυρίως, ἀπό τήν Χριστολογία, ἀνήκοντας ἀποκλειστικά στό «βασιλείο τῶν ἐνεργειῶν»; Ἰσχύει τό φιλοσοφικό καί μονοενεργητικό θεώρημα κατά τό ὁποῖο σχηματικά ἡ οὐσία συνιστᾶ ἀναγκαιότητα, ἐνῶ μονάχα τό Πρόσωπο ὡς ἀποκλειστική βουλευτική πραγματικότητα μπορεῖ νά εἶναι ἐλεύθερο; Ποιό τό status καί ἡ βάση τῶν ἐνεργειῶν; Οἱ ἐνέργειες εἶναι τῆς οὐσίας ἢ τῶν Προσώπων; Ἄν θέσουμε ὡς βάση τήν οὐσία, τότε ποιός εἶναι ὁ ἰδιάζων ρόλος τῶν Ὑποστάσεων; Ἄν πάλι ἡ οὐσία δέν σχετίζεται μέ τίς ἐνέργειες, τότε πῶς εἶναι δυνατό νά σχετίζονται οἱ τελευταῖες ὁμοτίμα τήν κάθε μία ἀπό τίς ὁμοούσιες Ὑποστάσεις, χωρίς νά ἀποτελοῦν ἰδιώματα ὑποστατικά; Οἱ ἐνέργειες εἶναι προσωπικές ἢ ἀπρόσωπες; Ποιά εἶναι ἡ σχέση Ὑποστάσεων καί ἐνεργειῶν⁴⁹;

48. Βλ. παραπ. σ. 69, «Εἶναι συγκινητικό καί σημαντικό πῶς ἡ σύγχρονη Ὁρθόδοξη θεολογία προσπαθεῖ νά βρεῖ ἄλλους τρόπους ἔκφρασης, ξεφεύγοντας ἀπό ἀρχαῖες ἢ μεσαιωνικές φιλοσοφικές κατηγορίες ὅπως ἡ «οὐσία», πού ἦταν, ὅπως νομίζουμε ἔννοια τόσο κοινή στή Δύση ὅσο καί στήν Ἀνατολή». Πρβλ. M.-J. Le Guillou, *Le mystere du Pere*, Paris, 1973, σ. 104-5. L. Bouyer, *Le Consolateur*, Paris, 1980, σ. 306-7. A. De Halleux, *Orthodoxie et Catholicisme: du personnalisme en pneumatologie*, Rtl, 6/1975, σ. 3-30.

49. Ὁ ρώσος θεολόγος S. Boulgakov, νόμιζε ὅτι ὁ Παλαμᾶς δέν ἄγγιξε τό δύσκολο καί σημαντικό θέμα τῆς σχέσεως ἀνάμεσα στίς ἐνέργειες καί τίς Ὑποστάσεις στό Θεό. Βλ. *Le Paracllet*, Paris, 1946, σ. 236.

**Β. Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ
ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΚΤΙΣΤΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ**

1. Ένώσεις και Διακρίσεις

Ένότητα και διάκριση συγκροτεί τό μυστήριο τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ· κίνηση, διαφοροποίηση καί ποικιλία ὡς προσωπική ἑτερότητα πραγματοποιεῖται στά πλαίσια τῆς οὐσιαστικῆς καί ἐνεργειακῆς ταυτότητας τῆς Ἁγίας Τριάδος, τόσο στήν αἶδια ὅσο καί στήν οἰκονομική της παρουσία.

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀκολουθώντας τίς ἀρεοπαγιτικές συγγραφές (Περί θείων ὀνομάτων 2, 4-6), θ' ἀναπτύξει τήν ἐνωμένη καί διακεκριμένη θεολογία⁵⁰. Στήν Ἐναρχική Τριάδα ὑπάρχουν οἱ θεῖες Ἐνώσεις πού ἀφοροῦν στή σύνολη Θεότητα καί οἱ θεῖες Διακρίσεις πού ἀναφέρονται σ' ἓνα Πρόσωπό της.

Στό ἐσωτερικό τῶν παραπάνω θ. Ἐνώσεων καί Διακρίσεων ἀντιστοιχοῦν ἄλλες ἐνώσεις καί διακρίσεις. Στίς θ. Ἐνώσεις περιλαμβάνονται: α) ὡς ἔνωση, «ἡ ὑπερούσιος ὑπαρξις» τῆς Θεότητος καί β) ὡς διάκριση, «ἡ ἴδρυσις ἐκάστης ὑποστάσεως». Στίς θ. Διακρίσεις ἀναφέρονται: α) ὡς ἔνωση, «οἱ ἄσχετοι μεταδόσεις, οἱ δωρεές, οἱ μετοχές» καί β) ὡς διάκριση, ἡ θεία ἐνανθρώπηση, «αὕτη γάρ μόνου τοῦ Υἱοῦ». Μέ βάση τά παραπάνω ὁ ἀθωνίτης θεολόγος συμπεραίνει ὅτι, ἐνῶ ὁ Θεός κατά τήν οὐσία του ὑπερέχει ἀπ' ὅλα τά κτιστά ὄντα καί μέ τίποτα δέν σχετίζεται καί ἀπό τίποτα δέν μετέχεται («ὑπεροχικά ἀφαιρέσεις») κατά τήν ἐνέργειά του ἐκφαίνεται καί μετέχεται («ἄσχετοι μεταδόσεις»). Οἱ θεαρχικές Ὑποστάσεις, βέβαια, ἐνῶ δέν δέχονται καμμία ἀντιστροφή περιχωροῦνται μεταξύ τους φυσικά, ὀλικά, μόνιμα καί σταθερά «ὡς μίαν εἶναι καί τήν ἐνέργειαν τῶν τριῶν ὑποστάσεων»⁵¹. Ἐνιαία εἶναι ἡ κίνηση τοῦ θείου θελήματος πού ἔχει ἀφετηρία τόν Πατέρα ὡς αἴτιο

50. *Περί ἐνώσεως καί διακρίσεως* 19, Β', σ. 82. *Κεφάλαια φυσικά καί θεολογικά σε'*, PG 150, 1173 BC.

51. *Περί θείων ἐνεργειῶν* 3, Β', σ. 97.

προκαταρκτικό, ενεργείται διά τοῦ Υἱοῦ, ἐνῶ προφαίνεται καί τελειώνεται ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι. Ἡ ἀλληλοπεριχώρηση τῶν θεαρχικῶν Ὑποστάσεων ὡς θεοπρεπῆς ἔνωση στή μία ὑπέρτατη ἐνότητα, πληθύνεται ἀπό ἀγαθότητα καί πολλαπλασιάζεται σέ ἀδαπάνητες δωρεές, μεταδόσεις τῆς ζωῆς, τῆς σοφίας κ.λπ., πού μετέχονται ἀμέθεκτα ἀπό τοὺς μετόχους⁵².

Τό μυστήριο τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ συνίσταται σέ μία διαρκή ἐκφανση ἐνώσεων καί διακρίσεων ὅπου τίποτα δέν εἶναι στατικό καί ἀναγκαῖο. Ἔτσι διακρίνεται ἡ ὑπόσταση ἀπό τήν οὐσία καί κατά συνέπεια οἱ τρεῖς θεῖες Ὑποστάσεις ἀπό τήν κοινή φύση· οἱ θεῖες Ὑποστάσεις διακρίνονται ἀπόλυτα μεταξύ τους ἐνῶ ἐνώνονται ἀπόλυτα στήν ἐνότητα τῆς μιᾶς οὐσίας. Στή συνέχεια διακρίνονται οἱ ἐνέργειες ἀπό τήν οὐσία ἀπό τήν ὁποία καί προέρχονται ἐνῶ ταυτόχρονα διακρίνονται καί μεταξύ τους. Τέλος, οἱ ἐνέργειες διακρίνονται καί ἀπό τίς θεῖες Ὑποστάσεις ἀπό τίς ὁποῖες διακρατοῦνται καί ἐνεργοποιοῦνται, ἐνῶ παραμένουν ταυτόχρονα ἐνωμένες καί ὄχι διασπασμένες «οὐκ ἀποτεταγμένην ἐκάστῳ προσώπῳ» (Κεφ. Φυσικά ριβ)- καί μέ τίς Ὑποστάσεις καί μέ τήν οὐσία τῆς θεότητος.

Ἡ σειρά τῶν διακρίσεων αὐτῶν καθόλου δέν αἶρει τήν ἀπλότητα τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἡ ἀπλότητα αὐτή καθόλου δέν προκαλεῖ σύγχυση καί τροπή στήν ἀμείωτη καί ἀπόλυτη προσωπική ἑτερότητα τῶν θεῶν Ὑποστάσεων⁵³.

«Χρή οὖν ὁμολογεῖν ἄμφω, τήν διαφοράν τε καί τήν ταυτότητα, καί δι' ἀμφοτέρων ἐν τῇ μεσότητι μένειν τῆς εὐσεβείας»⁵⁴.

Ὁ Θεός εἶναι ἕνας ἐξαιτίας τῆς «ὑπεράρχιας ἀρχῆς», τοῦ Πατρός, τῆς

52. *Περί ἐνώσεως καί διακρίσεως* 21, σ. 84. Πρβλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Σχόλια*, PG 4, 409ABC (στό Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Πρός Λαμνανόν* 20, Β', σ. 476) καί Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδόσεις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 10 (10), PG 94, 837 BC.

53. Στήν κατηγορία τῶν ἀντιπάλων του, ὅτι δῆθεν ἡ διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν καταστρέφει τή θεία ἀπλότητα, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ὑποστηρίζει ἀντίθετα, ὅτι ἡ μὴ διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν προκαλεῖ ὄχι, ἀπλῶς, σύνθεση ἀλλά πολυσύνθεση στό Θεό. Σύμφωνα μέ τοὺς πατέρες (Μ. Βασίλειος, *Κατ' Ἐννομίον* 2, 29, PG 29, 640C, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροί* 31, PG 75, 4480) τονίζει ὁ Παλαμᾶς, «ἐκ τοῦ διεννηνοχένοι οἶεσθαι τῆς φύσεως τά τῷ Θεῷ προσόντα φυσικῶς, ἀσινῆς συντηρεῖται παρ' ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ ἀπλότης» (*Ἀντιρρητικός* 1, 32, Γ', σ. 63; 2, 29, σ. 105; 5, 108, σ. 370). Ἡ θεότητα εἶναι ἀπλή ἀλλά καί πλούσια. Τοῦτο διδάσκει στόν Παλαμᾶ ἡ ἐμπειρία τῆς θεώσεως τῶν ἁγίων «καί δοξάζομεν ἕνα Θεόν, ἐν μιᾷ ἀπλή πλουσίᾳ δ', ἴν, οὕτως εἶπω, καί ἀστενοχωρήτῳ θεότητι, καί ἀντιδοξαζοίμεθα παρά σου ἐν πλουσίᾳ θεώσει καί τρισσοφαεῖ φωτοχυσίᾳ» (*Λόγοι ἀποδεικτικοί* Α', Πρόλογος, Εὐχή, Α', σ. 25-6).

54. *Πρός Δανιήλ Αἰνίου* 5, Β', σ. 378. Βλ. *Λόγοι ἀποδεικτικοί* Α', Εὐχή.

κοινῆς φύσεως καὶ ἐνέργειας τῶν τριῶν Προσώπων καὶ τῆς ἄρρητης περιχώρησης καὶ σχέσης τῶν θείων Ὑποστάσεων. Ἡ ἐνότητα τῆς αἰδίας Τριάδος στήν κτίση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τριαδική μοναρχία⁵⁵, τίς κοινές τριαδικές ἐνέργειες. Οἱ μεθεκτές ἐνέργειες τῆς Τρισυπόστατης θεότητος ἐνώνουν καὶ ταυτόχρονα διακρίνουν τὸν ἄκτιστο Θεὸ ἀπὸ τὸν κτιστὸ κόσμο.

Ἡ διδασκαλία τοῦ ἁθωνίτη ἀγίου γιὰ τίς ἄκτιστες ἐνέργειες συνδέεται ἄρρηκτα μέ τὴν Τριαδολογία ὅπως καὶ μέ τὴν Χριστολογία του. Μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦ συνδέσμου αὐτοῦ θά προσπαθήσουμε νά προσεγγίσουμε τίς προϋποθέσεις τῆς θεολογικῆς σκέψης τοῦ ἡσυχαστῆ διδάσκαλου.

2. Οὐσία καὶ Ὑπόσταση

Στὰ πλαίσια τῆς Τριαδικῆς Θεολογίας τῶν καππαδοκῶν πατέρων ποῦ χαρακτηρίζει ἀνέκαθεν τὴν ὀρθόδοξη ἀνατολική παράδοση, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς τονίζει ὅτι δέν ὑπάρχει οὐσία ἀπομονωμένη ἀπὸ τὴν ὑπόσταση οὔτε ἀνούσια ὑπόσταση:

«Καὶ τὴν ὑπόστασιν γάρ τῆς οὐσίας διαιροῦμεν καὶ τὴν πρὸς ἐκείνην διαφορὰν ἐπιδεικνυμεν περὶ αὐτῆς διαλεγόμενοι τισιν ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἰδεῖν ὑπόστασιν χωρὶς οὐσίας»⁵⁶. «Ὑπόστασιν δέ χωρὶς οὐσίας καὶ ἐνεργείας εἶναι ἀδύνατον»⁵⁷, «οὐδ' εἰ τὰς ὑποστάσεις περὶ τὴν οὐσίαν εἴποι τις, εἶναι λέγει χωρὶς ὑποστάσεως οὐσίαν ἢ χωρὶς οὐσίας ὑπόστασιν»⁵⁸.

Ἡ ἐννοια τῆς Ὑποστάσεως στήν πατερική σκέψη δέν ἀντιπροσωπεύει, λοιπόν, μία αὐτόνομη καὶ ἀπόλυτη κατηγορία, ἀπόλυτα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν φύση ἢ οὐσία. Ἡ ἀρχὴ τούτη βρίσκει τὴν πληρότητά της κυρίως στό Τριαδικό δόγμα, ὅπου πραγματώνεται κατεξοχὴν ἡ θεολογικὴ ἰσορροπία τῆς ἀδιαίρετης σχέσεως ἀνάμεσα στήν οὐσία καὶ τὴν ὑπόσταση. «Ἡ δέ φύσις τῶν τριῶν ἔστιν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῶν τριῶν, ἄπαγε τῆς δυσσεβείας»⁵⁹. Καμμία διάσταση ἢ ἀντινομία δέν εἶναι δυνατό νά παρεμβληθεῖ στό μυστήριον τῆς ἀδιαίρετης συνάμα καὶ ἀσύγχυτης σχέσεως τῆς θείας οὐσίας καὶ τῶν Τριαδικῶν Ὑποστάσεων. Ἀντίθετα, ἓνας τέτοιος θύραθεν ἑλληνικὸς πειρα-

55. Βλ. *Λόγοι ἀποδεικτικοί Α'*, Εὐχή, σ. 25, «μόνη μοναρχικωτάτη Τριάς».

56. *Πρὸς Γαβριᾶν* 30, Β', σ. 358-59.

57. *Πρὸς Δαμιανόν* 18, Β', σ. 474. Πρβλ. Ἀντιρ. 3, 31, σ. 186.

58. *Πρὸς Γαβριᾶν* 19, σ. 346.

59. *Κατὰ Γρηγοῦρα Δ'*, 55, Δ', σ. 370.

σμός πολεμᾶται διαρκῶς ἀπό τούς Ἑλληνες πατέρες καί συντρίβεται ὀριστικά ἀπό τήν θεολογία τοῦ ἁγ. Μαξίμου κατά τῶν μονοθελητῶν⁶⁰. Οὔτε τό Πρόσωπο ἀποτελεῖ μία ἀφηρημένη, δηλαδή, ἀνούσια ἀρχή πού προηγῆται ὄντολογικά τῆς οὐσίας, οὔτε ἡ ἀνυπόστατη οὐσία προθεωρεῖται καί καθορίζει τίς Ὑποστάσεις⁶¹.

Στή θεότητα τά πρόσωπα συνυπάρχουν ἀϊδίως διότι ἡ ὑποστατική ὑπαρξη τῆς οὐσίας εἶναι τριαδική⁶².

«Οὐδέ γάρ ὁλος ὁ Θεός ὡς ἐκ μερῶν τῶν ὑποστάσεων ἐστὶ συγκείμενος, ἐπεὶ μηδέ μέρος τοῦ θεοῦ ἐν ἐκάστη τῶν ὑποστάσεων, ἀλλ' ἐν ἐκάστη ὅλη καί τελεία ἡ θεότης ἐστίν. Οὐκοῦν τοῦτο δείκνυσιν... ὅτι οὐδέ κατά τὰς ὑποστάσεις μερίζεται τό θεῖον καί κατά ταύτας γάρ ὅλου τε παντός ἐστὶ καί μέρους ἄνω»⁶³, «ἡ δ' ἄκτιστος φύσις τρισυπόστατος ἐστὶ καί ἀμερῶς ἐφ' ἐκάστης τῶν ὑποστάσεων ὅλη θεωρεῖται, ἀφ' ἧς ἂν αὐτήν τῶν ἐμφύτων ὑποστάσεων καλέσης, ὅλην λέγεις τήν τρισυπόστατον φύσιν»⁶⁴.

Τό γεγονός ὅτι κάθε μία ἀπό τίς θεῖες Ὑποστάσεις περιέχει ὀλόκληρη τήν ἄκτιστη φύση σημαίνει τήν ὁμοουσιότητα, τήν ὁμότιμη κοινωνία τῆς θείας οὐσίας. Ἡ τελευταία, ὅμως, ὡς αἰτία ἐνότητας στή θεότητα δέν εἶναι καθόλου ἀπρόσωπη. Ἐπειδή εἶναι προσωπική οὐσία, κατά συνέπεια, καί ἡ ὁμοουσιότητα τῶν Προσώπων μπορεῖ νά εἶναι τρισυπόστατη. Ἡ οὐσία ἔχει

60. Βλ. παρακάτω σημ. 12.

61. Πρβλ. Moine Hillarion, *Voie Royale de l' Eglise Orthodoxe: La Confession de la Sainte Trinite*, *Messenger de l' exarchat du Patriarche russe...* No 109-112/182, σ. 87-9. Archim, Sophrony, *Voir Dieu Tel qu' Il est*, Geneve, ²1988, σ. 141-42· τοῦ ἰδίου, *La felicite de connaitre la voie*, Geneve, 1988, σ. 27-30.

62. *Λόγοι ἀποδεικτικοί Β'*, 49, Α', σ. 123. Βλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδόσις ἀκριβής*, PG 94, 824 A. Συμewν τοῦ Νέου Θεολόγου, *Θεολογικός Α'*, 55-65, SC 122, ἐκδ. J. Darrouzes, σ. 100. Πρβλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Σχόλια εἰς τό Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας*, PG 4, 425 A, «συναΐδιος, φησίν, ἡ ὑπαρξις τῆς ἁγίας Τριάδος, καί οὐχ ἑτέρως μὲν ὑπῆρχεν, ἑτέρως δέ μετὰ ταῦτα κατέστη· ἡ χωρισμόν τινα ἢ μεταβολήν ἔσχηκεν, ἀλλ' ἅμα καί κατά ταῦτόν τό τε ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τό Υἱόν καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον, καί οὐ μετ' αὐτόν».

63. *Πρὸς Λαμανόν* 19, σ. 475.

64. *Λόγοι ἀποδεικτικοί Β'*, 35, σ. 110. Πρβλ. *Πρὸς Παῦλον Ἀσάνην* 9, Β', σ. 371.

τόσες ὑποστάσεις ὅσα καί τά πρόσωπα ἀπό τά ὁποῖα μετέχεται⁶⁵. Ἡ φυσική ἔνωση τῆς θεότητος ἀνήκει ἀποκλειστικά στίς τρεῖς Ὑποστάσεις στό μέτρο πού ἡ τρισυπόστατη οὐσία μετέχεται μόνο ἀπό τόν Πατέρα, τόν Υἱό καί τό Ἅγιο Πνεῦμα, ἐνῶ παραμένει «παντάπασιν ἀνώνυμος καί ἀνέκφαντος καί ἀμέθεκτος, ὡς ὑπέρ πᾶσαν ἐπωνυμίαν οὐσαν καί ἔκφανσιν καί μετοχήν»⁶⁶.

Γιά νά ὑποστασιασθεῖ ἡ οὐσία πρέπει νά ἔχει κάπου τήν αἰτία της. Ἡ πατερική θεολογία τῆς Ἀνατολῆς μέ βάση τήν αἰτία πού ὑποστασιοποιεῖ τήν οὐσία στό Θεό διαφοροποιεῖ τό Πρόσωπο τοῦ Πατρός σέ σχέση μέ τίς ἄλλες δύο Ὑποστάσεις⁶⁷. Ὁ Πατήρ, ὄχι ὡς ἀνούσιος ἀλλ' ὡς Πρόσωπο πού ὑποστασιάζει τήν οὐσία του⁶⁸ -πού περιέχει τήν φύση τῆς θεότητος, προσφέροντας τόν πραγματικό, συγκεκριμένο καί προσωπικό τρόπο τῆς ὑπάρξεως τῆς οὐσίας του- γεννᾷ τόν Υἱό, ὄχι ὡς Θεός ἀλλ' ὡς Πατήρ⁶⁹ καί

65. *Θεοφάνης* 19, Β', σ. 245. Ὁ Θεός δέν μερίζεται κατά τήν οὐσία καί τήν ὑπόσταση. Ἡ Τρισυπόστατη φύση του εἶναι ἐντελῶς ἀχώρητη ἀπό τά κτιστά ὄντα. Τό ἀντίθετο θά μετέβαλε τόν Τρισυπόστατο Θεό σέ «μυριοὑπόστατο». Βλ. *Ἀντιρ.* 5, 97, σ. 362. Πρβλ. *Κατά Γρηγοῦρα Δ'*, 57-58, σ. 371. Ἡ ἐνέργεια, ὁμως, καί χάρις τοῦ Θεοῦ «ἀπεργαστική τῶν ἐκτός ἐστί, καί εἰς μύρια μερίζεται». Ἡ χάρις στούς ἁγίους γίνεται «μυριοὑπόστατος». Βλ. *Θεοφάνης* 20, σ. 246.

66. *Πρός Διονύσιον*, Ὁμολογία 4, Β', σ. 499. Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, Ὁμολογία 28, PG 36, 48C, «Θεόν, ὃ τί ποτε μέν ἐστι τήν φύσιν καί τήν οὐσίαν, οὔτε τις εὗρεν ἀνθρώπων πάποτε, οὔτε μὴν εὗρη».

67. Πρβλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Σχόλια εἰς τό περί θείων ὀνομάτων*, PG 4, 221 A, «ὁ Θεός καί πατήρ κινηθεῖς ἀχρόνως καί ἀγαπητικῶς, προήλθεν εἰς διάκρισιν ὑποστάσεων, ἀμερῶς τε καί ἀμειώτως μείνας ἐν τῇ οικείᾳ δόλότητι ὑπερηνωμένως καί ὑπερηπλωμένος». Πρβλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἀντιρ.* 1, 31, σ. 61-62.

68. Βλ. *Τριάδες ὑπέρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων* (στό ἐξῆς *Τριάδες*) 3, 2, 12. Α' *Πρός Ἀκίνδυνον* 9, Α', σ. 212, «... ὁ Θεός... ἐξ ὧν εἰς καί οὐχ ἕν ἀποδείκνυται». Πρβλ. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολή* 38, 2, PG 32, 325. Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμολογία 135, 3, PG 36, 625C. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περί θείων ὀνομάτων* V, 4, PG 3, 817C. Γιά τή σχέση φύσεως καί ὑποστάσεως βλ. στή διατριβή τοῦ Ν. Μ. Καραζαφείρη, *Ἡ περί προσώπου διδασκαλία Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Θεσ/νίκη, 1985, σ. 51-61.

69. Ὁμολογία 1, Β', σ. 494. *Ἀντιρ.* 5, 38, σ. 316, «Πῶς οὖν οὐκ ἄνω τῆς κτίσεως εἰσιν, εἰ καί διαφέρουσιν τῆς φύσεως προσοῦσαι ταῦτα καθάπερ δὴ καί τό γεννᾶν; Ἀλλά τοῦτο μέν οὐ φύσιν μόνον ἀλλά καί ὑπόστασιν χαρακτηρίζον, μόνου τοῦ Πατρός ἐστίν· ἡ δέ θεία κρίσις καί ἡ θέλησις καί ἡ δημιουργική ἐνέργεια καί τά τοιαῦτα φύσιν μόνην ἀλλ' οὐχί καί ὑπόστασιν χαρακτηρίζοντα, κοιναί εἰσιν ἐνέργειαι πατρός, υἱοῦ καί πνεύματος»; *Ἀντιρ.* 3, 10, σ. 184; *Πρός Δαμιανόν* 3, σ. 458, «Ἀλλά καί ὁ Θεός καί πατήρ ὅτι πρῶτον πατήρ εἶτα Θεός, καί τό μέν πατήρ εἶναι μείζον τοῦ Θεός εἶναι, τοῦτο δ' ἔλαττον ἐκείνου, κτίσμα ὡς Θεός ἐστὶ κατ' αὐτόν»; *Κεφ. φυσικά καί θεολογικά*, ρκς', 1209B, «... καθάπερ ὁ Θεός καί Πατήρ, Πατήρ λέγεται πρὸς τόν ἴδιον Υἱόν, καί ἀκτίστως ἔχει τό Πατήρ εἶναι, εἰ καί μή οὐσίαν σημαίνει τό Πατήρ».

έκπορεύει τό Άγιο Πνεῦμα ὄχι ὡς Θεός ἀλλ' ὡς Πατήρ καί Προβολέας ἐνῶ «ταυτόχρονα» ἀπονέμει ἰσότημα τήν οὐσία του καί στόν Υἱό καί στό Πνεῦμα. Ἡ ὑπαρξη τῶν θείων Ὑποστάσεων εἶναι ἀδιαίρετη, ἀσυγχύτως βέβαια, ἀπό τήν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεός εἶναι ταυτόσημα Μονάδα καί Τριάδα ἐξαιτίας τῆς πατρικῆς αἰτιότητας πού συνιστᾶ καί τήν ἐγγύηση τῆς ὁμοουσιότητας τῶν τριῶν θείων Ὑποστάσεων. Ἡ θέση αὐτή τῶν Ἑλλήνων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζει τό δόγμα τῆς μοναρχίας - αἰτιότητας τοῦ Πατρός, ἀποκλείει τήν προτεραιότητα τῆς ἀνυπόστατης οὐσίας καί προτάσσει τίς ἐνούσιες Ὑποστάσεις. Αἴτιος στήν Τριάδα εἶναι μόνο ἡ ἐνούσια Ὑπόσταση τοῦ Πατρός. Ἔτσι ἡ γέννηση καί ἡ ἐκπόρευση δέν εἶναι ἀποτελέσματα ἀνάγκης ὡς ἀπορροές τῆς ἀπρόσωπης οὐσίας ἀλλά συνιστοῦν τήν ἐλευθερία τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ.

Ἐάν, ὅμως, θεωροῦσε κανεῖς ὅτι τά Πρόσωπα τῆς θεότητος προέρχονται ἀπό μία ἀπρόσωπη οὐσία ἢ φύση, τότε θά ἴσχυε, πράγματι, ἡ φιλοσοφική ἀντίληψη πού ἐκλαμβάνει τό «γενεῶν» ἢ τό «ἐκπορεύειν» στό Θεό ὡς ἀναγκαιότητα τῆς θείας φύσεως. Ὁ Θεός τῆς βιβλικῆς καί πατερικῆς πίστεως, ἐξάπαντος, δέν ὑπόκειται σέ καμμία ἀναγκαιότητα οὔτε κατά τήν οὐσία του, οὔτε κατά τίς Ὑποστάσεις καί ἐνέργειές του. Ὁ Θεός δέν ὑπάρχει καθεαυτόν, *ad intra*, ἀναγκαστικά καί μόνο πρὸς τήν κτίση, *ad extra*, ἐλεύθερα· «τίς γάρ ὁ τήν ἀνάγκην ἐπάγων;». Ἡ διάκριση «φύσεως» καί «βουλήσεως» πού χάραξε ἡ πατερική θεολογία, κυρίως ἀπό τόν Μ. Ἀθανάσιο καί ἔπειτα -ἀντιμετωπίζοντας «ἐλληνικά» ἐρωτήματα καί θεωρήματα περί Θεοῦ- δέν εἰσάγει ἀναγκαιότητα στό Θεό -πρᾶγμα πού δυναμικά κατεπολέμησαν καί ὁ Μ. Ἀθανάσιος καί οἱ καππαδόκες- ἀλλά ἐπισημαίνει ὅτι τά κτιστά, ὡς ἕτερούσια, δέν μετέχουν στήν ἄκτιστη ζωή τοῦ Θεοῦ κατά τήν οὐσία καί κατά τήν ὑπόσταση, ὡς ὁμοούσια, δηλαδή, «ἀπορροή» ἢ «ἐκχυση», παρά μόνο κατ' ἐνέργεια καί χάρη. Κατά τήν βούληση, λοιπόν, καί ὄχι κατά τήν φύση του ὁ Θεός σχετίζεται μέ τή δημιουργία του. Ὁ Θεός εἶναι ἐξόχως ἐλεύθερος καί στήν αἰδιότητά του καί σ' ὅ,τι ἐλεύθερα ἀναλαμβάνει στήν οἰκονομική του σχέση πρὸς τήν κτίση καί τά κτιστά⁷⁰. Αἰτιότητα καί ἐλευθερία εἶναι σύστοιχα στήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ. Ἡ μοναρχία τοῦ Πατρός εἶναι ὁ σύνδεσμος

70. Βλ. παρακάτω σημ. 74. Γιά μιά διεξοδική συζήτηση τοῦ θέματος, βλ. Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννου Ζηζιούλα, Καθηγητοῦ Παν/μίου, *Σημειώσεις Δογματικῆς Β'*, Θεσ/νίκη, 1986, σ. 1-25 καί Πρωτοπρ. Ἰωάννου Ρωμανίδου, *Δογματική καί Συμβολική θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας Α'*, Θεσ/νίκη, 1983, σ. 272-88.

ἐνότητος τῆς Ἁγίας Τριάδος⁷¹.

«Ὅταν δὲ τὴν αἰτίαν ζητῶμεν τῆς ἀρρήτου ἐκείνης καὶ ὑπὲρ πάντα νοῦν πρὸς ἄλληλα σχέσεως καὶ τῆς ὑπερβαλλούσης συμφυΐας καὶ τῆς ἀπερινοήτου τε καὶ ἀφθέγκτου περιχωρήσεως, αὐτόν αὐθις εὐρίσκομεν καὶ κηρύττομεν τὸν Πατέρα, αὐτόν ἔνωσιν, αὐτόν σύνδεσμον, αὐτόν καὶ Πατέρα καὶ προβολέα καὶ συνοχέα γινώσκοντες τοῦ γεννήματός τε καὶ τοῦ προβλήματος· καὶ οὕτω μέσον καὶ ἀρχὴν αὐτῶν ἐκείνον τιθέμεθα»⁷².

Τὰ τρία Πρόσωπα περιέχουν τὴν ἴδια οὐσία γι' αὐτό καὶ ἀμοιβαῖα περιέχονται. Ἡ προσωπικὴ πηγὴ τῆς θεότητος, ὁ Πατήρ, κοινώνει τὸ εἶναι τοῦ στόν Υἱό καὶ τὸ Πνεῦμα πού, ἔχοντας ὡς ὑπαρκτικό αἴτιο τὸν Πατέρα τὸν ἀναγνωρίζουν ὡς τέλος καὶ ἐπιστροφή⁷³, ἀντιδίδουν τὸ εἶναι τοὺς στόν Πατέρα.

Ὁ Πατήρ θέλει καὶ ἀγαπᾷ τὸν Υἱό καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀντίστοιχα ὁ Υἱός καὶ τὸ Πνεῦμα θέλουν καὶ ἀγαποῦν μέ τὴν ἴδια θέληση καὶ ἀγάπη τὸν Πατέρα. Ὁ θέλων Πατήρ δὲν εἶναι μονάχα θελητής -αἴτιος τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀλλά, «ὥσπερ γάρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποστάσεως ἐστὶ θελητής, οὕτω καὶ ὁ Υἱός, ἴδιος ὢν αὐτοῦ τῆς οὐσίας, οὐκ ἀθέλητός ἐστιν

71. Ἡ ἰδιοπροσωπία τῶν Τριῶν Ὑποστάσεων ἀναδεικνύεται καὶ καθόλου δὲν ἀναιρεῖται ἀπὸ τῆς μοναρχίας τοῦ Πατρός, «τὸ τρισυπόστατον τῆς θεότητος, τῷ λόγῳ τῆς μοναρχίας μηδαμῶς λυμαινόμενον», *Ἀγιορειτικός Τόμος*, Πρόλογος, Β', σ. 568. Πρβλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμιλία 40, PG 36, 417 BC.

72. *Λόγοι ἀποδεικτικοί Β'*, 26, σ. 102; Α', 37, σ. 68. Πρβλ. Ἄντιρ. 1, 2, 31. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδόσις ἀκριβής...* 1, 8, PG 94, 821C. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 31* (Θεολογικός 5), 14, PG 36, 148D-149A.

73. Ὁμιλία 12, 8, Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα 9, ΕΠΕ, ἐκδ. Π. Χρήστου, σ. 496, «Ἔργον ἀναρχον τοῦ Θεοῦ ἢ πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστροφή· ἐκινεῖτο γάρ ἀνάρχως τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ».

αὐτῶ»⁷⁴.

74. Μ. Ἀθανασίου, *Γ' Κατὰ Ἀρειανῶν* 66, PG 26, 461C-464C; Β', 149B; Γ', 62, 453. Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Κατ' Εὐνομίον III*, V, 1, 16, PG 45, 773 D (W. Jaeger, β' έκδ. 1ος τόμος, σ. 191). Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 29* (Θεολογικός 3), 6, PG 36, 81B. Είναι πολύ ενδιαφέρον τό πῶς σχολιάζει ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς τόν Μ. Ἀθανάσιο στό σημεῖο αὐτό· «Ἀρειανοί μὲν οὖν τόν υἱόν ἔλεγον θελήσει τοῦ πατρός εἰς τό εἶναι προελθεῖν ἐκ τοῦ μή ἀθελήτως ἐκ τοῦ πατρός τό εἶναι λαβεῖν τοῦτο δῆθεν κατασκευάζοντες. Λατῖνοι δέ θελήσει τοῦ πατρός ἢ καί τοῦ υἱοῦ προελθεῖν εἰς τό εἶναι δεικνύουσι τό πνεῦμα τό ἅγιον ἐκ τοῦ τήν ἐκπόρευσιν εἶναι νομίζειν ἀποστολήν καί εὐδοκίαν καί θέλησιν. Ἐροῦμεν οὖν καί ἡμεῖς πρός αὐτούς ὅπερ καί ὁ μέγας Ἀθανάσιος πρός τούς Ἀρειανούς, ὅτι «τοῦ βούλεσθαι τό κατά φύσιν ὑπέρκειται· καί ἡ φύσις οὐχ ὑπόκειται βούλησει». Ὡς οὖν ἡ γέννησις εὐδοκία καί θέλησις οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὑπέρ εὐδοκίαν καί θέλησιν -φύσει γάρ δεικνυσιν ἐκ πατρός ὄντα τόν υἱόν ὡς αὐτῶ γνήσιον καί ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐ θελήσει καθά τά κτίσματα- οὕτως οὐδέ τοῦ πνεύματος, ἡ ἐκπόρευσις δεικνυσι τό πνεῦμα τό ἅγιον ἐκ τοῦ πατρός, ὡς αὐτῶ γνήσιον καί ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐ θελήσει καθά τά κτίσματα» (*Λόγοι ἀποδεικτικοί Β'*, 22, σ. 98-99). Πρβλ. *Πρός Γαβριῆν* 9, σ. 335. Σύμφωνα μέ τήν πατερική θεολογία στά ἐντός τῆς Τριάδος ἀρμόζει ἡ φύση ἐνῶ στά ἐκτός ἡ θέληση ἢ βούληση. Τοῦτο εἶναι ὀρθό ἐφόσον ὡς βούληση ἐννοεῖται ἡ πρός τήν κτίση κίνηση καί ἐνέργεια ὅλης τῆς θεότητας, ἐνῶ ὡς φύση θεωρεῖται ἡ γέννηση τοῦ Υἱοῦ καί ἡ ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατά τήν πατρική Ὑπόσταση. Καθόλου δέν σημαίνει, ὅμως, ὅτι ἡ κατά φύση αὐτή γέννηση καί ἐκπόρευση εἶναι ἀθέλητη στόν Πατέρα. Ἡ «θέληση» πού ἀφορᾶ στήν ὑπαρκτική προέλευση τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐλεύθερα ἀπό τόν Πατέρα, ἀπλῶς, δέν ταυτίζεται μέ τήν κοινή θέληση τῆς Τριάδος σχετικά μέ τήν οἰκονομία. Εἶναι μία «θέληση» τελειῶς ἄσχετη πρός τήν κτίση καί τά κτιστά. Θά μπορούσαμε νά τήν ὀνομάσουμε, ὅπως ὁ π. Γεώργιος Φλογοβόσκυ, «ἀναγκαιότητα αὐτό-υπάρξεως» μέ τήν ἐννοια ὅτι «ὁ Θεός ἀπλῶς εἶναι αὐτό πού εἶναι». Βλ. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς καί ἡ πατερική παράδοσις*, Ἔργα 1, Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις, μτφρ. Δ. Γ. Τσάμη, Θεσ/νίκη, 1976, σ. 163-164. Στήν ἴδια γραμμῇ ὁ VI. Lossky διεσάφησε: «θά ἔλεγέ τις, ὅτι ἡ Τριάς εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀνάγκη τοῦ τελείου εἶναι, ἡ ἰδέα ὅμως τῆς ἀναγκαιότητος δέν ἀρμόζει, διότι ἡ Τριάς εὐρίσκεται πέραν τῆς ἀντινομίας τοῦ ἀναγκαίου καί τοῦ τυχαίου: τῆς Τριάδος οὐσης τελείως προσωπικῆς, ἐξ ὀλοκλήρου φύσεως, ἡ ἐλευθερία καί ἡ ἀναγκαιότης ταυτίζονται ἐν αὐτῇ ἢ μᾶλλον δέν δύνανται νά ἔχουν θέσιν ἐν τῷ Θεῷ», βλ. *Ἡ Μυστική Θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, μτφρ. πρεσβ. Στέλλας Κ. Πλευράκη, Θεσ/νίκη ²1973, σ. 50. Ὁ Τρισυπόστατος τρόπος τῆς ὑπάρξεως τῆς θείας οὐσίας, ὡς «θέληση» ad intra, ἐλεύθερα καί ὄχι ἀναγκαστικά, εἶναι ἄσχετος ἐντελῶς ἀπό τά κτίσματα ἐνῶ ἡ κοινή βούληση ὡς ἐνέργεια τῆς Ἁγίας Τριάδος, πού καί αὐτή εἶναι, ἐπίσης, ἐλεύθερη ὡς ἄκτιστη καί καθόλου ἀναγκαστική, σχετίζει τόν Θεό μέ τήν δημιουργία του. Μποροῦμε, λοιπόν, νά κάνουμε λόγο γιά «ἐλεύθερη θέληση» στίς Τριαδικές σχέσεις τῶν θείων Προσώπων, χωρίς νά περιπίπτουμε στήν ἴδια κακοδοξία μέ τόν Ἄρειο, ἐφόσον ἡ «θέληση» τούτη εἶναι αἰδία καί «κατά φύσιν», ἀφορᾶ στόν Τρισυπόστατο τρόπο ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καί διακρίνεται ἀπό τήν θέληση τοῦ Θεοῦ ad extra. Καί ἡ ἐλευθερία τοῦ Τρισυπόστατου τρόπου ὑπάρξεως καί ἡ ἐλευθερία τῆς δημιουργικῆς καί τελειοποιητικῆς βουλητικῆς ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄσχετες ἀπό τήν διαλεκτική τῆς ἐπιλογῆς δεδομένων ἀναγκαστικά ἐξ ἀρχῆς συγκεκριμένων δυνατοτήτων ὅπως αὐτό ἀρμόζει σέ μία κτιστή ὑπαρξη. Γιά τό θέμα αὐτό βλ. Ἰωάννου Ζηζιούλα (νῦν Μητροπολίτου Περγάμου), *Ἀπό τό προσωπεῖον εἰς τό πρόσωπον*, Ἡ

Τή διαφοροποίηση ή διάκριση τῶν Ὑποστάσεων τῆς θεότητος σέ ἀναίτιο - ἀγέννητο Πατέρα, σέ αἰτιατό - γεννητό Υἱό καί αἰτιατό - ἔκπορευτό Πνεῦμα ἢ πατερική θεολογία θεωρεῖ ὡς ἀκοινωνητή⁷⁵. Οἱ ιδιότητες αὐτῶν τῶν Προσώπων ὀνομάζονται ὑποστατικές καί διακρίνονται χωρίς νά ὑπάρχουν ἀνεξάρτητα ἀπό τίς Ὑποστάσεις, πού αὐτές χαρακτηρίζουν, καί συνιστοῦν σχέσεις ἑτερότητας καί ὄχι ἀντιθέσεως. Φανερόν τόν τρόπο τῆς ὑπάρξεως χωρίς νά προσδιορίζουν ἐννοιολογικά τήν προσωπική ἑτερότητα. Μέ βάση τήν ἀρχή τῆς μή κοινοποίησης τῶν ιδιωμάτων τους, οἱ θεῖες Ὑποστάσεις περιχωροῦνται ὑπαρκτικά, μόνιμα καί ἀνεκφοίτητα, ὅπως λέγει ὁ Παλαμᾶς. Τοῦτο σημαίνει, ἀκριβῶς, ὅτι ἡ ἀπόλυτη ἑτερότητα τους ὀλοκληρῶνεται στήν ἀπόλυτη ἐνότητά τους⁷⁶. Ἡ ἐνότητα αὐτή ἔχει νόημα μονάχα ἐξαιτίας τῆς ἀμετάβλητης προσωπικῆς ἑτερότητας.

Ἀπό τή συσχέτιση οὐσίας καί Ὑποστάσεων στή θεολογική ἀντίληψη τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἐξάγεται ἀβιάστα τό συμπέρασμα ὅτι τό Πρόσωπο ὡς

συμβολή τῆς πατερικῆς θεολογίας εἰς τήν ἐννοιαν τοῦ προσώπου, ἀ δημοσίευση στόν τόμο Χαριστήρια εἰς τιμήν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος, Θεσ/νίκη, ΠΠΠΜ, 1977, σ. 299 καί Νίκου Μαρτσούκα, Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β', Θεσ/νίκη, 1985, σ. 96-97. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς στό Πρός Λαμνανόν (5, σ. 459-60) ἔχει μιᾶ ὑπέροχη παρέμβαση σχετικά μέ τό πῶς πρέπει νά ἐννοοῦνται οἱ πατερικές ρήσεις πολύ διαφωτιστική γιά τό ψευδοδίλλημα, ἄν πρέπει ἢ ὄχι, δηλαδή, νά κάνουμε λόγο γιά ἐλεύθερη βούληση στήν ὑπαρκτική προέλευση τῶν θεῶν Προσώπων: «Ἀλλά ταῦτα πέπονθεν ὁ τάλας (Ἀκίνδυνος) μή πεισθεῖς τοῖς διδάσκουσι πατράσι, ὡς οὐκ ἐν ρήμασιν ἡμῖν, ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἢ εὐσέβεια». Ἡμεῖς δ' οἱ πεπεισμένοι τούτοις, ὅταν ἀκούσωμεν ὑπερκείμενον ἢ προηγουμένον ἢ πρῶτον ἢ μείζον ἢ πάλιν ἔλαττον ἢ δεύτερον ἢ ὑφειμένον, ἐξετάζομεν τίνα τρόπον εἴρηται· κἄν μὲν εὐρωμεν μή κατά φύσιν μηδέ κατά χρόνον εἰρημένα, ἀλλά κατά τήν τάξιν καί τό αἴτιον καί τό αἰτιατόν, καί ἀπλῶς ὅσα τῷ ἀκτίστῳ μηδαμῶς λυμῖνεται τοῖς ἀκτίστοις ἐναριθμοῦμεν, ἄμφω τό τε πρῶτον καί τό δεύτερον καί τό μείζον καί τό ἔλαττον καί τά τοιαῦτα, τούς τε θεολόγους ἐπαινοῦντες καί τῇ τῆς εὐσεβείας ἀληθείᾳ τούτοις ἀκριβῶς ὁμολογοῦμεν· εἰ δέ μή κατά τήν τάξιν καί τό αἴτιον καί τά τοιαῦτα λέγεται τό μείζον ἢ τό ἔλαττον, ἀλλά κατά φύσιν τε καί χρόνον, ὡς τό μὲν ἀναρχόν τε καί ἀχρονον ὑπάρχειν, τό δέ κατά χρόνον καί φύσιν διεστῶς ἐκείνου, τό μὲν μείζον καί ὑπερκείμενον ἐν τοῖς τοιούτοις μόνον ἀκτίστον φαμεν, τό δ' ἔλαττον καί ὑφειμένον, κτίσμα. Κατά δὲ ταύτην τήν εὐσεβῆ διάνοιαν, οὐ τὰς προγραφείσας μόνον, ἀλλά καί τὰς ὑποτεταγμένας τῶν θεῶν ἡμῶν πατέρων θεολογικάς νοοῦμεν ρήσεις».

75. *Κεφ. φυσικά καί θεολογικά*, ρμβ', 1220C, «Υἱός γάρ λέγεται πρὸς τόν Πατέρα. Πατήρ δέ τοῦ Πατρός ἔστιν ὁ Υἱός οὐδέποτε». Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδόσεις ἀκριβῆς 5(49), PG 94, 1000B-1001A.

76. Περισσότερα γιά τή σχέση οὐσίας καί Ὑποστάσεων, βλ. στό ἔργο τοῦ Ἱερομ. Ἀμφ. Ράντοβιτς (νῦν Μητροπολίτου Μαυροβουνίου), *Τό Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατά τόν Γρηγόριον Παλαμᾶν*, Θεσ/νίκη, 1973, σ. 110-19.

αίτια καί ἀρχή συνιστᾷ τήν ἀφειτηρία τῆς Τριαδικῆς θεολογίας καί ὄχι ἡ οὐσία ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς τό περιεχόμενο τῶν θείων Ὑποστάσεων ὁ Θεός τόν ὁποῖο μαρτυρεῖ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης εἶναι πρῶτιστα *προσωπικός*, εἶναι Τριάς Προσώπων.

3. Οὐσία καί Ἐνέργειες

Ἡ ἄρνηση νά ταυτίσει τό Θεό ἀποκλειστικά μέ τήν οὐσία Του ὀδηγεῖ τόν Γρηγόριο Παλαμᾶ, ἀπό τή διάκριση οὐσίας καί Ὑποστάσεων -ἰδιοπροσωπία τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μέ ἐπίκεντρο τήν πατρική Ὑπόσταση καί τήν ταυτότητα τῆς κοινῆς οὐσίας- στήν καίρια *διάκριση* οὐσίας καί ἐνεργειῶν στήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ⁷⁷.

«*Τριῶν ὄντων τοῦ Θεοῦ, οὐσίας, ἐνεργείας, Τριάδος ὑποστάσεων θείων*»⁷⁸.

Ὁ Ὡν Θεός δέν εἶναι μόνο οὐσία καί Ὑποστάσεις: «Ἐχει ὁ Θεός, καί ὁ μή ἐστίν οὐσία»⁷⁹, βεβαιώνει ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐννοώντας τίς ἄκτιστες ἐνέργειες πού ἐκφράζουν τή ζωή τῆς αἰδίας Τριάδος. Σύμφωνα μέ τούς καππαδόκες, «ἐνέργεια ἐστίν ἡ δηλωτική πάσης οὐσίας δύναμις ἧς μόνον ἐστέρηται τό μή ὄν»⁸⁰. Ὑπαρξη σημαίνει ἐνεργητική ἔκφανση, κίνηση καί ζωή. «Τό δέ ἀνεργητον καί ἀνύπαρκτον»⁸¹. Ἐνας ἀνούσιος, ἀνυπόστατος καί ἀνεργητος Θεός εἶναι στήν πραγματικότητα ἕνας ἀνύπαρκτος Θεός. Οἱ ἐνέργειες συνδέονται ὄντολογικά καί χαρακτηρίζουν τήν οὐσία τοῦ Θεοῦ πού συνιστᾷ τήν πηγὴ τῆς ὑπάρξεως τους:

«*Ἐτι, ἐκ τῆς οὐσίας ἡ ἐνέργεια, ἀλλ' οὐχί καί ἡ οὐσία ἐκ τῆς ἐνεργείας. Καί ἡ*

77. Βλ. *Κεφ. φυσικά πέ*, 1181ABC. *Περί ἐνώσεως καί διακρίσεως* 11, σ. 76-77.

78. *Κφ. φυσικά καί θεολογικά οε*, 1173 B.

79. Βλ. *παραπ. ρλέ*, 1216B.

80. Τό χωρίο αὐτό συνήθως ἀποδίδεται στόν Μ. Βασίλειο ἐνώ, πράγματι ἀνήκει στόν Γρηγόριο Νύσσης, βλ. F. Diekamp, *Analecta Patristica*, *Orientalia Christiana Analecta* 117, Roma 1938, σ. 14-15. Τήν ἴδια θέση σχετικά μέ τήν ἐνέργεια θ' ἀναπτύξουν ἀργότερα καί οἱ Μάξιμος Ὁμολογητής καί Ἰωάννης Δαμασκηνός. Βλ. ἐνδεικτικά, *Πρός Μαρίνον, Κφ. θεολογικά*, PG 91, 200C, «Ὁὐ γάρ ἐστίν ἐνεργεῖν χωρίς ἐνεργείας, ὡσπερ οὐδέ ὑπάρχειν χωρίς ὑπάρξεως, τό δέ ἀνεργητον καί ἀνύπαρκτον» *Ἐκδοσις ἀκριβῆς* 15 (59) [*περί ἐνεργειῶν τῶν ἐν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ*] PG 94, 1056BC, «οὐ γάρ φύσις ἀνεργητος... ἀδύνατον γάρ ἐλλιποῦς φύσεως ὑπαρξιν εἶναι. Ἡ δέ κατά φύσιν ἐνέργεια οὐ τῶν ἐκτός ὑπάρχει, καί δήλον, ὅτι οὔτε εἶναι οὔτε γινώσκεσθαι τήν φύσιν δυνατόν ἐνεργείας δίχως».

81. *Ἄντιρ.* 1, 15, σ. 50, 62; 2, 48, σ. 120. Πρβλ. *Γ Πρός Ἀκίνδυνον* 3, σ. 297. *Τριάδες* 3, 1, 24.

μέν αίτια, ή δέ αίτιατή· και ή μέν αὐθυπόστατος (ὡς τριουπόστατος), ή δέ ἀνυπόστατος καθ' ἑαυτήν· περί γάρ τήν ὑπερουσιότητα ἐκείνην πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι»⁸².

Ἡ προτεραιότητα αὐτή τῆς οὐσίας ἔναντι τῶν ἐνεργειῶν στό Θεό δέν εἶναι χρονική, διότι «οὐδέν τῶν ἐν αὐτῷ πρεσβύτερον ἢ νεώτερον»⁸³, ἀλλά ὑφίσταται κατά τή θεία τάξη και ὄντολογική αίτιότητα.

Ἡ ἐξάρτηση αὐτή ἀνάμεσα στην οὐσία και τίς ἐνέργειες ἰσχύει ἐφόσον ή οὐσία ὑφίσταται προσωπικά ὡς αὐθυπόστατος· «Τό γάρ μή καθ' ἑαυτό ὑφιστάτως ἐνεργείας ἔχειν ἢ παρέχειν ἀδύνατον»⁸⁴. Τοῦτο σημαίνει πῶς ή (τριουπόστατη) θεία οὐσία στό μέτρο πού περιέχεται ἀπό τά θεία Πρόσωπα και ὑπάρχει ὑποστατικά -τριουπόστατα- καθίσταται και πηγή τῶν ἐνεργειῶν. Κατά συνέπεια οἱ ἐνέργειες δέν χωρίζονται ὑπαρκτικά ἀπό τήν οὐσία και τά Πρόσωπα τῆς θεότητας: «τῶν θείων ἐνεργειῶν... περί τήν θείαν φύσιν ἢ τῶν ὑποστάσεων νοουμένων ἐξ αἰδίου»⁸⁵.

Τοῦτο, βεβαίως, δέν εἰσάγει σύνθεση στην ἀπλότητα τοῦ Θεοῦ, διότι ἀντίθετα ἀπό ὅ,τι συμβαίνει στά κτιστά ὄντα, ὁ Θεός ὅταν ἐνεργεῖ, οὔτε πάσχει οὔτε ἀλλοιώνεται, «ἐπειδή μόνον ἀπαθεστάτην ἔχει τήν ἐνέργειαν»⁸⁶.

Ὅπως ὁ Θεός διακρίνεται σέ οὐσία και Ὑποστάσεις, παρόμοια διαφέρουν οἱ ἐνέργειες ἀπό τήν οὐσία χωρίς τοῦτο νά ἐπιφέρει ἀποξένωση και ἀποχωρισμό ἀλλά, ὅπως θά δοῦμε πιό κάτω, ἐνεργοποίηση, ἔκφανση και μετοχή τῆς θεότητας μέσω τῶν ἐνεργειῶν·

82. *Περί θείων ἐνεργειῶν* 10, Β', σ. 104. Πρβλ. *Ἀντεπιγραφή ἐβδόμη*, Α', σ. 168-69. *Ἀναίρεση ἐξηγήσεως* Καλέκα 26, Β', σ. 668. Σύμφωνα μέ τόν Παλαμά, ὅπως οἱ ἐνέργειες ἔχουν αίτια τήν Τριουπόστατη οὐσία ὡς ὑπερκείμενη, ὁμοια στην Τριουπόστατη οὐσία ή πατρική Ὑπόσταση συνιστᾶ πηγή και ρίζα της. Τό σημεῖο αὐτό τῆς παλαμικής θεολογίας καταδειχνει ἐξοχα τή δυναμική σύνδεση τῶν ἐνεργειῶν μέ τό δόγμα περί Ἁγίας Τριάδος: «Ἀλλά και τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν τε και δυνάμεων ἐν τό ὑπερκείμενον ὡς αίτιον, ή Τριουπόστατος οὐσία, κᾶν τῆ τριουποστάτῳ οὐσίῳ ἐν τό ὑπερκείμενον ὡς αίτιον, «ἢ πηγαία» κατά τόν μέγα Διονύσιον (*Περί θείων ὀνομάτων* 2, 7) «θεότης» ἐξ ἧς πρόεισι και εἰς ἣν ἀναφέρεται «τά ὑπερουσία φῶτα» τῆς θεότητος». Βλ. Ἀντιρ. 1, 31, σ. 61-62. Πρβλ. Β. Sartorius, *La doctrine de la deification de l' homme d' apres les Peres grecs en general et Gregoire Palamas en particulier*, Geneve, 1965, (κείμενο πολυγραφημένο) σ. 251-52.

83. Βλ. *Κατά Γρηγορά Α'*, 25, Δ', σ. 250.

84. *Λόγοι ἀποδεικτικοί Β'*, 19, σ. 96. Πρβλ. VI. Lossky, *Ἡ Μυστική θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, σ. 95.

85. Ἀντιρ. 3, 101, σ. 233. Πρβλ. *Πρός Ἀρσένιον* 4, Β', σ. 318.

86. Βλ. *Κφ. Φυσικά και θεολογικά ρκη'*, 1212 Α; ρλγ, 1213CD.

«Μερίζεται γάρ ὁ Θεός οὐ κατὰ τὰς ὑποστάσεις μόνον, ἀλλὰ καί κατὰ τὰς κοινὰς προόδους τε καί ἐνεργείας... Καί ὁ μερισμός οὐ τομή καί χωρισμός ἐστίν, ἀλλὰ διαφορά. Διαφέρει μὲν γάρ οὐσίας θείας ἢ ὑπόστασις καί αἱ τρεῖς ὑποστάσεις πρὸς ἀλλήλας, αἱ τε τοῦ τρισυποστάτου Θεοῦ ἐνεργεῖαι ἀλλήλων τε καί τῆς οὐσίας διαφέρουσιν, ἀλλ' οὐ χωρίζονται ἀλλήλων. Εἷς γάρ πάντα ταῦτ' ἐστὶ Θεός ἐν μιᾷ οὐσίᾳ τρισυποστάτῳ καί παντοδυνάμῳ»⁸⁷.

Παρόλη τῆ διαφορά ἢ θεία ἐνέργεια εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τῆ θεία φύση. «Οὐδεὶς γάρ τῶν εὐσεβεῖν ἡρημένων διεσπασμένην εἶναι νομίζει τῆς θείας φύσεως τὴν θεϊαν χάριν καί ἐνέργειαν»⁸⁸. Ἀντίθετα, «τῆς εὐσεβῶς διακρίσεως τὴν διαφορὰν γνωρίζουσης, οὐ διστάσης τὰ ἡνωμένα πρὸς μίαν καί ἀδιάρρηκτον συμφυῖαν»⁸⁹. Κατὰ συνέπεια, στή θεότητα οἱ ἐνεργεῖες δέν εἶναι ἀνούσιες -ἀλλὰ «συνουσιωμένες» - ὅπως δέν εἶναι ἀνούσιες οἱ Ὑποστάσεις ἢ ἀνυπόστατη ἢ οὐσία. Ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὴν ἀδιαίρετη διάκριση οὐσίας καί Ὑποστάσεων ἐφαρμόζεται ἀπὸ τὸν ἡσυχαστὴ διδάσκαλο καί στή σχέση οὐσίας καί ἐνεργειῶν

«Καί ἢ τῆς φύσεως γάρ αὐτοῦ λαμπρότης, δύναμις τε καί ἐνέργεια καί θέλησις τῆς φύσεως ἐκτός οὐκ ἐστίν, ἀλλ' οὐδ' ἀνούσιον καί ἀνυπόστατόν τι τούτων, οὐχ ὡς οὐσία καί ὑπόστασις ἕκαστον ὑπάρχον, ἀλλ' ὡς μὴ χωριστὰ τῆς τρισυποστάτου φύσεως ἐκείνης, εἰ καί ὁ λόγος περὶ αὐτῶν τι λέγειν ἐγχειρῶν δοκεῖ χωρίζειν τὰ ἀχώριστα καθάπερ καί ὀπηνίκα περὶ ὑποστάσεως διαλαμβάνει καίτοι πῶς ἂν εἴη ὑπόστασις ἀνούσιος»⁹⁰.

Γιὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Θεσσαλονίκης ὅπως καί γιὰ τοὺς Καππαδόκες πατέρες ἢ διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν δέν ἐρμηνεύει τίς ἐνδοτριαδικές σχέσεις τῆς θεότητας. Ἀντίθετα, οἱ ἐνδοτριαδικές σχέσεις παρουσιάζοντας ἐνεργητικὴ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ πού δέν ἐγκλείεται στή μονάδα τῆς μιᾶς Ὑπόστασης ἢ στήν οὐσία Του, ἐρμηνεύουν καί τὴν διάκριση οὐσίας - ἐνεργειῶν στήν ἐσωτερικὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ. Οἱ σχέσεις τῶν θείων Ὑποστάσεων μεταξύ τους ὡς περιχώρηση οὐσιαστικὴ καί ἐνεργειακὴ, ὁ αἰώνιος αὐτός δυναμισμός πού ἐκφράζει ἄρρητα τὴν ἐνότητα καί ἑτερότητα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐκφαίνεται ad extra μέ τίς ἄκτιστες ἐνεργεῖες ὡς ἓνα προσωπικό

87. Ἐπιτ. 6, 53, σ. 426. Πρβλ. 2, 55-58, σ. 125-27.

88. Ἐπιτ. 6, 53, σ. 426.

89. Ἐπιτ. 3, 102, σ. 235.

90. Ἐπιτ. 3,31, σ. 186. Πρβλ. 3, 60, σ. 206.

ἄνοιγμα τοῦ Θεοῦ στή δημιουργία του^{90a}. Οἱ ἄκτιστες μποροῦν νά κοινοποιοῦνται στήν κτίση προσωπικά, διότι ἀκριβῶς ἡ θεία φύση -πηγή τῶν ἐνεργειῶν- κατέχεται ἀπό τά τρία Πρόσωπα, τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν ἐρμηνεύει καί προσδιορίζει μονάχα τήν οἰκονομική σχέση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος μέ τήν κτίση καί τά κτιστά. Ὁ ἄκτιστος Θεός εἶναι ἀπόλυτα ὑπερβατικός καί καθόλου δέν σχετίζεται κατά τήν οὐσία του μέ τόν κτιστό κόσμο τόν ὁποῖο δημιούργησε ἐκ τοῦ μηδενός μέ τήν ἐλεύθερη θέληση καί ἐνέργειά του⁹¹.

Ἡ ὑπερβατικότητα τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ σημαίνει, ὅτι ὁ Θεός ὑπάρχει πρῖν ἀπό τήν ὁποιαδήποτε σχέση του μέ τήν κτίση καί ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτήν, ὅτι ὁ ἄκτιστος Θεός εἶναι ὄντολογικά ἄσχετος μέ τήν κτιστή ὑπαρξη⁹².

Κατά τόν Γρηγόριο Παλαμᾶ σύνολη ἡ πατερική παράδοση δέχεται ὅτι δέν ὑπάρχει κανένα ὄνομα ἢ προσδιορισμός ἀναφορικά μέ τήν ἄκτιστη Τριάδα πού νά δηλώνει τή φύση τῆς θεότητας. Ἀντίθετα, «τῶν δέν ἐνεργειῶν ἐστί τά ὀνόματα. Καί γάρ ἡ θεότης ἐνεργείας ἐστί δηλωτικόν»⁹³. Τοῦτο τονίζεται ἀπό τόν ἡσυχαστή ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης ἐπειδή ἀκριβῶς ἡ θεότητα δέν μετέχεται καθόλου κατά τήν οὐσία καί τήν Ὑπόσταση ἀπό τά κτιστά ὄντα, παρά μόνο θεᾶται καί κοινωνεῖται στά ὅρια τῆς μετοχῆς τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν

«Τό μὲν γάρ Θεόν ἰδεῖν ἀπηγόρευται τοῖς θεολόγοις, ἀκατάληπτον εἶναι καθ' ὑπόστασιν τε καί οὐσίαν τιθεμένοις αὐτόν.. ἐκ δέ τῶν κτισμάτων ὀρᾶσθαι τόν κτίστην ἔφησαν, οὐ τήν θείαν οὐσίαν ἐκ τῶν κτισμάτων ὀρᾶσθαι διδάσκοντες - τοῦτο γάρ ἐστίν ὁ σαφῶς ἀπηγόρευσαν- ἀλλά τήν θείαν δύναμιν καί ἐνέργειαν ἐκ τῶν

90a. Βλ. τό σημαντικό ἄρθρο τοῦ πρωτοπρ. J. Meyendorff, *Τό ἅγιο Πνεῦμα στή θεολογία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ*, στόν τόμο Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καί μνήμην τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ [12-14 Νοεμβρίου 1984] (στό ἐξῆς Πρακτικά), Θεσ/νίκη, 1986, σ. 148. Τό ἴδιο κείμενο σέ μία πρώτη μορφή μέ τόν τίτλο, «*The Holy Trinity in the palamite theology*», Trinitarian Theology East and West, St. Thomas AQUINAS - St. Gregory PALAMAS (Patriarch Athenagoras memorial lectures), Holy Cross Orthodox Press 1977, ²1979, σ. 38.

91. Βλ. Ἄντιρ. 1,20, σ. 53-4.

92. Βλ. Θεοφάνης 17, σ. 242.

93. *Τριάδες* 3, 2, 10. *Διάλογος ὀρθοδόξου μετὰ βαρλαμίτου* 17, Β', σ. 179-180. *Περί ἐνώσεως καί διακρίσεως* 32, σ. 92. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολή 189, 8, ἔκδ. Y. Courtonne 2, σ. 140-41· PG 32, 696 AB. Γρηγορίου Νύσσης, *Περί θεότητος Υἱοῦ καί Πνεύματος*, PG 46, 573D-576A (στό Γρ. Παλαμᾶ, Θεοφάνης 8, σ. 228).

ἐνεργημάτων νοεῖσθαι λέγοντες»⁹⁴.

Ἡ τρισυπόστατη φύση τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐνεργητική αἰώνια ἀλλά καί ἐγχρονα στό γεγονός τῆς δημιουργίας. Ἡ διάκριση ἀμέθεκτης θείας οὐσίας καί μεθεκτῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν καθιστᾷ δυνατή τήν ἐνεργειακή σχέση ἀνάμεσα στόν ἄκτιστο καί ὑπερβατικό Θεό καί τόν κτιστό ἄνθρωπο.

4. Ὑποστάσεις καί Ἐνέργειες

Ἡ πληρότητα τῆς θεότητος συμπεριλαμβάνει καί τήν οὐσία καί τίς Ὑποστάσεις καί τίς ἐνέργειες σέ μία ἀδιαίρετη ἐνότητα ἀΐδιας ζωῆς καί ὑπάρξεως. Παρόλη τήν αὐστηρή ἐπιφύλαξη καί ἄρνηση νά ταυτισθεῖ τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἀποκλειστικά μέ τήν ἀκατάληπτη οὐσία Του, ὁ ὁμολογητής τῆς ἡσυχαστικῆς πνευματικότητας, ἐκφράζει τήν θεία ἐνότητα, ὅταν γράφει στόν 5ο ἀντιρρητικό πρὸς Ἀκίνδυνο ὅτι «καί τό Θεός ὄνομα κοινόν ἐστί καί τῆς θείας δυνάμεως καί ἐνεργείας καί τῶν ὑποστάσεων αὐτῶν»⁹⁵. Κάθε μία ἀπό τίς δυνάμεις ἢ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἡ προγνωστική, ἡ δημιουργική, ἡ συνεκτική κ.λ.π., εἶναι κοινή καί ἐνιαία στόν Πατέρα, τόν Υἱό καί τό Ἅγιο Πνεῦμα καί μέ κάθε μία ἀπ' αὐτές κοινοποιοῦνται πρὸς ἐμᾶς ἀπό τήν ἀγαθότητα τῆς θείας θέλησης ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός καί τό Πνεῦμα τό Ἅγιο ὡς ἐνιαία οὐσιοποιός καί ζωοποιός καί σοφοποιός ἐνέργεια καί δύναμη⁹⁶. Στήν Τριαδική θεολογία τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ὅπως ἄλλωστε καί σ' ὄλους τοὺς ἕλληνας πατέρες τῆς Ἐκκλησίας προηγεῖται ἡ διάκριση τῶν ὑποστάσεων⁹⁷ καί ἀκολουθεῖ ἡ ἐνεργητική διάκριση.

«Ταῦτα γάρ ἐστιν ἡ μία θεότης τῶν τριῶν προσκυνητῶν προσώπων, ἡ οὐσία, ἡ θεότης, ἡ δύναμις, ἡ ἐνέργεια καί τά τοιαῦτα, οὐχ ὡς ἔν ὄντα καί παντάπασιν

94. Ἄντιρ. 5, 8, σ. 293. Πρβλ. 5, 115-118, σ. 374-77. Ὁμιλία ΙΑ', 12, Ἔργα 9, σ. 298.

95. Ἄντιρ. 5, 7, σ. 292. Πρὸς Διανήλ Αἴνου 22, Β', σ. 394. Πρὸς Ἀθανάσιον Κοζίκου 20, Β, σ. 431-32. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολή 189, 8.

96. Περὶ ἐνώσεως καί διακρίσεως 16-18, σ. 79-82. Κφ. φυσικά ζα', 1185BD. Πρβλ. Ἰωσήφ Καλοθέτου Συγγράμματα, Λόγος 3, 15, (309-313), Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 1, ἐκδ. Δ. Γ. Τσάμη, Θεσ/νίκη, 1980, σ. 151-2.

97. Περὶ ἐνώσεως καί διακρίσεως 31, σ. 91-2. Κφ. φυσικά καί θεολογικά ζα', 1185D. Πρβλ. Ἱερ. Ἀθ. Γιέφτις, (νῦν Ἐπισκόπου Βανάτου) Ὁ Ὡν (= Γαχβέ) ὡς ζῶν καί Ἀληθινός Θεός, ὅπως περὶ αὐτοῦ μαρτυρεῖ ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Πρακτικά, σ. 117. Ἱερ. Βίρηναίου Μπούλοβιτς (νῦν Ἐπισκόπου Μπάτσκας - Нови Сад). Τό Μυστήριον τῆς ἐν Ἁγία Τριάδι διακρίσεως τῆς θείας οὐσίας καί ἐνεργείας κατὰ τόν ἅγιον Μάρκον Ἐφέσου τόν Εὐγενικόν, Θεσ/νίκη, ΠΠΠΜ, 1983, σ. 49.

ἀδιάφορα πρὸς ἄλληλα καὶ οὐσία μόνον πάντα -τοῦτο γάρ τῆς τοῦ Βαρλαάμ ἐστὶ παραφροσύνης- ἀλλ' ὡς ἐνιαίως καὶ ἀπαραλλάκτως ἐν πατρὶ καὶ νιῶ καὶ ἀγίῳ πνεύματι θεωρούμενα»⁹⁸.

Παράλληλα, ὁμως, ἡ ἔλλειψη διακρίσεως ἐνεργείας καὶ Ὑποστάσεων ἀναιρεῖ καὶ τὴ διάκριση τῶν θείων Ὑποστάσεων μεταξύ τους καὶ σέ σχέση πρὸς τὴ θεία οὐσία. Κάτι τέτοιο ὑπονοεῖ καὶ ὁ ἅγ. Νικόλαος Καβάσιλας εὐθυγραμμιζόμενος πλήρως μέ τὸν ἠσυχαστὴ ἅγ. Γρηγόριο, ὅταν ἐπισημαίνει τίς κοινές προϋποθέσεις τῶν ἀντιπαλαμικῶν μέ τίς ἀντιτριαδικές αἱρέσεις στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία: «Καὶ γάρ οὐδ' ἦν εὐλογον τοῖς μήπω καθαρῶς τὴν τῶν ὑποστάσεων παραδεξαμένοις ἔτι καὶ τὴν τῶν ἐνεργειῶν ἐπιφορτίζει διάκρισιν»⁹⁹. Δέν ὑπάρχουν, λοιπόν, ἀδιάφορα μεταξύ τους ἡ οὐσία, οἱ Ὑποστάσεις καὶ οἱ ἐνέργειες τῆς Τριαδικῆς θεότητος, ἀλλ' ἐνώνονται ἀσυγγύτως καὶ διακρίνονται ἀδιαιρέτως. Ἄλλωστε, «οὐδέν τῶν σημαινομένων, ὃ μὴ καὶ τοῖς τρισὶν ἐφαρμόζεται προσώποις»¹⁰⁰.

Τὸ κλασσικό, πλέον, χωρίο 3, 2, 12, ἀπὸ τίς Τριάδες «ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζοντων», νομίζουμε ὅτι εἶναι τὸ καταλληλότερο πού συνοψίζει καὶ ἀνατέμνει τὴν ἀδιαιρέτη καὶ ἀσύγγυτη σχέση οὐσίας - Ὑποστάσεων - ἐνεργειῶν στό Θεό:

«Καὶ τῷ Μωϋσῆ δέ χρηματίζων ὁ Θεός, οὐκ εἶπεν "ἐγὼ εἰμι ἡ οὐσία", ἀλλ' "ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν" (Ἐξ. 3, 14)· οὐ γάρ ἐκ τῆς οὐσίας ὁ ὢν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὄντος ἡ οὐσία· αὐτός γάρ ὁ ὢν ὅλον ἐν ἑαυτῷ συνείληφε τὸ εἶναι».

Εἶναι γνωστό ὅτι γύρω ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τοῦ χωρίου αὐτοῦ διεφώνησαν οἱ π. J. Meyendorff καὶ π. Ἰ. Ρωμανίδης. Ὁ πρῶτος στήριξε στό παραπάνω

98. Γ Πρὸς Ἀκίνδονον 8, σ. 302. Ὁμιλία Η', 10, Ἔργα 9, σ. 224. Κφ. φυσικά καὶ θεολογικά ριθ', 1200C. Ὅτι Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδονος 2-3, Β', σ. 263-65. Ἀντιρ. 2, 99, σ. 156. Πρβλ. Φιλοθέου Κοκκίνου, Δογματικά ἔργα, Λόγος 8, (309-321), Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 3, ἐκδ. Δ. Β. Καϊμάκη, Θεσ/νίκη, 1983, σ. 268-69.

99. Κώδιξ Οχοπιensis 49, βλ. Στ. Γ. Παπαδοπούλου, Συνάντησις ὀρθοδόξου καὶ σχολαστικῆς θεολογίας, ΠΠΜ, Θεσ/νίκη, 1970, σ. 102. Γιά τὸ ζήτημα τῆς διακρίσεως ὑποστάσεως καὶ ἐνεργειῶν, βλ. καὶ Εἰρ. Μπούλοβιτς, Τὸ Μυστήριον τῆς ἐν Ἁγία Τριάδι διακρίσεως... σ. 279-80, 290-91, ὅπου εὐστοχα παρατηρεῖται, σύμφωνα μέ τὸν ἅγ. Μάρκο Εὐγενικό, ὅτι ἡ μὴ διάκριση ὑποστάσεως καὶ ἐνεργειῶν, ἐν προκειμένῳ τοῦ Πνεύματος, κλονίζει τὰ θεμέλια τῆς αὐτοφυεῖς οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ.

100. Πρὸς Ἀρσένιον 4, σ. 318. Πρβλ. Moine Basile (krivocheine), *La doctrine ascétique et théologique de saint Grégoire Palamas* (Mont Athos, 1935), *Messenger de l' Exarchat du Patriarcat russe...* No 115/1987, σ. 61.

κείμενο τό «θεολογικό περσοναλισμό» τοῦ Παλαμᾶ, ἐνώ ὁ δεύτερος διαφωνώντας μέ τήν ἐφαρμογή τῆς δυτικῆς φιλοσοφικῆς ὀρολογίας ἐπί τοῦ Παλαμᾶ, θεώρησε ὅτι ὁ «ὢν» Θεός τοῦ ἡσυχαστή ἀγίου δέν σημαίνει καθόλου τήν προτεραιότητα τοῦ εἶναι τοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς οὐσίας του (ἡ θέση τοῦ π. J. Meyendorff). Κατά τόν π. Γ. Ρωμανίδη, ἡ «οὐσία» στό παραπάνω παλαμικό κείμενο σημαίνει τήν «οὐσιοποιόν δύναμιν» τῆς θείας οὐσίας καί ὄχι τήν «ὑπερούσιον κρυφίότητα», κατά τήν ἀρεοπαγίτικη σημαντική τῆς ἐνέργειας καί τῆς οὐσίας¹⁰¹. Ὁ Ἱερομ. Ἀμφιλόχιος Ράντοβιτς συζητᾷ στή διατριβή του τίς θέσεις τῶν παραπάνω θεολόγων καί ἀποφαίνεται ὅτι ὁ «ὢν» ὡς τό Τρισυπόστατον τοῦ Θεοῦ προηγείται τῆς «οὐσίας», διότι ἐν προκειμένῳ, ὁ Παλαμᾶς ἐφαρμόζει, ὄχι ἔνωση ἀλλά διάκριση ἐπί τοῦ Θεοῦ. Κάλλιστα, «ὅταν πρόκειται περί τῶν ἐνώσεων, δύναται νά λεχθεῖ κατά τόν Παλαμᾶν, ὅτι ἡ οὐσία προηγείται τῶν ὑποστάσεων»¹⁰². Προεκτείνοντας τήν ἐρμηνεία τοῦ Ἀμφ. Ράντοβιτς, θά θέλαμε νά προσκομίσουμε στήν ἐνδιαφέρουσα συζήτηση τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου ἕνα ἄλλο ἀπόσπασμα τοῦ ἀγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀπό τά «Κεφάλαια φυσικά καί θεολογικά» πού νομίζουμε ὅτι εἶναι δυνατό νά ἐρμηνεύσει πληρέστερα ἐκεῖνο τῶν Τριάδων:

«Ὁ Θεός κατά τήν διά τῆς αὐτοῦ χάριτος ἡμετέραν, τῆς αὐτοῦ λέγω Ἐκκλησίας, εὐσεβείας, ἐνέργειαν ἔμφυτον ἔχων δεικτικήν ἑαυτοῦ, καί κατά τοῦτο διαφέρουσαν τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Καί γάρ προγινώσκει τε καί προνοεῖται τῶν ὑποδεστέρων, καί δημιουργεῖ ταῦτα, καί συντηρεῖ, καί δεσπόζει, καί μετασκευάζει κατ' οἰκείαν βούλησιν ὡς οἶδεν αὐτός, ἐν ὑποστάσει δεικνύται ὢν, ἀλλ' οὐκ οὐσία μόνον ἀνυπόστατος. Ἐπεὶ δέ αἱ τοιαῦται πᾶσαι ἐνέργειαι, οὐκ ἐφ' ἑνός, ἀλλ' ἐν τρισίν ὑποστάσεσιν ὑπάρχων ὁ Θεός ἡμῖν γνωρίζεται. Οἱ δέ ἀντικείμενοι, λέγοντες μή ἔχειν τόν Θεόν ἐνέργειαν ἔμφυτον δεικτικήν ἑαυτοῦ, καί κατά τοῦτο διαφέρουσαν τῆς οὐσίας αὐτοῦ, οὐκ ἐν ὑποστάσεσιν λέγουσιν εἶναι τόν Θεόν, καί ἀνυπόστατον τελέως ποιοῦσιν τόν τρισυπόστατον Κύριον· τοσοῦτον ὑπερβάλλοντες κακοδοξία τόν Λίβων Σαβέλλιον, ὅσον πλέον εἰς κακίαν ἔχει τῆς δυσσεβείας ἢ ἀσεβείας»¹⁰³.

Τό ἐνδιαφέρον τοῦ Παλαμᾶ, ὅπως ἄλλωστε ἐπισημαίνει καί ἡ ἴδια ἡ

101. Βλ. J. Meyendorff, *Introduction a l' etude de Gregoire Palamas*, Paris, 1959, σ. 291-92 καί J. Romanides, *Notes on the palamite controversy and related topics*, *The Greek Orthodox Theological Review*, No 2/1963-64, σ. 269-70.

102. *Τό Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος...*, σ. 189-192, ὑποσ. 3.

103. PG 150, ρλζ', 1217B.

βιβλική περικοπή τῆς Ἐξόδου, ἀφορᾷ στήν οἰκονομική σχέση τοῦ Θεοῦ πρός τόν κόσμον του. Ὁ Θεός φανερώνεται στόν Μωϋσή. Ὁ φανερούμενος Θεός ἔχει ἐνέργεια πού εἶναι ἀποκαλυπτική τοῦ Τρισυποστάτου ὁμοουσίου Εἶναι του· ὡς τέτοια ἡ ἐνέργειά του διακρίνεται ἀπό τήν οὐσία του. Ὅταν φανερώνεται ὡς «ῶν» διά τῶν ἐνεργειῶν του, τοῦτο δείχνει ὅτι ὁ Θεός «ἐν ὑποστάσει ῶν» δέν εἶναι «οὐσία μόνον ἀνυπόστατος». Οἱ ἐνέργειές του ἀφοροῦν ὄχι σ' ἓνα Πρόσωπο ἀλλά καί στά Τρία, ἔτσι ὥστε «ἐν τρισίν ὑποστάσεσιν ὑπάρχων ὁ Θεός ἡμῖν γνωρίζεται». Ὁ «ῶν» Θεός δέν ταυτίζεται μέ τίς Ὑποστάσεις μόνο, οὔτε μέ μία ἀνυπόστατη οὐσία, οὔτε μέ τίς ἐνέργειες. Μολονότι δέν ὑφίσταται καμμία ὄντολογική προτεραιότητα μεταξύ Ὑποστάσεων καί θείας φύσεως, ἀλλά συνοχή καί ἀσύγχυτη ἔνωση, ὁ «ῶν» Θεός δέν ἐγκλωβίζεται στήν φύση του. Ἐνεργεῖ πέρα ἀπό αὐτήν, ὅταν γνωρίζεται «ἐν τρισίν ὑποστάσεσιν ῶν», κάνοντας γνωστό τό Εἶναι του, ὅμως, διά τῶν φυσικῶν του ἐνεργειῶν κατά τρόπο ὀλότελα προσωπικό. Ὡς Τρισυπόστατη ἐνεργητική φύση, λοιπόν, ὁ Θεός δέν εἶναι ἀνυπόστατη καί ἀπρόσωπη οὐσία. Ὅταν ἀποκαλύπτεται διά τῆς ἐνεργείας του, φανερώνεται «ὄλος» καί ὄχι ἀποσπασματικά: «ὄλον ἐν ἑαυτῷ συνείληφε τό εἶναι» ὡς Πατήρ, Υἱός καί Ἅγιο Πνεῦμα, ἐνῶ, βεβαίως, δέν μετέχεται καθολοκληρίαν. Ὅλος ὁ Θεός εἶναι παρών στόν ἄσαρκο Λόγο πού φανερώνεται καί διαλέγεται μέ τόν Μωϋσή ὄχι κατ' οὐσίαν ἢ κατ' ὑπόστασιν, ἀλλά προσωπικά κατ' ἐνέργειαν. Ὁ ἡσυχαστής ἅγιος ἀγωνίζεται νά δείξει στους ἀρνητές τῆς ἐνεργητικῆς καί πραγματικῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ μέ τόν ἄνθρωπο, ὅπως ἄλλωστε καί ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ἀπό τόν ὁποῖο ἐμπνέεται¹⁰⁴, ὅτι ὁ Θεός φανερώνεται καί γνωρίζεται διά τῶν ἐνεργειῶν του στους ἁγίους, «Θεός θεοῖς ἐνούμενος», δίχως νά δεσμεύεται ἀπό καμμία ἀναγκαιότητα, ἀφοῦ δέν εἶναι ἀνυπόστατη ἀλλά Τρισυπόστατη ἐνεργητική οὐσία.

Στή συνέχεια, μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐνυποστάτου χαρακτήρα τῶν θείων ἐνεργειῶν, θεωροῦμε ὅτι θά γίνει περισσότερο ἐμφανῆς ἡ προσωπική κατ'

104. *Λόγος ΜΕ*, 3, PG 36, 625 C. Εἶναι ἐνδιαφέρον νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ βιβλική περικοπή τῆς Ἐξόδου γιά τήν φλεγόμενη βάτο κατανοεῖται διαχρονικά μέχρι σήμερα ἀπό τήν ἑβραϊκή σκέψη, ὡς παρουσία καί δράση τοῦ Θεοῦ μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Βλ. Μ. Buber, *Moïse, Sinai - Collection des sources d' Israel*, Paris, 1957, σ. 59-62. Γιά τήν πίστη τῆς Ἐκκλησίας, πάντως, ἡ φλεγόμενη βάτος καί ἡ συνομιλία τοῦ Μωϋσή συνιστοῦν μία θεοφάνεια (= Τριαδοφάνεια) τοῦ ἄσαρκου Λόγου. Βλ. Ἀθ. Γιέφτιτς, *Ὁ Ὄν (= Γιαχβέ) ὡς Ζῶν καί Ἀληθινός Θεός...*, Πρακτικά, σ. 118-19. Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννη (Ζηζιούλα), *Τό εἶναι τοῦ Θεοῦ καί τό εἶναι τοῦ ἀνθρώπου*, Σύναξη 37/1991, σ. 22-27.

ἐνέργειαν ἀποκάλυψη τοῦ «ὄντος» ὡς ἐκφαντική πληρότητα τοῦ θεοῦ εἶναι.

Ἡ θεότητα ὑφίσταται στά Τρία προσκυνητά Πρόσωπα, τοῦ Πατρός, τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς οὐσία πού ἐκφαίνεται ἀνεκφοίτητα σέ ἐνέργειες, πού δέν λέγονται οὐσία καί αὐτές, ἀλλά εἶναι περί τήν οὐσία, ὡς ἄθροισμα ἐνεργειῶν καί πλήρωμα θεότητας, «καθ' ἐκάστην τῶν ἁγίων ὑποστάσεων ἐπίσης θεωρούμενα καί θεολογούμενα»¹⁰⁵.

Ἡ διάκριση τοῦ Θεοῦ σέ οὐσία παντελῶς ἀμέθεκτη καί ἐνέργειες μεθεκτές συνιστᾷ τό θεμέλιο τῆς «παλαμικῆς» Τριαδολογίας. Τό πλαίσιο, ὁμως, μέσα ἀπό τό ὁποῖο θεωρεῖ ὁ ἴδιος ὁ ἡσυχαστής διδάσκαλος τή διάκριση τούτη, δέν εἶναι ἄλλο παρά ἡ στενή συσχέτιση Ὑποστάσεων καί τριαδικῶν ἐνεργειῶν. Ἡ διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν δέν εἶναι ἀφηρημένη, δέν ὑφίσταται ἐρήμην τῶν θείων Προσώπων, ἀλλά εἶναι προσωπική ὡς Τρισυπόστατη. Οἱ ἐνέργειες δέν εἶναι ἀπρόσωπες ἐκφάνσεις τῆς ὑπερβατικῆς Θεότητας μέσα στήν κτίση πού ἀντικαθιστοῦν τό σωτηριολογικό ρόλο τῶν τριαδικῶν Ὑποστάσεων. Δέν συμβαίνει καμμία ἀπολύτως «ἀπολειτουργικοποίηση» (entfunktionalisierung) τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἀντίθετα ἡ τριαδική σύνθεση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ προϋποθέτει καί ἀναδεικνύει τόν οἰκονομικό ρόλο τῶν θείων Ὑποστάσεων πού φανερόνται ἐνεργητικά¹⁰⁶ καί ἀποτελοῦν κυριολεκτικά τήν αἰτία τῆς ὑπαρξης ἀλλά καί τῆς ἐκφανσης τῶν τριαδικῶν ἐνεργειῶν.

5. Αὐθυπόστατον καί Ἐνυπόστατον

Ἐνῶ ὁ Ἀκίνδυνος θεωροῦσε αὐθυπόστατες τίς ἄκτιστες ἐνέργειες ὡς «καθ' ἑαυτάς ὑφεστηκυίας»¹⁰⁷ ὁ Παλαμᾶς ἐπιμένει ὅτι οἱ ἐνέργειες εἶναι κοινές στήν Ἁγία Τριάδα ἀκριβῶς διότι εἶναι ἀνυπόστατες καί ὄχι

105. Γ' Πρὸς Ἀκίνδυνον 9, σ. 600. Πρβλ. Κατά Γρηγορᾶ Δ', 25, σ. 354. Πρὸς Διονύσιον ΙΙ, σ. 488, Μ. Ἀθανασίου, Κηρυκτικόν εἰς τόν Εὐαγγελισμόν 3, PG 28, 920C. Γρηγορίου Νύσσης, Πρὸς Εὐνόμιον Ι, Jaeger 1, σ. 180, PG 45, 416BC.

106. Λόγοι ἀποδεικτικοί Β', 18-20, σ. 96-97.

107. Ἀντιρ. 1, 7, σ. 43; 1, 2, 3, σ. 56.

ιδιουσάτατες καθ' ἑαυτές¹⁰⁸. Ἐχοντας κληρονομῆσει μία πλούσια γραμματεία γύρω ἀπό τούς ὄρους «ἐνυπόστατον - αὐθυπόστατον»¹⁰⁹, ὁ ἅγιος Γρηγόριος διακρίνει τίς θεῖες Ὑποστάσεις ὡς αὐθυπόστατες ἢ ἐνυπόστατες ἀπό τίς

108. Ἄντιρ. 1, 9-10, σ. 44-45. Πρβλ. Ἄντιρ. 1, 44, σ. 70, «Πρός δέ τοῖς εἰρημένοις καί ἀνυπόστατον ποιοῦσι οὗτοι τήν τρισυπόστατον οὐσίαν· οὐδεμία τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πνεύματος, φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, ἐνυπόστατος, τουτέστιν αὐθυπόστατος. Συμβήσεται τοιγαροῦν αὐτοῦς χεῖρους εἶναι καί τοῦ Σαβελλίου. Ὁ μὲν γάρ ἀνυπόστατον ἐποίει τόν υἱόν καί τό πνεῦμα τό ἅγιον, ἐν κατά πάντα καί ἀδιάφορον λέγων τῷ πατρί, ὃ δη καί οὗτοι δι' ὧν φασί ποιοῦσι. Τῆς γάρ ἄκτιστου οὐσίας τήν ἄκτιστον ἐνέργειαν οὐδ' ὀπωσοῦν διακρίνοντας, εἶτα τόν υἱόν τοῦ πατρὸς ἐνέργειαν εἶναι τοιαύτην ἀποφαινόμενοι καί τό πνεῦμα τό ἅγιον, ἄρ' οὐχί τήν Σαβελλίου κἀντεῦθεν παρεισάγουσι συναλοιφήν; Ὁ μὲν οὖν τόν υἱόν καί τό πνεῦμα τό ἅγιον ἀνυπόστατον ἐποίει, μηδέν διαφέρειν λέγων τοῦ πατρὸς, οἱ δέ πρός τούτῳ καί αὐτήν ἀνυπόστατον ποιοῦσι τήν τρισυπόστατον οὐσίαν, ἐν κατά πάντα καί ἀδιάφορον λέγοντες τῇ ἐνεργείᾳ ἥτις καθ' ἑαυτήν ἀνυπόστατος ἐστίν». *Περί θεοποιῦ μεθέξεως* 27, σ. 160, «Μᾶλλον δέ μή ἀνούσιον καί ἀνυπόστατον αὐτόν ποιήσης, ταῖς ἐνεργείαις ταῦτόν αὐτόν λέγων κατά πάντα, αἱ καθ' αὐτάς ἀνούσιοι καί ἀνυπόστατοι εἰσίν, οὐκ οὐσαί δηλονότι οὐδέ ὑποστάσεις οὐσαι». Πρβλ. *Τριάδες* 3, 1, 18, σ. 631. *Περί θεῶν ἐνεργειῶν* 10, σ. 104, «Οὐ τοίνυν τά φυσικά ἰδιώματα φύσεις, ὡσπερ οὐδέ τά ὑποστατικά, καί ταῦτα πολλά ὄντα περί ἐκάστην τῶν ὑποστάσεων, ὑποστάσεις ἄν ποτέ ῥηθεῖεν. Ἐτι, ἐκ τῆς οὐσίας ἢ ἐνέργειας, ἀλλ' οὐχί καί ἡ οὐσία ἐκ τῆς ἐνεργείας. Καί ἡ μὲν αἰτία, ἡ δέ αἰτιατή· καί ἡ μὲν αὐθυπόστατος ἢ δέ ἀνυπόστατος καθ' ἑαυτήν· περί γάρ τήν ὑπερουσιότητα ἐκείνην πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι».

109. Ἐκτός ἀπό τό ἔργο τοῦ Λεόντιου Βυζάντιου (βλ. *Σχόλια* 7, 2, PG 86, 1240C) Ἀναστασίου Σιναΐτου (βλ. *Ὁδηγός* 2, PG 89, 61 AB), Μαξίμου Ὁμολογητοῦ (βλ. *Πρός Μαρίνον*, PG 91, 149BC) καί Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ μαζί μέ τήν ὑπόλοιπη γραμματεία τῆς Δ' καί ΣΤ οἰκουμένης Συνόδου. βλ. ἐνδεικτικά, Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 31 (Θεολογικός 5) 32, ἔκδ. J. Barberl, σ. 274, PG 36, 169B. Μ. Βασιλείου (Ψευδ.) *Κατ' Εὐνομίον* 4, PG 29, 689C; *Κατ' Εὐνομίον* 5, PG 29, 761-772; *Ἐπιστολή* 234, 1, ἔκδ. Y. Courtonne 3, σ. 42· PG 32, 869A. Γρηγορίου Νύσσης, *Πρός Ἀβλάβιον περί τοῦ μή εἶναι τρεῖς θεοῦς*, ἔκδ. W. Jaeger 3, 1, σ. 46· PG 45, 1240-125A. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροί* 8, PG 75, 101D-104A. Πρβλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἄντιρ. 1, 7-10, Γ σ. 43-46. Εἶναι ἐνδιαφέρον νά σημειώσουμε ὅτι ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐνώ ἀρνεῖται ὅτι ἡ ἐνέργεια μπορεῖ νά εἶναι ὑποστατικό ἰδίωμα στήν *Πρός Μαρίνον* (PG 91, 200A, στό Γρηγόριο Παλαμᾶ, Ἄντιρ. 1, 22, σ. 55; 6, 63 σ. 433), λέγοντας χαρακτηριστικά, «τίς ὑποστατικήν ἐνέργειαν εἶρηκε ποτε, καί πόθεν τοῦτο καί παρά τίνος λαβόντες προφέρουσιν», στήν *Πρός Θαλασσίων* (61, *Σχόλιο* 16 PG 90, 644D, στό Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἀγιορειτικός Τόμος, Πρόλογος*, Β', σ. 569 καί *Περί Θεοποιῦ μεθέξεως* 11, Β', σ. 147), ὁ ὁμολογητής τῶν δύο θελήσεων καί ἐνεργειῶν στήν ὑπόσταση τοῦ Χριστοῦ, δέχεται καί τονίζει τήν ἄκτιστη πραγματικότητα τῆς θείας ἐνεργείας ὡς ἐνυπόστατο φῶς: «Ἀγέννητον εἶπε θέωσιν, τήν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον τῆς θεότητος ἔλλαμψιν, ἥτις οὐκ ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπιννόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν». Γιά τή χρήση τῶν ὄρων «αὐθυπόστατον» καί «ἐνυπόστατον» στόν Παλαμᾶ, βλ. τή συμβολή τοῦ E. Hussey, *The Persons - Energy Structure in The Theology of St. Gregory Palamas*, SVThQ, n 18/1974, σ. 24-28.

ἐνέργειες οἱ ὁποῖες εἶναι ἀνυπόστατες καὶ ἀνύπαρκτες καθ' ἑαυτές, ὑπαρκτές καὶ ἐνυπόστατες, ὅμως, ὅταν θεωροῦνται στήν Τρισυπόστατη οὐσία:

«Τῶν ἐνθεωρουμένων τοιγαροῦν τοῖς τρισίν ἐνεργειῶν ἐστὶ καὶ ἡ θεότης, ἀλλ' οὐ τῶν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὄντων, εἰ καὶ μὴ χωρὶς ἐστὶν αὐτῶν. Πλήν γάρ ἐκείνων τῶν τριῶν οὐδέν ἐνυπόστατον ἐν τῷ Θεῷ, δηλονότι ἀθυπόστατον»¹¹⁰, «οὐ γάρ ἐν ἰδίᾳ ποτ' ἂν ὑποστάσει διατελοῖη τοιαύτη δύναμις ἢ ἐνέργεια, ἢ τοῦτο δὴ μόνον οὐσα, τρισυπόστατος δέ ἡ ἀνωτάτω οὐσία»¹¹¹.

Οἱ ὅροι «ἀθυπόστατον» καὶ «ἐνυπόστατον» ἐφαρμόζονται ἀπόλυτα μονάχα στὶς θεῖες Ὑποστάσεις. Ἀθυπόστατη εἶναι ἡ ὑπαρξη μιᾶς ἰδιαίτερης ὑποστάσεως, «τό ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὄν». Ὁ Υἱός π.χ., ἐφόσον εἶναι ξεχωριστὴ Ὑπόσταση εἶναι ἀθυπόστατος. Ἡ ἀθυπόστατη ὑπαρξη ὀνομάζεται καὶ ἐνυπόστατη ὅταν ὑπάρχει σέ σχέση καὶ ἀναφορά μὲ μία ἄλλη ὑπόσταση.

«Τὸ μέντοι ἐνυπόστατον ἀμφοτέρων ἐστὶ σημαντικόν, τοῦ τε ἀθυποστάτου καὶ τοῦ ἐν ἑτέρῳ θεωρουμένου, κατὰ τὰς πατερικὰς καὶ τοῦτο παραδόσεις. Δι' ἀμφοτέρα τοίνυν ἐνυπόστατος καλεῖται ὁ υἱός, καθ' ἑαυτὸν τε ὑφ' ἑστώσ καὶ τοῦ πατρός διατελών ἀχώριστος»¹¹².

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παλαμᾶ ἀρνούμενοι τίς ἄκτιστες ἐνέργειες στό Θεό ἔθεταν τό ἐξῆς δίλλημα: ἢ οἱ ἐνέργειες ταυτίζονται μὲ τίς Ὑποστάσεις ἢ τὰ ὑποστατικά¹¹³ καὶ ἔτσι μονάχα μπορούν νά θεωρηθοῦν ἀθυπόστατες¹¹⁴ ἢ εἶναι ἀνούσια καὶ ἀνυπόστατα δηλαδή κτιστά ἐνεργήματα, «καὶ οὕτως τῆς θείας οὐσίας ἀλλότρια καὶ ὑφειμένα»¹¹⁵. Σύμφωνα μὲ τόν Γρηγόριο οἱ ἐνέργειες δέν ταυτίζονται μὲ τίς θεῖες Ὑποστάσεις: «οὐδέ τόν υἱόν ἢ τό πνεῦμα τό ἅγιον εἶναι, εἰ καὶ μὴ ἐκτός ἐστὶν αὐτῶν»¹¹⁶. Οἱ ἐνέργειες εἶναι κοινές στήν Τριάδα, «χωρὶς τῶν ὑποστατικῶν ἰδιοτήτων»¹¹⁷.

110. Ἀντιρ. 1, 10, σ. 46.

111. Ἀντιρ. 2, 26, σ. 103.

112. Πρὸς Δανιὴλ Αἴνου 12, Β', σ. 386. Πρβλ. Διάλεξις μετὰ Γρηγοῦ 18, Δ', σ. 218-19.

113. «Ἐνυπόστατα» εἶναι καὶ τὰ ὑποστατικά ἰδιώματα πού χαρακτηρίζουν τὰ θεῖα Πρόσωπα, διότι δέν εἶναι ἀθυπόστατα ἢ ὑποστάσεις καθεαυτά. Βλ. Περί Θεοποιουῦ μεθέξεως 24, σελ. 157-58.

114. Βλ. Ἀντιρ. 1, 22, σ. 54-55. Πρὸς Δανιὴλ Αἴνου 10, σ. 383.

115. Πρὸς Γαβριᾶν 3, σ. 327-28.

116. Ἀντιρ. 1, 7, σ. 43.

117. Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Σχόλια εἰς τό περί θείων ὀνομάτων 2, 1, PG 4, 212B, στό Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἀντιρ. 5, 109, σ. 371.

Ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός καί τό Πνεῦμα ὀνομάζονται μαζί δύναμη καί ἐνέργεια μονάχα ἐφόσον, «συνεπινοοῦμεν ἢ συνεκφωνοῦμεν τό ἐνυπόστατον»¹¹⁸, πράγμα πού ἀποδεικνύει, ἄλλωστε, τήν κοινότητα τῶν ἐνεργειῶν στά θεῖα Πρόσωπα:

«Ἔστι μὲν οὖν ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων ὑφεστῶσα δύναμις, οὐ μὴν διά τοῦ κεχώριται αὐτῶν ἢ κοινῶς τούτοις ἐνθεωρουμένη δύναμις, ἀλλά διά τό ἔχειν ταύτην ἀπαλλάκτως ἕκαστον τε καί ὁμοῦ ταῦτα δύναμις καλεῖται»¹¹⁹.

«Ἔστι δ' ὅπου πάλιν καί ἀπαγορεύουσιν οἱ θεολόγοι εἶναι τινά καί καλεῖσθαι τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐνέργεια. Κατά γάρ τόν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον, «Θεός ἐνεργοῦντα δηλοῖ, θεότης δέ ἐνέργειαν· οὐδέν δέ τῶν τριῶν ἐνέργεια, ἀλλά μᾶλλον ἐνεργοῦν ἕκαστον αὐτῶν»¹²⁰. ὁ δέ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος Γρηγόριος «ἥλιον» φησίν, «ἐνεθυμήθην καί ἀκτίνα καί φῶς· ἀλλά κἀνταῦθα δέος, μή τόν πατέρα μὲν οὐσιώσωμεν, τᾶλλα δέ μή ὑποστήσωμεν, ἀλλά δυνάμεις Θεοῦ ποιήσωμεν ἐνυπαρχούσας, οὐχ ὑφεστῶσας»¹²¹.

Θά μπορούσαμε ἤδη νά ἐπισημάνουμε ἀπό τήν παλαμική ἀνάγνωση τῶν παραπάνω κειμένων, ὅτι περιγράφουν κάποιο δυναμικό σύνδεσμο ἀνάμεσα στά θεῖα Πρόσωπα καί τίς θεῖες ἐνέργειες. Κάθε θεῖο Πρόσωπο εἶναι δύναμη - ἐνέργεια ὡς ἰδιαίτερη ἀυθυπόστατη καί ἰδιοσύστατη ὑπαρξη μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ ἐνυπάρχουσα σ' αὐτά δύναμη ἢ ἐνέργεια δέν διαφέρει ἀπό Πρόσωπο σέ Πρόσωπο, ἀλλά κατέχεται ἀπαράλλακτα ἀπό τό καθένα καί μαζί. Ἡ ἀναφορά τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στούς δύο Γρηγορίους προβάλλει ὡς ἀσφαλιστική δικλείδα τήν ἀπόλυτη διάκριση ὑποστάσεως καί ἐνεργείας. Κανένα ἀπό τά θεῖα Πρόσωπα δέν εἶναι ἐνέργεια ἀλλά τό καθένα καί τά τρία μαζί ἐνεργοῦν, παράγουν καί κοινοποιοῦν τήν θεῖα ἐνέργεια. Ἡ θεολογική αὐτή ἐπιφύλαξη τῶν καπαδοκῶν πατέρων θέτει τό πλαίσιο τῆς παλαμικῆς θεώρησης· τά θεῖα Πρόσωπα εἶναι οὐσιωμένα ὡς ἀυθυπόστατες ὑπάρξεις -ὑφεστῶτα- ἐνῶ οἱ δυνάμεις ἢ ἐνέργειες τῆς θεότητος δέν εἶναι αὐτόνομες ὑπάρξεις ἀλλά, ἐξαρτῶνται ὑπαρκτικά, ἐν-υπάρχουν στίς θεῖες

118. Βλ. *Λόγος διασαφῶν* 12, Δ', σ. 97.

119. *Ἄντιρ.* 6, 65, σ. 435; 6, 55, σ. 428; 6, 85, σ. 450. Πρβλ. 6, 96-97, σ. 458-59. *Κφ. φυσικά καί θεολογικά* ρκβ', 1205C.

120. Ὁ Παλαμᾶς γιά τό χωρίο αὐτό παραπέμπει συχνά στό *Πρός Ἀβλάβιον* ἔργο τοῦ Νύσσης ὅπου, ὁμως, δέν βρίσκεται ἐπακριβῶς. Παρεμφερές νόημα βλ. στό ἔργο τοῦ *Πρός Εὐνόμιον* 1, PG 45, 313C.

121. *Λόγος* 31, (Θεολογικός 5), 32, ἐκδ. 1 Barbel, σ. 274· PG 36, 169B.

Υποστάσεις. Οί ενέργειες ἐνῶ δέν εἶναι αὐθυπόστατα, ἐντούτοις, διαμέσου τῶν Ὑποστάσεων δέν εἶναι ἀνύπαρκτα «ὀνόματα κενά πραγμάτων» ἀλλά «ὄντα καί ἄκτιστα ταυτί καί πράγματα ἐστίν»¹²².

6. Χριστολογικός ἐνεργητισμός

Ἡ διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν στήν προοπτική τῆς ἐξάρτησης ἀπό τόν οἰκονομικό ρόλο τῶν θείων Ὑποστάσεων ἀποδεικνύεται, ὅπως συνηθίζει νά λέει ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, μέσα στό φῶς τῆς πατερικῆς Χριστολογίας. Γιά τόν θεολόγο τῆς ἡσυχαστικῆς ἐμπειρίας ὁ σύνδεσμος τῶν ἐνεργειῶν μέ τήν Τριαδική θεολογία ἐφαρμόζεται κυρίως στήν Χριστολογία ἢ καλύτερα ὁ χριστολογικός ἐνεργητισμός ἐπεκτείνεται στήν Τριαδολογία. Στηριζόμενος στό χριστολογικό ἐνεργητισμό τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ¹²³, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο «ἐνυπόστατον» μέσα ἀπό τή νέα ἐρμηνεία πού προέκυψε ἀπό τό χριστολογικό δόγμα: στίς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ, τή θεία καί τήν ἀνθρώπινη, ἔχουμε διπλά φυσικά ἰδιώματα· δύο φυσικές θελήσεις, δύο φυσικές ἐνέργειες, δύο φυσικά αὐτεξούσια, σοφία καί

122. Βλ. *Κατά Γρηγοῦ Ἀ'*, 25, σ. 249-50.

123. Ἡ θεολογία περὶ ἐνεργειῶν τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἔχει ἀσφαλῶς τίς προϋποθέσεις της καί στήν περὶ λόγων τῶν ὄντων «θεωρία» τῶν Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου καί Μαξίμου Ὁμολογητή. Ἐνῶ ἡ ἐπέκταση καί ἀξιολόγηση τῆς παραδόσεως αὐτῆς εἶναι εὐνόητη γιά τοὺς ὀρθοδόξους θεολόγους στόν ἡσυχαστή ἅγιο, γιά τοὺς δυτικούς ἐρευνητές δέν συμβαίνει τό ἴδιο, κυρίως γιά τήν μαξιμική ἐξάρτηση τοῦ Παλαμᾶ. Γιά μιά συζήτηση καί διασάφηση τοῦ θέματος βλ. Πρεσβ. Ν. Λουδοβίκου, *Ἡ εὐχαριστιακή ὀντολογία στήν θεολογική σκέψη τοῦ ἁγ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητή*, διδακτορική διατριβή, Θεσ/νίκη, 1989, σ. 142-149 καί 271-72. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, πάντως, δέν ἐφαρμόζει πουθενά στά ἔργα του τή διάκριση μεταξύ τῶν ἀκτίστων λόγων τῶν ὄντων στό Θεό ὡς ὑπαρξιακά προηγουμένων ἐναντι τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν.

γνώση θεία καὶ ἀνθρώπινη¹²⁴. Τὰ φυσικά αὐτά ιδιώματα δὲν εἶναι φύσεις οὔτε εἶναι ὑποστατικά παρόλο πού εἶναι πολλά καὶ ἀφοροῦν στίς Ὑποστάσεις, γιατί ἀπ' αὐτές διακρατοῦνται καὶ ἐνυποστασιάζονται ἀφοῦ δὲν εἶναι αὐθύπαρκα. Στό γεγονός τῆς ἐνανθρώπησης ὡς τῆς Τριαδικῆς ἐνέργειας καὶ φανέρωσης ὅλου τοῦ Θεοῦ στή μία Ὑπόσταση τοῦ Λόγου, γνωρίζουμε ὄχι τήν οὐσία ἀλλά τή δύναμη καὶ ἐνέργεια τῆς Ἁγίας Τριάδος. Μέσα ἀπό τήν Ὑπόσταση τοῦ Μονογενοῦς πού ἐνώνει τή θεία μέ τήν ἀνθρώπινη φύση -οἱ φύσεις δὲν ἐνεργοῦν ἀπό μόνες τους- καὶ ὑποστασιοποιεῖ τή θέληση καὶ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Θεός δὲν εἶναι δύναμη ἀπρόσωπη καὶ συμπαντική

124. *Τριάδες* 3, 3, 7 σ. 685-86. Πρβλ. Γω. Δαμασκηνοῦ, *Λίβελλος περί ὀρθοῦ φρονήματος* 3, PG 94, 1429AB. Γύρω ἀπό τό ἐρώτημα ἂν ἡ ἐνέργεια προέρχεται ἀπό τή φύση ἢ τήν ὑπόσταση περιπλέκεται σύνολη ἢ μονοενεργητική ἢ μονοθελητική ἔριδα. Συγκεκριμένα, οἱ ὑποστηρικτές τοῦ μονοενεργητισμοῦ, ἔχοντας κατάλοιπα μονοφυσικῶν προϋποθέσεις θεωροῦσαν ὅτι, ἐνῶ ἡ φύση τῆς θεότητας δεσμεύεται καὶ ὀρίζεται ἀπό μία ἀναγκαιοκρατία, τό πρόσωπο ἢ ἡ ὑπόσταση σ' αὐτήν συνιστᾷ τήν μοναδική διάσταση ἐλεύθερης κίνησης καὶ ζωῆς. Ἐπομένως, «τό δέ φυσικόν πάντως καὶ ἠναγκασμένον» (βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Ζήτησις μετά Πύρρου*, PG 91, 293B). Συνδέοντας τήν ἐλεύθερη θέληση μέ τό πρόσωπο ἐφθάναν στήν ἄρνηση δύο θελήσεων ἢ ἐνεργειῶν στό Χριστό, ἐφόσον εἶναι ἓνα πρόσωπο καὶ μία ὑπόσταση. βλ. *Ἄντιρ.* 2, 2, σ. 87, «Πύρρος δέ καὶ Σέργιος τούς καταλήλως ταῖς δύο φύσεσι δύο καὶ τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ θελήματα λέγοντας ἐπί Χριστοῦ τόν ἴσον τρόπον ἐδίωκον, ἡγούμενοι φρενοβλαβῶς ἑκατέραν ἐνέργειαν εἰσάγειν καὶ πρόσωπον, καὶ διατεινόμενοι προσώπων εἶναι διαφοράν τήν τῶν ἐνεργειῶν καὶ θελημάτων διαφοράν». Ἡ διδασκαλία τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, ἀντίθετα, θεωροῦσε τό θέλημα ὡς ἰδιότητα τῆς φύσεως πού ἐκφαίνει τή δύναμή της. Δίπλα στό «φυσικό» αὐτό θέλημα ὑπάρχει τό «γνωμικό» θέλημα πού συνιστᾷ τήν διαφοροποίηση καὶ ἑτερότητα, τόν τρόπο καὶ τήν προσωπική χρήση τῆς θέλησης ἢ ἐνέργειας, τό «πῶς θέλει» τῆς κάθε ἰδιαίτερης ὑπαρξης. Συνεπῶς, τό γνωμικό θέλημα εἶναι ἡ προσωπική ἐκφραση τοῦ φυσικοῦ θελήματος. Ἐνῶ στή θεότητα τῶν Τριῶν Ὑποστάσεων δὲν ὑφίσταται καμμία διαφορά ἢ ἀντίθεση φυσικοῦ καὶ γνωμικοῦ θελήματος, ἐπειδή εἶναι ἡ μοναδική ἀληθινά ὑπαρξη, στήν κτιστή ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, ἐκτός τοῦ ὅτι κάθε πρόσωπο εἰσάγει καὶ διαφορετικό γνωμικό θέλημα, ἡ δυσαρμονία φυσικοῦ καὶ γνωμικοῦ θελήματος διαταράσσει καὶ τήν ὑπαρκτική ἁρμονία του (πτώση). Ὁ Χριστός προσλαμβάνει τό ἀνθρώπινο φυσικό θέλημα πού συνεπάγει ἡ ἀνάληψη τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Τό φυσικό τοῦτο θέλημα δὲν εἶναι συνάμα καὶ γνωμικό, «γνώμην λέγοντες ἐπί Χριστοῦ... ψιλόν αὐτόν δογματίζουσιν ἄνθρωπον» (*Ζήτησις μετά Πύρρου*, PG 91, 308CD), ὥστε κάθε δυνατότητα «γνωμικῆς ἁμαρτίας» ἀποκλείεται τελείως (*Πρός Θαλάσσιον*, PG 90, 405C). Ὅπως τό θεῖο φυσικό θέλημα τοῦ Χριστοῦ ἐκφράζεται μέσα ἀπό τή θεία ὑπόσταση τοῦ Λόγου, παρομοίως, λόγω τῆς «ὑποστατικῆς» ἐνώσεως, τό ἀνθρώπινο φυσικό θέλημα, ὡς τέλειο, ἐκδηλώνεται μονάχα μέσα ἀπό τό μοναδικό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοανθρώπου Λόγου. Ἔτσι, τὰ δύο ξεχωριστά θελήματα ἢ ἐνέργειες συνδέονται ἀμετακίνητα κατά τό ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀχωρίστως καὶ ἀδιαιρέτως τῆς Χαλκηδόνας.

ἡ οὐσία ἀναγκαστικά ἀπρόσωπη, ἀλλά προσωπική ζωὴ πού ἐνώνεται ἄτρεπτα καὶ μετέχεται ἀμέριστα στὰ ὄρια τῶν ἀκτίστων τριαδικῶν ἐνεργειῶν

«ὄλου σαρκωθέντος τοῦ θεοῦ καὶ οὕτως ὄλω μοι ἀτρέπτως ὄλος ἦνωται, προξενῶν μοι τὴν σωτηρίαν διὰ τοῦ πάθους τῆς σαρκός, τουτέστιν ἡ θεία φύσις καὶ πᾶσα δύναμις καὶ ἐνέργεια ἐν μιᾷ τῶν θείων ὑποστάσεων... Καὶ οὕτω δι' ἐκάστης τούτων ὄλος ὁ Θεός μετέχεται καὶ δι' ἐκάστης ὄλος ὀνομάζεται. Τίς ὄλος; ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός καὶ τό πνεῦμα τό ἅγιον...»¹²⁵.

Ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου συνιστᾷ ἀναμφισβήτητα τὴ βάση τῆς θεολογίας τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ γιὰ τίς θεῖες ἐνεργεῖες¹²⁶. Τό Πρόσωπο τοῦ Υἱοῦ εἰσέρχεται στήν ἱστορία καὶ τὴν κτιστότητα χωρὶς καμμία ἀλλαγή στήν θεία του φύση πού παραμένει ἀναλοιώτη καὶ ὑπερβατική. Μέ τόν τρόπο αὐτό τῆς προσωπικῆς καὶ ὄχι φυσικῆς ἀνάληψης τῆς ἀνθρώπινης φύσεως ὁ ἐνσαρκος Λόγος γίνεται πηγὴ ἀνεξάντλητη ἀγιασμοῦ¹²⁷. Τοῦτο κάνει τόν Παλαμᾶ νά μιλᾷ γιὰ «τὴν θεανδρικήν τοῦ Χριστοῦ ζωοποιὸν ἐνέργειαν», ἀκριβῶς, ἐπειδὴ ἡ δόξα καὶ ἡ χάρις τῆς θεότητος ἔγινε στό Πρόσωπο τοῦ Θεοῦ Λόγου δόξα καὶ χάρις τῆς ἀνθρωπότητος, «τό οἰκεῖον σῶμα ζωοποιὸν ἔχον ὡς ὁμόθεον δύναμιν»¹²⁸. Ὁ Θεός πού ἐνώθηκε στή μία του Ὑπόστασις μέ τὴν ἀνθρώπινη φύση, χρίοντάς την μέ ὀλόκληρη τὴν ἄκτιστη Του ἐνέργεια,

125. Ἄντιρ. 5, 114, σ. 374. Πρβλ. 5, 113, σ. 373-74, «... Καὶ οὕτω μερίζεται μὲν κατὰ τὰς ὑποστάσεις ἠνωμένος ὢν κατὰ τὰς ἐνεργείας ὁ Θεός· αἱ αὐταὶ γάρ εἰσιν ἐνεργεῖαι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. Μερίζεται δὲ κατὰ τὰς ἐνεργείας ἠνωμένος ὢν κατὰ τὰς ὑποστάσεις· ἐκάστη γάρ τῶν ἐνεργειῶν ὁ πατήρ ἐστὶ καὶ ὁ υἱός καὶ τό πνεῦμα τό ἅγιον. Ταῦτ' ἄρα καὶ οἱ θεολόγοι, νῦν δ' ἐπὶ τῶν ὑποστάσεων τιθέασιν τό ὄλον...»; Ἄντιρ. 3, 51, σ. 200, «Οὐδ' γάρ τῷ υἱῷ μόνον ἀλλὰ καὶ τῷ πατρί καὶ τῷ πνεύματι οἱ ἅγιοι ἐνοῦνται καὶ αὐτὴν τὴν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι προσκυνουμένην ἐνδύονται δύναμιν. Πρὸς δὲ τούτῳ καὶ ἡ καθ' ὑπόστασιν ἐνωσις μόνου τοῦ μόνου Χριστοῦ. Τοιγαροῦν, εἰ ἐνοῦνται μὲν τῷ Θεῷ οἱ τῆς ἐνώσεως ἄξιοι ὡς ἐν εἶναι πνεῦμα μετ' αὐτοῦ, μήτε δὲ κατ' οὐσίαν μήτε καθ' ὑπόστασιν -δυσσεβῆ γάρ ἄμφω προαπέδειξεν ὁ λόγος-, λείπεται πάντως κατ' ἐνέργειαν ἐνοῦσθαι καὶ χάριν τὴν ἄκτιστον».

126. Βλ. Ἀμφ. Ράντοβιτς, *Τὸ Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος...*, σ. 70-71 καὶ Ἀθ. Γιέβτιτς, *Ὁ Ὄν (=Γιαχβέ) ὡς Ζῶν καὶ Ἀληθινός Θεός...*, Πρακτικά, σ. 112-13, 117. Ἀντίθετα, ὁ βοξαντινολόγος H.-G. Beck νομίζει ὅτι ἡ Χριστολογία εἶναι ξένη πρὸς τὴν θεολογία περὶ ἐνεργειῶν τοῦ Παλαμᾶ. Βλ. *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Munchen, 1959, σ. 367. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Ἡ Βοξαντινὴ Χιλιετία*, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, MIET, Ἀθήνα, 1990, σ. 259 ἐξ.

127. *Ὁμιλία ΜΣΤ*, 8, 9, Ἔργα 11, σ. 98.

128. *Ὁμιλία ΜΣΤ*, 8, 9, Ἔργα 21-22, Β', σ. 432-33.

τήν χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹²⁹, φανερόνεται ἀδιάκοπα μεταδίδοντας τήν χάρη του στοὺς θεουργουμένους¹³⁰. Ὁ ἕνας Χριστός ἐκφαίνεται σέ πολλοὺς χριστοειδεῖς, ἀνάρχους καὶ αἰδίους, «οὐ γάρ καθ' ὑπόστασιν ἐκάστω τούτων, ἀλλά κατ' ἐνέργειαν καὶ χάριν ἦνωται»¹³¹. Ἐνῶ ἡ Χριστολογία εἶναι ἡ ἐμπειρική βάση τῶν θείων ἐνεργειῶν, τό ἰδιαίτερο ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι αὐτό πού συνεργεῖ στήν πραγμάτωση τοῦ χριστολογικοῦ αὐτοῦ ἐνεργητισμοῦ. Ἡ ἀνάπτυξη, ὁμως, τοῦ θέματος αὐτοῦ ξεφεύγει ἀπό τά ὄρια τῆς σύντομης αὐτῆς ἀνασκόπησης τῆς θεολογίας τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν.

7. Ἐνυπόστατες - Προσωπικές Ἐνέργειες, Τριαδικός Ἐνεργητισμός

Ὁ μόνος τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὑπάρχει ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι ἡ ἐνυποστασιοποίησή της ὄχι σέ ἰδιαίτερη ὑπόσταση, οὔτε ἐνυποστασιοποίηση πού προέρχεται ἀπό τή θεία οὐσία παρά μόνον ἀπό τίς Ὑποστάσεις τῆς θεότητος, «τοιούτον γάρ τό ἐνυπόστατον, οὐ καθ' ἑαυτό οὐδ' ἐν τῇ οὐσίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ὑποστάσει θεωρούμενον»¹³². Ὁ ἐνυπόστατος χαρακτήρας τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν συνιστᾷ τό κλειδί γιά τήν κατανόηση τῆς παλαμικῆς ἀλλά καί σύνολης τῆς ἡσυχαστικῆς θεολογίας¹³³. Ἐκφράσεις ὅπως, «ὑποστατικόν φῶς»

129. Πρὸς Ἀθανάσιον Κοζίκου 21-22, Β', σ. 432-33.

130. Βλ. παραπάνω 29-33, σ. 440-43.

131. Ἀντιρ. 3, 13, σ. 170.

132. Τριάδες 3, 1, 9. Πρβλ. Φιλοθέου Κοκκίνου, Δογματικά Ἔργα, Λόγος 10, (551-557), σ. 380. Κατά τόν «ἀγροῖκο καὶ ἀφιλόσοφο» (sic) Γρηγορᾶ, «ἐν ἐστὶ γένος μόνον τῶν ὄντων καὶ ἐν μόνον τόν ὄν, τό καθ' ἑαυτό καὶ μὴ ἐν ἑτέρῳ θεωρούμενον, τοῦτο δέ ἐστὶν ἡ οὐσία· τούτης γάρ μόνης τό καθ' ἑαυτὴν θεωρεῖσθαι». Ὁ Γρηγορᾶς κατὰ τόν Παλαμᾶ ἢ καταδικάζει ἔτσι ὅλα τά κτιστά ὄντα σέ ἀνυπαρξία, ἀφοῦ ἔχουν τό εἶναι τους κατὰ μετοχήν ἢ, ἐφόσον ἀποτελοῦν ἰδιοσύστατες ὑπάρξεις - οὐσίες, «ὃ περὶ μόνου τοῦ θεοῦ πρότερον διετείνετο», τά συγγέει μέ τόν Θεό, ἀναβιβάζοντας τήν κτίση ἐξανάγκης σέ Θεό. Βλ. Κατά Γρηγορᾶ Γ', 16 σ. 330-31. Κατά τόν Παλαμᾶ καὶ τά ὑποστατικά ἰδιώματα καθεμιᾶς Ὑποστάσεως δέν εἶναι αὐθυπόστατα καὶ αὐτόνομα, ἀλλά «ἐνυπόστατα», ἐνθεωρούμενα στίς θείες Ὑποστάσεις. Βλ. Περὶ θεοποιῶ μεθέξεως 24, σ. 157-58.

133. Δύο σημαντικές συμβολές πού προωθοῦν τόν ἐνυπόστατο καὶ προσωπικό χαρακτήρα τῶν ἐνεργειῶν στή θεολογία τοῦ Παλαμᾶ ἀποτελοῦν οἱ εἰσηγήσεις τῶν J. Meyendorff καὶ Ἀθ. Γιέφτιτς, πού δημοσιεύθηκαν στά Πρακτικά, σ. 111-153.

«ένυπόστατος θεοποιός δωρεά», συνηθισμένες στά παλαμικά συγγράμματα¹³⁴, τονίζουν τόν ένυπόστατο-προσωπικό χαρακτήρα τῶν θείων ενεργειῶν κατά δύο τρόπους: οἱ ἐνέργειες εἶναι ένυπόστατες ἐφόσον ὑπάρχουν φυσικά καί ἀχώριστα στά Πρόσωπα τῆς θεότητος, καί, ἐφόσον ἡ ένυπόστατη χάρη τῆς θεώσεως μετέχεται ἀπό συγκεκριμένες ἀνθρώπινες ὑποστάσεις στίς ὁποῖες παραμένει, ένυπάρχει, «καί μή καθάπερ ἀστραπῆς τε καί βροντῆς φύσις γινομένην ἐν τῷ φθείρεσθαι, καί τῇ φανερώσει παρ' αὐτά συνδιαλυομένην»¹³⁵. Τό «ένυπόστατον» τῶν ενεργειῶν κατά τόν Παλαμᾶ θεμελιώνεται ὄντολογικά στήν Τριαδολογία καί ὄχι, βεβαίως, στήν Ἀνθρωπολογία. Τό ὅτι ἡ θεία ἐνέργεια ένυπάρχει καί «ἐνθεωρεῖται» καί στά ἀνθρώπινα πρόσωπα τοῦτο γίνεται κατά χάριν καί δωρεάν πρός σωτηρία. Ὁ Παλαμᾶς πουθενά στά ἔργα του δέν παρουσιάζει τό «ένυπόστατον» τῶν ἀκτίστων ενεργειῶν ὡς «ἐξατομικευόμενον καί ὁπωσδήποτε ὡς ἴδιον τι στοιχεῖον καί καθ' ἑαυτό πως ὑπάρχον, ὑποστάτην ἔχον τόν ἄνθρωπον»¹³⁶. Ὑφίσταται μία ἄρρητη ἔνωση καί ἐνοίκηση τοῦ Τριαδολογικοῦ «ένυποστάτου» τῶν ενεργειῶν κατά τήν σωτηριολογική του ἔκφανση πρός τόν ἄνθρωπο, «ἀσυγχύτως», ὁμως, καί «ἀτρέπτως», σύμφωνα μέ τήν χαλκηδόχεια διαλεκτική τῆς σχέσεως κτιστοῦ καί ἀκτίστου. Τοῦτο κάνει τόν Μάξιμο Ὁμολογητή νά μιλάει γιά «τήν ένυπόστατον τοῦ ὄντος ζωῆν, τήν τῶν ὄντων ζωοποιόν δύναμιν, τό Πνεῦμα τό ἅγιον» πού πραγματοποιεῖ κατά χάρη τήν ένυπόστατη καί ένυπαρκτη υἰοθεσία τῶν ἁγίων, ὑπερβαίνοντας τά κτιστά τους ὄρια¹³⁷.

«Καί τοίνυν ἡ τοιαύτη θεία καί οὐράνιος ζωή τῶν θεοπρεπῶς ζώντων ἐν τῷ μετέχειν τῆς ἀχωρίστου τοῦ Πνεύματος ζωῆς (ὡσπερ καί ὁ Παῦλος ἔζη «τήν τοῦ

134. Βλ. ἐνδεικτικά *Τριάδες* 1, 3, 7· 3, 1, 18· 3, 1, 27· 3, 1, 28· 3, 1, 29· 3, 1, 31.

135. Βλ. *Διάλογος ὀρθοδόξου μετά βαρλααμίτου* 26, Β', σ. 188. Πρβλ. *Κατά Γρηγοῦ Γ',* 16, σ. 330; 20, σ. 333.

136. Βλ. Π. Τρεμπέλα, *Μυστικισμός - Ἀποφατισμός, Καταφατική Θεολογία, Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής - Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, τεῦχος Β', 21980, σ. 68. Ἄστοχα ὁ ἀείμνηστος καθηγητής θεωρεῖ ἀκόμη ὅτι ὁ ένυπόστατος χαρακτήρας τῶν ενεργειῶν ἀντιμάχεται τήν ἀπλότητα τῆς θείας οὐσίας. Βλ. παραπ. σ. 68 καί 82. Πρβλ. Γρηγ. Παλαμᾶ, *Ἄντιρ.* 6, 73, σ. 441, «Ἐπεὶ δέ καί τῶν ἐνθεωρουμένων τοῖς κτίμασιν οὐκ ἔστι (ἡ ἐνέργεια) -κακεῖνα γάρ ἀποτελέσματα- τῶν ἐνθεωρουμένων ἄρα τῷ θεῷ ἔστι... εἰ καί διαφέρει τῆς οὐσίας ἡ ἐνθεωρουμένη ταύτη ἐνέργεια, -ἡ μὲν γάρ τῶν ἐν ἐτέρῳ ἐνθεωρουμένων ἔστιν, ἡ δέ τῶν καθ' ἑαυτό ὑφεισθηκότων- ἀλλ' οὐκ ἔστι διὰ τοῦτο σύνθετον τό θεῖον». Βλ. καί Ἰωσήφ Καλοθέτου, *Συγγράμματα, Λόγος* 1, 7 (231-234), σ. 89; 1, 14 (540-564), σ. 99.

137. Βλ. *Κφ. Θεολογικά καί οἰκονομικά* PG 90, 1208C· *Μυσταγωγία* κ' PG 91, 696CD.

ἐνοικήσαντος θεΐαν καὶ αἰδίου» κατὰ τὸν θεΐον Μάξιμον «ζωήν») ¹³⁸, ἢ τοιαύτη τοιγαροῦν ζωὴ αἰεὶ μὲν ἐστὶ, φυσικῶς ἐνυπάρχουσα τῷ Πνεύματι θεοποιεῖν ἐξ αἰδίου πεφυκότι, Πνεῦμα τε καὶ θεότης προσαγορεύεται δικαίως παρὰ τῶν ἁγίων, ἅτε δωρεὰ θεοποιός τοῦ διδόντος Πνεύματος ἤκιστα χωριζόμενη, φῶς δέ ἐστὶ, δι' ἀπορρήτου ἐλλάμψεως χορηγουμένη καὶ τοῖς ἠξιομένοις ἐγνωσμένη μόνοις, ἐνυπόστατος γε μὴν, οὐχ ὡς ἀθυπόστατος, ἀλλ' ἐπεὶ εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα προΐεται αὐτήν, ἐν ἧ καὶ θεωρεῖται» ¹³⁹.

Ἡ ὑποστατικὴ καὶ ἐνεργητικὴ διάκριση στή θεότητα ἐπιτρέπει νά εἶναι κοινά στίς τριαδικές Ὑποστάσεις τὰ ἰδιαίτερα ὀνόματα τῶν θείων ἐνεργειῶν. Ἡ ζωὴ, ἐξηγεῖ ὁ Παλαμᾶς, ἐνῶ εἶναι κοινὸ ὄνομα στὸν Πατέρα, τὸν Υἱὸ καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, δέν ταυτίζεται μὲ τᾶλλα κοινὰ στήν Τριάδα ὀνόματα, ὅπως π.χ., ἡ πρόγνωση, ἡ ἀπλότητα, ἡ ἀτρεψία κ.λπ.. Ἡ ζωὴ εἶναι κοινὸ ὄνομα τῶν Τριαδικῶν Ὑποστάσεων καὶ δηλωτικὸ μιᾶς συγκεκριμένης ἐνέργειας καὶ ὄχι ὄλων. Τὸ ἰδιαίτερο ὄνομα μιᾶς Ὑποστάσεως, ὅμως, τοῦ Πατρός ἢ τοῦ Υἱοῦ ἢ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος συμπεριλαμβάνει ὅλες μαζί ξεχωριστὰ τίς ἐνέργειες. Ἔτσι διακρίνεται καὶ ἐκφαίνεται ὁ Θεὸς κατὰ τίς Ὑποστάσεις ὄντας ἐνωμένος κατὰ τίς ἐνέργειες, ἀφοῦ αὐτές εἶναι κοινές στὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Διακρίνεται καὶ κατὰ τίς ἐνέργειες ὄντας ἐνωμένος κατὰ τίς Ὑποστάσεις, ἀφοῦ κάθε μία ἀπὸ τίς ἐνέργειες ἐκφαίνει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο ¹⁴⁰. Κατὰ τὸν Παλαμᾶ ἡ πατερικὴ θεολογία συνεπινοεῖ τὸ ὄλον τῆς Τρισυπόστατης θεότητος ἄλλοτε ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τῶν Ὑποστάσεων. Ὄταν, λοιπόν, ἐφαρμόζεται τὸ ὄλον κατὰ τὴν ὑποστατικὴ διάκριση, ὅταν, δηλαδή, ὀλόκληρη ἡ θεότητα περιέχεται στὸ ἓνα ἰδιαίτερο Πρόσωπο, δέν συμπεριλαμβάνει στὸν ἑαυτό του καὶ τᾶλλα Πρόσωπα, ἀλλὰ χωρὶς αὐτὰ συνεπινοεῖ ὅλες μαζί τίς θεῖες ἐνέργειες μαζί μὲ τὴ θεία φύση. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ διατηρεῖται τὸ ἀσύγχυτο τῶν Ὑποστάσεων. Καὶ ὅταν κατὰ τὴν ἐνεργητικὴ διάκριση πάλι ἐφαρμόζεται τὸ ὄλον τῆς θεότητος, ὅταν, δηλαδή, ὀλόκληρη ἡ θεότητα προφαίνεται σὲ μία ξεχωριστὴ ἐνέργεια, ἐνῶ δέν συμπεριλαμβάνει στὸν ἑαυτό της καὶ ὅλες τίς ἄλλες

138. *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91, 1144C.

139. *Τριάδες* 3, 1, 9. Πρβλ. Ἰωσήφ Καλοθέτου, *Συγγράμματα* 1, 13 σ. 97. J. Meyendorff, *Introduction a l' etude de Gregoire Palamas*, σ. 297-308. Τοῦ ἰδίου, *Initiation a la Theologie Byzantine*, Paris, 1975, σ. 246-250.

140. Πρβλ. *Περὶ θείων ὀνομάτων Β'*, XI. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβής...* 14(14), PG 94, 860 BC.

ἐνέργειες -διατηρεῖται καί ἐδῶ τό ἀσύγχυτο τῶν ἐνεργειῶν- συνεπινοεῖ, ὁμως, καί ὅλες τίς θεῖες Ὑποστάσεις¹⁴¹.

Τό νά θεωρήσει κανεῖς, λόγου χάρη, τήν ἀγάπη καί ἐλευθερία ἀπλῶς ὡς «ἐνέργειες τῆς κοινῆς θείας οὐσίας» καί ὄχι «ὄντολογικές κατηγορίες» τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καί τοῦτο, γιά νά ἀποφευχθεῖ «ἡ τέλεια αὐτονόμηση τοῦ προσώπου» καί ἡ ἀποδοχή «ὄντολογικῆς ὑποστάσεως καί στίς θεῖες ἐνέργειες»¹⁴² σημαίνει ὅτι ὁ προβληματισμός αὐτός δέν λαμβάνει ὑπόψη του τίς ἐπιπτώσεις τοῦ «ἐνυπόστατου» χαρακτήρα τῶν θείων ἐνεργειῶν πού ἀποκαλύπτει μιάν ἀπερινόητη καί ἀσύγχυτη ἀμοιβαιότητα οὐσίας καί Ὑποστάσεων στό Θεό. Οἱ κοινές ἐνέργειες τῆς οὐσίας, ὡς ἐνυπόστατες, εἶναι καί ὄντολογικές κατηγορίες τῶν Προσώπων. Ἐξίσου, δέν πρέπει νά προκαλεῖ ἀπορία πῶς, ἐνῶ οἱ περισσότεροι δυτικοί ἐρευνητές πού ἐπικρίνουν τόν Παλαμᾶ νομίζουν ὅτι ὁ τελευταῖος ἀποσυνδέει τίς θεῖες ἐνέργειες ἀπό τά Πρόσωπα, ἐφόσον, κατά τή γνώμη τους, οἱ πρῶτες σχετίζονται ἀποκλειστικά μέ τή θεία οὐσία¹⁴³, ὁ ρωμαιοκαθολικός J.-M. Garrigues ὑποστήριξε ὅτι ὁ Παλαμᾶς, ὅπως ἄλλοτε καί ὁ μονοενεργητιστής Πύρρος (sic), συνδέει τίς ἐνέργειες μέ τίς θεῖες Ὑποστάσεις καί ὄχι μέ τή θεία οὐσία, γιατί θεωρεῖ (ὁ Παλαμᾶς) ὅτι μόνο οἱ Ὑποστάσεις συνιστοῦν ἀρχή καί πηγὴ ἐλευθερίας *ad extra*, ἐνῶ ἀντίθετα «εἰς τά ἐντός» τοῦ Θεοῦ ἀρμόζει καί κυριαρχεῖ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς θείας οὐσίας. Ὁ Παλαμᾶς γιά τόν Garrigues ἀντιθέτει τήν ἀναγκαιότητα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ μέ τήν ἐλευθερία του¹⁴⁴. Ὅσο, πάντως, ἡ δυτικὴ θεολογικὴ σκέψη θά ἐπιμένει νά ἐρμηνεύει μέ τούς σχολαστικούς της φακούς τή θεολογία τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς καί -ὄπως ἰδιαιτέρως- τήν

141. Βλ. Ἄντρ. 5, 113-114, σ. 373-74. Πρβλ. Πρόλογο τοῦ ἁγ. Νικοδήμου Ἀγιορείτου στήν «Φιλοκαλία» πού προορίζονταν ν' ἀποτελέσει εἰσαγωγή στήν α' κριτικὴ ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ (βλ. σημ. 24 τῆς εἰσαγωγῆς) στό ἔργο τοῦ Μοναχοῦ Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Θεσ/νίκη, 1976, σ. λθ' (εἰσαγωγή).

142. Βλ. Ἰω. Παναγόπουλου, Ὀντολογία ἢ θεολογία τοῦ προσώπου, «Σύναξη» 13/1985, σ. 73.

143. Βλ. σημ. 18 καί 20 εἰσαγωγῆς.

144. Βλ. J.-M. Garrigues, *L' energie divine et la grace chez Maxime le Confesseur*, *Istina* 3/1974, *Orient et Occident, Gregoire Palamas*, σ. 278-80. Τό ἄρθρο αὐτό εἶναι στρατευμένο στοὺς σκοπούς πού ἐπιδιώκει ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ ἀφιερώματος στήν πολεμικὴ τῆς κατὰ Παλαμᾶ καί καθόλου δέν ἐξυπηρετεῖ τό γόνιμο διάλογο Ἀνατολῆς καί Δύσης. Πρβλ. τήν ἀναίρεση τῶν θέσεων τοῦ Garrigues ἀπὸ τόν ρωμαιοκαθολικὸ θεολόγο τῆς Louvain A. De Halleux, *Palamisme et Tradition, Irenikon* 48(4)/1975, σ. 479-93.

παλαμική της «ανάπτυξη», όλο και περισσότερο θά νομίζει ότι ανακαλύπτει τις «τερατολογίες» πού νόμιζε ότι διέκρινε και ό σύγχρονος αντίπαλος του άγ. Γρηγορίου Παλαμά Γρηγόριος Άκίνδυνος.

Στό σημείο αυτό κρίνουμε άπαραίτητη μία παρέκβαση σχετικά μέ τήν Τριαδική δομή τών άκτίστων ένεργειών στο έργο τής θείας Οίκονομίας. Ό Γρηγόριος Παλαμάς δέν παραγνωρίζει καθόλου τήν ιεραρχική φανέρωση και τάξη τών θείων Προσώπων στην Οίκονομία τής σωτηρίας πρός όφελος μιάς άπρόσωπης ένεργειας τής θείας φύσεως πού, ως μοναδικός κρικός τής ύπερβατικής θεότητας πρός τήν κτίση και τά κτιστά όντα, εκτελεί άποκλειστικά τό σωτηριολογικό έργο. Τό μυστήριο τής Οίκονομίας ένεργείται μέσα από τήν διαδοχική φανέρωση τών θείων Ύποστάσεων, μέσα από τίς τρεις θεοπρεπείς και προμηθέστατες οίκονομίες¹⁴⁵, τόν ιδιαίτερο ρόλο του Πατρός, του Υίου και του Άγίου Πνεύματος. Ένώ είναι κοινή και στά τρία Πρόσωπα τής θεότητας κάθε δόση και δύναμη πρός τήν κτίση, διαμοιράζονται, κατά κάποιο τρόπο, μεταξύ τους τόν καιρό, και παράλληλα, κάθε Πρόσωπο ιδιαίτερα φανερούμενο, φανερώνει μαζί μέ τόν έαυτό του πάντοτε τά υπόλοιπα Πρόσωπα¹⁴⁶. Έτσι τά Πρόσωπα τής Άγίας Τριάδος δέν άποχωρίζονται ποτέ άλλ' ένεργοϋν μαζί. Όταν ένεργεί ό Πατήρ ένεργεί ταυτόχρονα και ό Υίός και τό Πνεϋμα τό Άγιο, και αντίστοιχα, όταν ό Υίός ένεργεί ό Πατήρ και τό Άγιο Πνεϋμα δέν άπουσιάζουν άλλα συνεργοϋν. Τούτη ή ένότητα τών Προσώπων τής θεότητας επιτρέπει ώστε και ό Πατήρ και τό Πνεϋμα νά σχετίζονται μέ τήν Οίκονομία του Υίου και νά τήν ένεργοϋν όχι, βέβαια, αναλαμβάνοντας τόν ίδιο ρόλο μέ τόν Υιό, άλλ' ως ξεχωριστά

145. Βλ. *Λόγοι άποδεικτικοί Α'*, 35, σ. 66. Πρβλ. Άθ. Γιέφτις, *Ό Ών (= Γιαχβέ) ως Ζών και Άληθινός Θεός...*, σ. 123.

146. *Λόγοι άποδεικτικοί Β'*, 19, 20, σ. 95-97. Πρβλ. Κυρίλλου Άλεξανδρείας, *Περί Άγίας Τριάδος, Διάλογος 6*, PG 75, 1056A, «Και τής ύπέρ κτίσιν έστιν ούσίας άποτελεσμα κοινόν μέν όσπερ τι, πλην και ιδικώς έκάστω προσώπω πρέπον, ως διά τριών ύποστάσεων πρέποι άν και ιδικώς έκάστη παντελείως έχούση καθ' έαυτήν. Ένεργεί τοιγαροϋν ό Πατήρ, άλλα δι' Υίου έν Πνεύματι. Ένεργεί και ό Υίός, άλλα ως δύναμις του Πατρός, έξ αϋτου τε και έν αϋτῷ νοούμενος καθ' ύπαρξιν ιδικήν. Ένεργεί και τό Πνεϋμα. Πνεϋμα γάρ έστι του Πατρός, και του Υίου, τό παντουργικόν». Πρβλ. Μαξίμου Όμολογητου, *Είς τό πάτερ ήμῶν*, PG 90, 876C, «Θεολογίαν μέν διδάσκει σαρκούμενος ό του Θεου Λόγος ως έν έαυτῷ δεικνύς τόν Πατέρα και τό Πνεϋμα τό άγιον. Όλος γάρ ήν ό Πατήρ και όλον τό Πνεϋμα τό άγιον ούσιωδώς έν όλῃ τελείως τῷ Υιῷ και σαρκωμένῳ οϋ σαρκούμενοι».

Πρόσωπα, ὡς Πατήρ καί ὡς Ἅγιο Πνεῦμα¹⁴⁷.

Ἡ Τριαδικότητα καί ἐνότητα τῶν θεοπρεπῶν αὐτῶν οἰκονομιῶν δέν συνίσταται ἀπλῶς στίς διαδοχικές φανερώσεις τῶν οὐσιωδῶν ἐνεργειῶν καί τοῦτο ἀσφαλῶς μέσα ἀπό τήν διαδοχική φανέρωση κάθε ἰδιαίτερης Ὑποστάσεως, ἀλλά τέμνεται καί ἀνατέμνεται στή μοναδικότητα τοῦ χριστολογικοῦ γεγονότος: «ὅτι μία τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐνηθρώπησε»¹⁴⁸. Ὁ ἄριστος Χριστός, «καθ' ὃν ἄνθρωπος ἐγένετο τό χρίσαν καί θεός τό χριόμενον» συνιστᾷ τήν δυνατότητα πραγματικῆς κοινωνίας καί σχέσης τοῦ Θεοῦ μέ τή ζωή τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν καί ὁ Θεός, τονίζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, κατά μία ἀπό τίς τρεῖς προσκυνητές Ὑποστάσεις ἐνανθρώπησε, «τοῦτο γάρ τοῦ μόνου χριστοῦ»¹⁴⁹, ὁλόκληρη ἡ θεότητα ἐνώθηκε στό ἀνθρώπινο φύραμα, «ἀλλ' ὄλω μοι ἀτρέπτως ὅλος ἦνωται καί ὅλος ὁ Θεός ἀνείληφεν τό ἀνθρώπινον». Τήν ἀλήθειαν τούτη θά παραστήσει πιό ἔντονα ὁ ἅγιος Γρηγόριος λέγοντας, «ὅλος ὁ θεός ἐνηθρώπησε, εἰ καί μή πᾶσα θεία ὑπόστασις ἐνηθρώπησε»¹⁵⁰. Ἡ ἐνότητα τῆς Τριαδικῆς Οἰκονομίας ἔχει τήν αἰτία της στό βάθος τῆς θείας ζωῆς, στήν ἔνωση, μονή καί περιχώρηση τῶν θείων Ὑποστάσεων, «ἐκ πατρός, δι' υἱοῦ, ἐν ἀγίῳ πνεύματι». Ἡ ἴδια κίνηση πού ἐκφράζει τήν ἐκφανση καί ἀλληλοπεριχώρηση τῆς θείας ζωῆς, «μία γάρ ἡ τοῦ θείου θελήματος κινήσις ἐκ προκαταρτικοῦ αἰτίου τοῦ Πατρός ὁρμωμένη καί

147. Στήν εὐχαριστιακή διαμάχη τοῦ 12ου αἰ., ἡ σύγχυση τῶν ὑποστατικῶν ἰδιωμάτων τῶν Τριαδικῶν Προσώπων μέ τίς ἐνέργειες στήν Οἰκονομία ἀπό ὀρισμένους, ἔκανε τόν Νικόλαο Μεθώνης νά ἐπισημαίνει ὅτι, «οὐδέν τούτων (τῶν ἐνεργειῶν) μόνῳ τῶν τριῶν προσώπων ἐνί τι προέσσει, πλὴν τῶν κατὰ τάς ὑποστάσεις ἰδιοτήτων... οὐχ οὕτω δύο φαίην ἂν ἐγώ τοὺς ἀγιασμούς, ὡς τόν μὲν παρά τοῦ Υἱοῦ, τόν δέ παρά τοῦ Πατρός δίδοσθαι, ἀλλ' ὡς οἶδα μίαν τήν φύσιν τούτων καί μίαν φημί τήν ἐνέργειαν· οὐκοῦν καί ὁ ἀγιασμός οὐχ ὅδε μὲν τοῦ Πατρός δίδοσθαι... ὅδε δέ τοῦ Υἱοῦ, καί ὅδε τοῦ Πνεύματος. Καί εἰ μόνος ὁ Λόγος σεσάρκωτε, ἀλλ' εἰς ἔτι μένει Θεός μετά τοῦ Πατρός καί τοῦ Πνεύματος, οὐ σαρκωθέντων μὲν καί τούτων, κοινωησάντων δέ τῇ τῆς σαρκώσεως οἰκονομία τοῦ μὲν τῇ εὐδοκίᾳ, τοῦ δέ τῇ συνεργίᾳ· ἐνήργησε δέ σαρκωθείς τά μὲν ὡς Θεός, τά δέ ὡς ἄνθρωπος· πᾶσαν δέ αὐτοῦ θείαν ἐνέργειαν οὐκ ἰδίαν αὐτοῦ, ἀλλά κοινήν καί τοῦ Πατρός λογίζεται καί τοῦ Πνεύματος... ἀεὶ γάρ ἀχώριστος ἡ Τριάς». Βλ. Ἀρχιμ. Ἄνδρ. Κ. Δημητρακοπούλου, Ἑκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη Α', Λειψία, 1866, σ. 332-35.

148. Ἄντιρ. 5, 101, σ. 364-65. Πρβλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἑκδοσις ἀκριβής... 10 (10), PG 94, 841A.

149. Ἄντιρ. 5, 110, σ. 371.

150. Βλ. παραπ.

διά τοῦ υἱοῦ προϊοῦσα καί ἐν ἀγίῳ πνεύματι προφαινομένη»¹⁵¹, ἐφαρμόζεται καί στήν Οἰκονομία τοῦ ἔνσαρκου Λόγου ὡς *εὐδοκία τοῦ Πατρός* - «προκαταρτικόν αἷτιον» -*αὐτουργία τοῦ Υἱοῦ*- «τά τῆς ἀνθρωπικῆς Ἰησοῦ θεουργίας... ὁ πατήρ καί τό πνεῦμα κατ' οὐδένα κεκοινώνηκε λόγον»¹⁵² καί *συνεργία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* -«αἷτιον καί αὐτό τῶν γεγονότων πάντων, ὡς ἐν αὐτῷ τελεσιουργουμένων»¹⁵³.

Μετά ἀπό τή στενή αὐτή συσχέτιση τῶν θεαρχικῶν Ὑποστάσεων μέ τίς Τριαδικές ἐνέργειες, φαίνεται πῶς ἔντονα πλέον ὁ ρόλος τῶν Ὑποστάσεων στήν ἐνεργητική ἔκφανση τῆς οὐσίας. Ὁ Τρισυπόστατος Θεός ἔχει δύναμη, θέληση καί ἐνέργεια πού εἶναι ἐνιαία καί προφαίνεται μέ κοινό καί γιά τά τρία Πρόσωπα τρόπο κατὰ τή φύση, χωρίς νά εἶναι ἡ φύση τους. Οἱ Ὑποστάσεις τῆς Ἁγίας Τριάδος κοινοποιοῦν αὐτή τή φυσική τους ἐνέργεια στούς ἀγίους ὡς σέ συγκεκριμένες ἀνθρώπινες ὑποστάσεις. Ἡ οἰκείωση τῆς θείας προσωπικῆς ἐνέργειας πραγματοποιεῖται προσωπικά καί χαρισματικά· σέ καμμία περίπτωση ἡ μετοχή αὐτή δέν εἶναι φυσική ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἀνθρώπου. Χωρίς ὁποιαδήποτε σύγχυση θείας καί ἀνθρώπινης φύσεως ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι μεταβιβάσιμη μόνο μέσω Ὑποστάσεων, προσωπικά, καί τοῦτο διότι κατέχεται, ἐκδηλώνεται καί γνωρίζεται μονάχα διαμέσου τῶν θείων Ὑποστάσεων. Ἐνέργεια ἀπρόσωπη, θά λέγαμε, εἶναι καθεαυτήν ἀνύπαρκτη. «Ἡ γάρ ἐνέργεια ἐνεργεῖται μᾶλλον ἢ ἐνεργεῖ, τό δέ πνεῦμα τῶν ἐνεργούντων μόνον...»¹⁵⁴. Ἡ θεία οὐσία ὡς αἷτία καί πηγὴ τῶν ἐνεργειῶν δέν ἀποκλείει ἀλλά προϋποθέτει, ὡς Τρισυπόστατη, τόν προσωπικό τους χαρακτήρα. Ἡ ἐνέργεια προϋποθέτει καί φανερώνει τίς Ὑποστάσεις τῆς θεότητας¹⁵⁵.

Ἔτσι, τά θεῖα Πρόσωπα εἶναι οἱ δυναμικοί φορεῖς, πού ἐνεργοποιοῦν ἐλεύθερα τή δύναμη τῆς θείας οὐσίας, ἀποκαλύπτοντας τήν προσωπική χρήση τῆς θείας παντοδυναμίας¹⁵⁶.

151. *Περί ἐνώσεως καί διακρίσεως* 21, σ. 84.

152. *Περί θείων ἐνεργειῶν* 3, σ. 98.

153. *Ὁμολογία* 3, Β', σ. 96.

154. *Λόγοι ἀποδευκτικοί Β'*, 27, σ. 103.

155. Βλ. Ἄμφ. Ράντοβιτς, *Τό Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος...* σ. 193. J. Meyendorff, *Palamas, Dictionnaire de spiritualite* 76-77/1983, στ. 99.

156. Βλ. VI. Lossky, *Κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν*, μτφρ. Μ.Γ. Μιχαηλίδη, Θεσ/νίκη, 1974, σ. 128. Πρβλ. Ol. Clement, *Orient-Occident, Deux Passeurs, Vladimir Lossky-Paul Evdokimov*, Geneve, 1985, σ. 62.

Ἀκολουθώντας ὁ ἡσυχαστής διδάσκαλος τόν Γρηγόριο Θεολόγο¹⁵⁷, τονίζει πώς ὁ ἐνεργῶν καί θέλων στή θεότητα εἶναι ἡ Ὑπόσταση, ἐνῶ ἡ θέληση καί ἡ ἐνέργεια συνιστᾷ τήν κίνηση τῆς θείας φύσεως. Ἡ λεπτή αὐτή διάκριση τῆς ὄντολογίας τοῦ Τριαδικοῦ πλαισίου Πρόσωπο ἢ Ὑπόσταση - Οὐσία ἢ Φύση - Ἐνέργεια ἢ Χάρη παριστάνεται ἔξοχα στήν ἀνάλυση τῆς ὀρολογίας ἀπό τόν Ἰωάννη Δαμασκηνό μέ τό κείμενο¹⁵⁸ πού ἀκολουθεῖ καί πού παραθέτει αὐτούσιο ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς:

«Ἰστέον δέ, ὡς ἄλλο ἐστίν ἐνέργεια καί ἄλλο ἐνεργητικόν καί ἄλλο ἐνέργημα καί ἄλλο ἐνεργῶν. Ἐνέργεια μὲν οὖν ἐστίν ἡ δραστική καί οὐσιώδης τῆς φύσεως κίνησις· ἐνεργητικόν δέ ἡ φύσις ἐξ ἧς ἡ ἐνέργεια πρόεισιν· ἐνέργημα δέ τό τῆς ἐνεργείας ἀποτέλεσμα· ἐνεργῶν δέ ὁ κεχρημένος τῇ ἐνεργείᾳ ἦτοι ἡ ὑπόστασις»¹⁵⁹.

Ἐφόσον τό Πρόσωπο μονάχα μπορεῖ ν' ἀναπτύσσει ἐνεργητικά τήν φύση του, ἡ ἐκφαινόμενη ἐνέργεια δέν ὑπάρχει παρά σέ σχέση μέ τό Πρόσωπο. Πολλές φορές οἱ πατέρες ὀνόμασαν τόν Υἱό ὡς τόν μόνο πού συνιστᾷ τήν ἄκτιστη δύναμη καί ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ¹⁶⁰. Κάτι τέτοιο ὄχι μόνο δέν ἐμποδίζει ἀλλά συναποδεικνύει πώς εἶναι ἄκτιστη ἡ κοινή στόν Πατέρα, τόν Υἱό καί τό Ἅγιο Πνεῦμα δύναμη καί ἐνέργεια. Παράλληλα φανερώνεται καί ἡ χριστολογική διέλευση καί δυνατότητα μέθεξης τῶν τριαδικῶν ἐνεργειῶν. Ἡ δύναμη τούτη εἶναι φυσική καί ὄχι ιδιαίτερη σύσταση τῶν Ὑποστάσεων. Ἐφόσον εἶναι κοινή ἡ φύση, κοινή ἄρα θά εἶναι καί ἡ δύναμη:

«καί διά τήν θείαν φύσιν ἐκάστη τῶν ὑποστάσεων ἔχει τήν φυσικήν ταύτην δύναμιν τε καί τό δύναμις ἄκτιστος καί ἐνέργεια καλεῖσθαι... Διά τοῦτο καί κατά τό ἀνωτέρω εἰρημένον τοῖς πατέραςιν, ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων ἐνεργοῦν μᾶλλον, ἀλλ' οὐκ ἐνέργεια, εἰ μή τίς συνεπινοεῖ ἢ καί συνεκφωνεῖ καθάπερ ἔφημεν, τό

157. Λόγος 29 (Θεολογικός 3), 6, PG 36, 81B, ἔκδ. Barbel, σ. 138, «ὡς γάρ ἕτερον θέλησις καί θέλων, οὕτως ἄλλο ἐνεργῶν καί ἄλλο ἐνέργεια· τά μὲν γάρ ὁ κινούμενος, τά δ' οἶον ἡ κίνησις». Πρβλ. Γρηγ. Παλαμᾶ, *Κφ. φυσικά καί θεολογικά ρμγ'*, PG 150, 1220D, «ἡ ἐνέργεια οὔτε ὁ ἐνεργῶν ἐστὶ οὔτε τό ἐνεργηθέν».

158. *Πρός Δανιήλ Αἴνου* 11, σ. 384-85.

159. *Ἐκδοσις ἀκριβής...* 15 (59), PG 94, 1048. Τό κείμενο αὐτό παραθέτει ἀμέτρητες φορές ὁ Παλαμᾶς. Βλ. ἐνδεικτικά στόν Β' τόμο τῶν Συγγραμμάτων, σ. 112, 114, 115, 129, 157, 168, 170, 227, 285, 337, 377, 416, 477, 585. Πρβλ. *Κφ. φυσικά καί θεολογικά ρκθ'*, 1212B; ρμγ', 1220D. Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Πρός Ἀβλάβιον περί τοῦ μή εἶναι τρεῖς θεοὺς*, PG 45, 124D-125A, ἔκδ. W. Jaeger 3, 1, σ. 46.

160. *Ἄντιρ.* 6, 68-69, σ. 437-38.

ἐνυπόστατον»¹⁶¹.

Σύμφωνα μέ τήν πατερική θεολογία οἱ ἐνέργειες εἶναι «φυσικές», προέρχονται ἀπό τή φύση καί γι' αὐτό εἶναι κοινές καί στά τρία Πρόσωπα¹⁶². Ἀντίθετα, ἂν οἱ ἐνέργειες ἦσαν «ὑποστατικές», τότε θά ἔπρεπε

161. Ἀντιρ. 6, 67-68, σ. 437-38. Πρβλ. Ὁμιλία ΚΔ', 8, Ἔργα 10, σ. 108, «δι' ἐκάστης τῶν ἐνεργειῶν ὄλον πάρεστι καί ἐνεργεῖ τό πνεῦμα τό ἅγιον...». Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, βλ. παραπ..

162. Ἀντιρ. 6, 67, σ. 437. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβής... 14(58), PG 94, 1036A, «Ἐἰ γάρ ὑποστατικά δῶμεν εἶναι ταῦτα, ἕτεροθελεῖς καί ἕτεροενεργεῖς τὰς τρεῖς ὑποστάσεις τῆς ἁγίας Τριάδος εἰπεῖν ἀναγκασθησόμεθα». Ἄν οἱ ἐνέργειες δέν ἦσαν φυσικές ἀλλά «ιδιώματα» τῶν Ὑποστάσεων τότε τό θέλημα τῶν Προσώπων τῆς θεότητος θά ἦταν ξεχωριστό γιά τό καθένα καί κατά συνέπεια τά Πρόσωπα θά ἐνεργοῦσαν ὡς «ἐτερόβουλα καί ἐτερόγνωμα». Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Πρός Μαρίνον, Κφ. θεολογικά, PG 91, 29B, 52BC, 53C, 269D-272A; Ὅτι ἀδύνατον ἐν θέλημα ἐπί Χριστοῦ, PG 91, 269AB; Ζήτησις μετὰ Πύρρον, PG 91, 337A, 289AB, 336D-340C. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβής... 22 (36), PG 94, 948ABC, «Ἡ γάρ γνώμη συνδιαιρεῖται ταῖς ὑποστάσεσι πλήν τῆς ἁγίας καί ἀπλῆς καί ἀσυνθέτου καί ἀδιαιρέτου θεότητος· ἐκεῖ γάρ τῶν ὑποστάσεων μή εἰς ἅπαν διαιρουμένων καί δισταμένων οὐδέ τό θελητόν διαιρεῖται. Κάκεῖ μὲν, ἐπειδή μία ἡ φύσις, μία καί ἡ φυσική θέλησις· ἐπειδή δέ καί αἱ ὑποστάσεις ἀδιάστατοι εἰσιν, ἐν καί τό θελητόν καί μία ἡ κίνησης τῶν τριῶν ὑποστάσεων. Ἐπί δέ τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδή μὲν ἡ φύσις μία, μία καί ἡ φυσική θέλησις· ἐπειδή δέ αἱ ὑποστάσεις κεχωρισμένοι εἰσὶ καί διεστήκασιν ἀλλήλων κατά τε τόπον καί χρόνον καί τήν πρός τά πράγματα διάθεσιν καί ἕτερα πλεῖστα, τούτου ἕνεκα διάφορα τά θελήματα καί αἱ γνώμαι. Ἐπί δέ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπειδή μὲν διάφοροι αἱ φύσεις, διάφοροι καί αἱ θελήσεις αἱ φυσικαί τῆς αὐτοῦ θεότητος καί τῆς αὐτοῦ ἀνθρωπότητος ἡγουν αἱ θελητικαί δυνάμεις· ἐπειδή δέ μία ἡ ὑπόστασις καί εἰς ὁ θέλων, ἕνα καί τό θελητόν ἡγουν τό γνωμικόν θέλημα, τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ θελήσεως ἐπομένης δηλαδή τῇ θείᾳ αὐτοῦ θελήσει καί ταῦτα θελούσης, ἃ ἡ θεία αὐτοῦ ἤθελε θέλησις». Πρβλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Πρός Μαρίνον, Κφ. θεολογικά, PG 91, 2000, «ἡ γάρ τε ἐνέργεια πρός τόν ἐνεργοῦντα, καί πρός τόν ὑφεστῶτα πάλιν ἡ φύσις ἀνάγεται». Βλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβής... 14 (58), PG 94AC. «Φυσικά γάρ καί οὐχ ὑποστατικά φαμεν τά θελήματα καί τὰς ἐνεργείας. Λέγω δέ αὐτήν τήν θελητικήν καί ἐνεργητικήν δύναμιν, καθ' ἣν θέλει καί ἐνεργεῖ τά τε θέλοντα καί ἐνεργοῦντα... Ἰστέον γάρ, ὡς οὐ ταυτόν ἐστι, θέλιν καί πῶς θέλιν· τό μὲν γάρ θέλιν φύσεως ὡσπερ καί τό ὄρᾶν (πᾶσι γάρ ἀνθρώποις πρόσεστι), τό δέ πῶς θέλιν οὐ φύσεως, ἀλλά τῆς ἡμετέρας γνώμης ὡσπερ καί τό πῶς ὄρᾶν, καλῶς ἢ κακῶς (οὐ γάρ πάντες ἀνθρώποι ὁμοίως θέλουσιν οὐδ' ὁμοίως ὄρᾶσι). Τοῦτο καί ἐπί τῶν ἐνεργειῶν δάσομεν· τό γάρ πῶς θέλιν, πῶς ὄρᾶν, πῶς ἐνεργεῖν τρόπος ἐστί τῆς τοῦ θέλιν καί ὄρᾶν καί ἐνεργεῖν χρήσεως, μόνῃ τῇ κεκρημένῃ προσόν καί τῶν ἄλλων αὐτόν κατά τήν κοινῶς λεγομένην διαφοράν χωρίζον. Λέγεται οὖν τό μὲν ἀπλῶς θέλιν θέλησις ἦτοι ἡ θελητικὴ δύναμις λογική οὐσα ὄρεξις καί θέλημα φυσικόν· τό δέ πῶς θέλιν ἦτοι τό τῇ θελήσει ὑποκείμενον θελητόν καί θέλημα γνωμικόν· θελητικόν δέ ἐστί τό πεφυκός θέλιν, οἷον θελητική ἐστί ἡ θεία φύσις, ὡσαύτως καί ἡ ἀνθρωπίνη· θέλων δέ ἐστί ὁ κεκρημένος τῇ θελήσει ἦτοι ἡ ὑπόστασις...». Πρβλ. 15 (59), PG 94, 1053C, «Ἐἰ δέ εἴποιεν, ὅτι τῇ ἐνεργείᾳ πρόσωπον συνεισάγεται, ἐροῦμεν, ὅτι, εἰ τῇ ἐνεργείᾳ πρόσωπον συνεισάγεται, κατά τήν εὐλογον

νά συνδέονται αποκλειστικά με μία από τις τρεις Ὑποστάσεις, θά ἦσαν ὑποστατικά ἰδιώματα καί ὡς τέτοια δέν θά κοινοποιούνταν στίς ὑπόλοιπες Ὑποστάσεις¹⁶³. Ἐτσι οἱ ἐνέργειες θ' ἀφοροῦσαν ἓνα μονάχα Πρόσωπο καί θ' ἀπέκλειαν τᾶλλα μ' ἀποτέλεσμα νά μήν ὑπάρχει καί ἐνεργεῖ ὁλος ὁ Θεός: «Τίς ὁλος; ὁ πατήρ καί ὁ υἱός καί τό πνεῦμα τό ἅγιο», ὅπως λέγει ὁ ἅγιος ἀρχιεπίσκοπος καί δεῦτερος πολιοῦχος τῆς Θεσσαλονίκης¹⁶⁴. Τό ἐρώτημα, ἂν οἱ ἄκτιστες τριαδικές ἐνέργειες, ἐφόσον προέρχονται ἀπό τήν κοινή φύση κι ὄχι ἀπό μία ἰδιαίτερη Ὑπόσταση, εἶναι ἀπρόσωπες καί ἀναγκαστικές¹⁶⁵ φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἀγνοεῖ τό προηγούμενο τῆς σχέσεως οὐσίας - ὑποστάσεως στήν Τριαδική θεολογία τῶν ἐλλήνων πατέρων. Ἐφόσον δέν ὑπάρχει οὐσία γυμνή οὔτε ἀνούσια ὑπόσταση καί εἶναι ἡ ὑπόσταση πού κάνει νά ὑπάρχει ἐλεύθερα καί προσωπικά ἡ ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ, ἡ ἴδια ἡ οὐσία του, κατά συνέπεια, καί οἱ ἐνέργειες τῆς οὐσίας ἐξαρτῶνται ἀπό τίς Ὑποστάσεις ἀφοῦ οἱ τελευταῖες αὐτές περιέχουν καί διακρατοῦν τή θεία οὐσία - «τό γάρ μή

ἀντιστροφήν καί τῷ προσώπῳ ἐνέργεια συνεισαχθήσεται, καί ἔσονται, ὡσπερ τρία πρόσωπα ἦτοι ὑποστάσεις τῆς Ἁγίας Τριάδος, οὕτω καί τρεῖς ἐνέργειαι, ἡ ὡσπερ μία ἡ ἐνέργεια, οὕτω καί ἓν πρόσωπον καί μία ὑπόστασις. Οἱ δέ ἅγιοι πατέρες συμφώνως εἰρήκασι τά τῆς αὐτῆς οὐσίας καί τῆς αὐτῆς εἶναι ἐνεργείας».

163. *Πρός Δανιήλ Αἴνου 10*, σ. 383. Πρβλ. Φιλοθέου Κοκκίνου, *Δογματικά Ἔργα, Λόγος 10*, (1119-1125), σ. 397-98. Ἐάν θεωρήσει κανεῖς ὅτι ἡ ἐνέργεια δέν εἶναι κοινή καί ἀπαράλλακτη καί στά Τρία Πρόσωπα τῆς θεότητος, περιπίπτει τότε στήν τριθεΐα, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Δαβίδ Δισύπατος. Βλ. *Λόγος κατά Βαρλαάμ καί Ἀκινδύνου πρὸς Νικόλαον Καβάσιαν 21*, Βυζαντινά κείμενα καί Μελέται 10, ἐκδ. Δ. Γ. Τσάμη, Θεσ/νίκη ²1976, σ. 58. Γιά τό ἴδιο θέμα, βλ. τή διατριβή τοῦ Βίρ. Μπούλοβιτς, *Τό Μυστήριον τῆς ἐν Ἁγία Τριάδι διακρίσεως...* σ. 86, 103-107.

164. *Ἀντιρ. 5*, 114-115, σ. 374-75.

165. Βλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβής...* 14 (58) PG 94, 1041B, «Φυσικόν δέ τό θέλημα λέγοντες, οὐκ ἠναγκασμένον τοῦτο φασί, ἀλλ' αὐτεξούσιον· εἰ γάρ λογικόν, πάντως καί αὐτεξούσιον. Οὐ μόνον γάρ ἡ θεία καί ἄκτιστος φύσις οὐδέν ἠναγκασμένον ἔχει, ἀλλ' οὐδέ ἡ νοερά καί κτιστή. Τοῦτο δέ δῆλον· φύσει γάρ ὦν ἀγαθός ὁ Θεός καί φύσει δημιουργός καί φύσει Θεός οὐκ ἀνάγκη ταῦτα εἶσι. Τίς γάρ ὁ τήν ἀνάγκην ἐπάγων;». Γρηγορίου Νύσσης, *Κατ' Εὐνομίου 1*, PG 45, 329A, W. Jaeger 1, σ. 101, «Οὐδέμια τις ἀνάγκη τῆς θείας ὑπέρκειται φύσεως». Πρβλ. Χρ. Γιανναρά, *Τό Πρόσωπο καί ὁ Ἔρως*, Ἀθήνα, ⁴1987, σ. 325-328.

καθ' ἑαυτό ὑφ' ἑστώσῃ ἐνεργείᾳ ἔχειν ἢ παρέχειν ἀδύνατον»¹⁶⁶. Οἱ ἐνέργειαι εἶναι ἐνυπόσταται ἐφόσον ὑπάρχουν μόνο σέ σχέσιν ἐξάρτησιν ἀπό τῶν Πρῶτων πού ἐνεργοῦν χωρίς νά ταυτίζεται ἡ ὑπαρξή τους μ' αὐτές, καί εἶναι προσωπικές, γιατί εἶναι τῶν Πρῶτων πού τίς ἐνυποστασιάζουν, ἐπειδή μόνα αὐτά θέλουν καί ἐνεργοῦν ἐκφαίνοντας ἐλεύθερα τήν κοινή θεία οὐσία σέ ἄκτιστες Τριαδικές ἐνέργειαι.

166. *Λόγοι ἀποδεικτικοί Β'*, 19, σ. 96. Πρβλ. *Ἄντιρ.* 6, 68, σ. 438· 6, 55, σ. 428. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 31*, (θεολογικός 5), 32, PG 36, 169B, J. Baybel, σ. 274.

Γ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογική ἐμπειρία προσεγγίζει τό μυστήριο τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ μέσα ἀπό τήν ἀντινομία τῆς ἀσύγχυτης ἔνωσης καί ἀδιαίρετης διάκρισης. Πέρα ἀπό κάθε λογική - κτιστή κατηγορία προσδιοριστική τῆς ἐνότητας καί πολλότητας, ἡ Τριάδα τῶν Προσώπων, ἡ ὑπερβατική καί ἀμέθεκτη οὐσία καί οἱ ἄκτιστες ἀλλά μεθεκτές τῆς ἐνέργειας συγκροτοῦν τή θεία πραγματικότητα.

Τά παλαμικά κείμενα πού παραθέσαμε καί ὁ ἐρμηνευτικός σχολιασμός τους, δείχνουν καθαρά ὅτι ἡ θεολογία τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν πού διακρίνονται χωρίς νά διαιροῦνται ἀπό τήν οὐσία εἶναι κατεξοχήν *προσωποκεντρική*. Ὅταν οἱ ἅγιοι γνωρίζουν τήν ἐκστατική φύση τοῦ Θεοῦ στά ὄρια τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τῆς, γνωρίζουν προσωπικά τό Θεό, ὡς Πατέρα, Υἱό καί Ἅγιο Πνεῦμα. Ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ Θεοῦ εἶναι προσωπική - τρισυπόστατη- ἐφόσον περιέχεται ἀπό τά θεία Πρόσωπα. Χωρίς τήν προσωποκεντρική αὐτή βάση τῶν θείων ἐνεργειῶν ἔχουμε νά κάνουμε μέ μία πνευματικότητα νεοπλατωνικοῦ τύπου, μ' ἕναν ἀπρόσωπο ἀποφατισμό τῆς θεότητας - χάους, ἀπ' ὅπου ἀπουσιάζει ἡ ἐλεύθερη κοινωνία μέ τήν Τριάδα τῶν θείων Προσώπων. Ἡ διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν στόν ἅγ. Γρηγόριο Παλαμᾶ ἐρμηνεύεται μονάχα μέσα ἀπό τή διάκριση φύσεως καί Προσώπων, θεμελιώνεται στήν περιχώρηση καί κοινωνία τῶν ὁμοούσιων Ὑποστάσεων πού, περιέχοντας τήν θεία οὐσία, ἐκφαίνουν ἐλεύθερα καί προσωπικά τόν ἐνεργειακό τῆς δυναμισμό.

Τριαδολογική εἶναι ἡ βάση τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν, ἡ δίοδος τους, ὅμως, πρὸς τήν κτίση εἶναι κατεξοχήν χριστολογική ἐνῶ ὁ ἰδιαίτερος ρόλος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος συνιστᾷ τόν δυναμικό συντελεστή τῆς ἐνχρίστωσης - θέωσης τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέθεξης στίς ἄκτιστες ἐνέργειες. Ὁ Χριστός ἐναντι τῶν θείων ἐνεργειῶν δέν περιορίζεται σέ ἕνα τυπικό ἢ δευτερεύοντα ρόλο ἀλλά ἡ θεανδρική του ἐνέργεια «διά μόνου τοῦ Πνεύματος» ἀποτελεῖ τήν ἀέναη πηγὴ τοῦ δικοῦ μας ἁγιασμοῦ. Μέ βάση τήν παλαμική Χριστολογία καί Πνευματολογία οἱ Τριαδικές Ὑποστάσεις συνιστοῦν τούς προσωπικούς φορεῖς τῆς φύσεως πού ἐνυποστασιάζουν τίς κοινές στήν Τριάδα ἐνέργειες καί συντελοῦν τό ἔργο τῆς Οἰκονομίας ὅπως ἀρμόζει στό καθένα Πρόσωπο ἰδιαίτερα. Οἱ ἄκτιστες ἐνέργειες στό Θεό δέν εἶναι ἀπρόσωπες ἀλλά

προσωπικές τῶν Ὑποστάσεων ὡς ἐνυπόστατες καί ὄχι ὡς ἀθυπόστατες. Ὁ ἐνυπόστατος αὐτός χαρακτήρας τῶν ἐνεργειῶν ἐπιτρέπει τήν προσωπική κοινωνία κτιστοῦ καί ἀκτίστου χωρίς σύγχυση τῆς θείας μέ τήν ἀνθρώπινη φύση. Ἡ θέωση ἐνῶ δέν εἶναι «φυσική», εἶναι «κατ' ἐνέργειαν καί χάριν» προσωπική. Οἱ ἐνέργειες ἀποστέλλονται ἀπό τά θεῖα Πρόσωπα στά ἀνθρώπινα πρόσωπα.

